

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

TÜRKİYE'DE ASKERLİK HİZMETİNİN DÜZENLENMESİ

Ekin Cansun Çılga KOÇ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

TÜRKİYE’DE ASKERLİK HİZMETİNİN DÜZENLENMESİ

Ekin Cansun Çılga KOÇ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

TEŞEKKÜR

Tezime vaktini ayırıp, bana yol gösteren, entelektüel gelişimime önem veren değerli hocam Prof. Dr. Ali Murat Özdemir'e, hayatın bütün yükünü omuzlarında taşımasına rağmen, canını dişine takıp beni tüm sevgisi ve sıcaklığıyla büyüten annem Leyla Ercan'a, bana kitap okumayı sevdiren babam Hüseyin Koç'a, varlıklarıyla bana manevi güç veren kardeşlerim İsmail Ozan Albay ve Rosa Gülcan Koç'a, ihtiyacım olan kaynakları bana sağlayan, tezin teknik kısımlarında bana yardımcı olan, bunun için vaktini ayıran sevgili arkadaşım Aykut Kartal'a, sağlık sorunları yaşadığım dönemlerde bana destek olan ablam Gamze Demiray'a, dostlarım Erşan Solcan ve Emir Ahmet Arda'ya teşekkür ederim.

ÖZET

KOÇ, Ekin Cansun Çılga Koç. Türkiye`de Askerlik Hizmetinin Düzenlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021

Askerlik hizmeti kamu hizmeti ve yurttaşlık yükümlülüğüdür. Bu hizmet toplumsal bütünlüğün korunmasında ve yurttaşlık bilincinin yaygınlaşmasında işlev edinir. Dolayısıyla, askerlik hizmeti bir üstyapı kurumudur. Üretim ilişkilerinin değişiminden ve kapitalist üretim ilişkileri içindeki birikim rejimlerinin dönüşümünden etkilenmiştir. 1970`lerden itibaren dünya bir krize girmiştir. Bu kriz sonucu fordist birikim rejiminden post fordist birikim rejimine geçilmiştir. Kamu hizmetleri giderek metalaşmaya başlamıştır. Askerlik hizmeti de bir kamu hizmeti ve üstyapı kurumu olduğundan bu durumdan etkilenmiştir. 1970`lerde Avrupa ülkelerinin orduları, neoliberal ideolojinin verimlilik, maliyet gibi argümanları öne sürülerek, zorunlu askerlik hizmetinden profesyonel ordu sistemine geçmeye başlamışlardır. Türkiye`de de bu konudaki önemli adımlar 1980`li yıllarda atılmıştır. Bu çalışma Türkiye`de askere alma sisteminin dönüşümünü açıklanan yöntem bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Ordu, Asker, Neoliberalizm, Fordizm,

ABSTRACT

KOÇ, Ekin Cansun Çılga. The Procession of The Regulation of Military Service in Turkey, Master's Thesis, Ankara, 2021

The world has been going through a crisis since the 1970s. This crisis resulted in a transition from the fordist regime of accumulation into post-fordist regime of accumulation. Hence, the public services have been gradually commodified. As a public service and a superstructure institution, military service has been influenced from this fact. The European armies have changed to professional military systems from compulsory military service since the 1970s with such arguments of neoliberal ideology as productivity and costs. Turkey also took important steps in this manner in the 1980s. This study aims to analyze the transformation of military conscription processes in Turkey in the frame of the mentioned methodology.

Key Words

Army, Soldier, Neoliberalism, Fordism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MODERN DEVLETTE ASKERLİK HİZMETİNİN GELİŞİMİ.....	4
1.1. YAPISAL BELİRLEYENLER: NEOLİBERAL POSTFORDİST DÖNEMDE ASKERLİK HİZMETLERİ.....	12
1.1.1. Düzenleme Okulu	12
1.1.2. Refah Devleti	19
1.1.3. Hizmet Üretim Süreçlerinde Metalaşma.....	27
1.1.4. Güvenlik Hizmetlerinde Dönüşüm	39
1.1.5. Güvenlik Hizmetleri İçerisinde Askeri Hizmetlerin Özgül Belirleyenleri	55
1.1.3.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkı	56
1.1.3.2. Vekalet Savaşları.....	60
1.2. ASKERLİK HİZMETLERİNİN METALAŞMASI SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN SOMUT DÜZENLEMELER ÜZERİNE	63

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE ASKERLİK HİZMETİNİN

DÜZENLENİŞİ	66
2.1. OSMANLI DEVLETİ’NDEN TÜRKİYE’YE TARİHSEL SÜREÇ	66
2.1.1. 2. Mahmut Dönemi	74
2.2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE ASKERLİK HİZMETİNİN DÜZENLENİŞİ.....	78
2.2.1. Bir Biçim Olarak Cumhuriyetin Hizmetin Düzenlenme Süreci	80
2.2.2. Cumhuriyet Projeleri ve Askerlik Hizmetinin Kapsamı.....	85
2.2.2.1 Neoliberalizm ve Askerlik Hizmeti	88
2.3. CUMHURİYET PROJELERİNİN NORMATİF İFADELERİ (ASKERLİK MEVZUATI).....	89
2.3.1. Anayasal İlkelere ve Askerlik Kanunlarına Yönelik Genel	91
2.3.2. Mevcut Düzenlemeler Üzerine Bir Değerlendirme	93
2.3.2.1. Küresel Ölçekte Yapısal Belirleyenlerin Etkileri.....	93
2.3.2. Askerlik Mevzuatımızın Ekonomi Politikası.....	101
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	113
EK1.ORJİNALLİK RAPORU.....	126
EK2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU.....	128

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

AYM: Anayasa Mahkemesi

BM: Birleşmiş Milletler DB; IMF; WTO;

DB: Dünya Bankası

GATS: General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)

IMF: İntenational Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

WTO: World Trade Organization (Uluslararası Ticaret Örgütü)

GİRİŞ

Neoliberal ideoloji 1980'lerden itibaren dünya çapında, baskın hale gelmiştir. Bu dönemden itibaren askerlik hizmetinin profesyonel orduya dönüşmesi mi, yoksa zorunlu askerliğin devam etmesi mi gerektiği konusu tartışılmaktadır. Çalışmanın bu sebepten ötürü güncelliği vardır. Türkiye'de zorunlu askerlik ve profesyonel ordu hakkındaki ana akım çalışmalar konunun sadece teknik boyutunu tartışmıştır. Bunun yanında ana akım hukuk çalışmalarında hukuka aşkın bir rol tanımlanmıştır. Başka bir deyişle normatif ifadelerin bir boşlukta, kendi kendine dönüştüğü şeklinde anlatılar söz konusu olmuştur. Hukukun ve askerlik hizmetlerinin dönüşümünü birikim rejimleri ve metalaşma bağlamında ele alan eserler çok azdır. Çalışmanın maksadı, birikim rejimleri ve Türkiye'deki askeri hizmetlerin dönüşümü arasındaki bağı kurmaktır. Bu çalışma, birikim rejimleri ve askerlik hizmetinin dönüşümü arasındaki bağı kuran az sayıdaki çalışmaya küçük de olsa katkı koymayı amaçlamaktadır.

Zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkışı kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla ilişkilidir. Askerlik hizmetinin dönüşümü birikim rejimlerin yapısal olarak dönüşmesiyle bağlantılıdır. Bu çalışmanın amacı birikim rejimlerindeki dönüşümün askerlik hizmetindeki dönüşümle bağını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu çerçevede öncelikle, modern devletteki askerlik hizmetinin işlevi incelenecektir. Askerlik hizmeti biçiminin dönüşümündeki temel etkenler yapısal belirleyenlerdir. Bunlar temelde fordizmden post fordizme geçiş süreci, hizmet üretiminde metalaşma ve güvenlik hizmetindeki metalaşmadır. Bu etkenler birbirleriyle ilinti olmakla beraber etkileşim içinde olmuşlardır. Bu bağlamda, birinci bölümde, ilk olarak söz konusu etkenlerin askerlik hizmetleri bağlamındaki etkisi irdelenecektir. Yapısal dönüşümlerin yanında askeri hizmetlerin dönüşümünde özgül belirleyenler de söz konusudur. Bunlar, temelde siyasi sebeplerdir. Yapısal belirleyenler incelendikten sonra vekalet savaşları ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı konuları incelenecektir. İlk bölümün sonunda ise paralı askerliğin ve özel askeri şirketlerin hukuki statülerinin olup olmadığı ve bunun sebepleri incelenecektir.

Belirli bir ülkedeki belirli yapıların değişimi, dünyadaki eğilimden, her ne kadar özgül yönleri olsa da, bağımsız olarak anlaşılabilir. Türkiye'deki dönüşüm de bu çerçevede

incelenecektir. Ancak, bir temel sağlaması açısından öncelikle Osmanlı'dan Türkiye'ye tarihsel süreç, üretim ilişkilerinin dönüşümü bağlamında incelenecektir. Daha sonra ise Cumhuriyet döneminde askerlik sisteminin nasıl bir işlevi olduğu ve nasıl dönüştüğü incelenecektir. Cumhuriyet ile beraber eski düzenden kopuş gerçekleşmiştir. Bunda temel etken üretim ilişkilerinin dönüşümüdür. Bununla beraber ideolojik ve siyasal sebepler de askerlik hizmetinin niteliğini ve işlevini etkilemiştir. Bu bağlamda, bir sonraki inceleme konusu, üretim ilişkilerinin dönüşümü ile beraber bir biçim olarak Cumhuriyetin hizmetin düzenlenme süreci üzerindeki etkileri olacaktır.

İdeoloji yoluyla rıza üretme, ortak geçmiş ve gelecek tasavvuru anlamındaki Cumhuriyet projeleri de hizmetin şekillenişini etkilemiştir. Bu çerçevede cumhuriyet projesi kavramının tanımı anlatılacak ve askerlik hizmetindeki işlevi incelenecektir. Başkanlık sistemi de bir hükümet şekli olarak bir dizi başka yapıyı da etkilediği gibi, askerlik pratiklerini de etkilemiştir. Cumhuriyet projeleri ve askerlik hizmetinin kapsamı konusunun bir alt başlığı başkanlık sisteminin askerlik pratiklerini nasıl etkilediği olacaktır.

Cumhuriyet projelerinin temel boyutu ideolojiktir. Bununla beraber, kendilerini normatif ifadelerde de gösterirler. Bu bağlamda bir diğer konu cumhuriyet projelerinin normatif ifadelerinin neler olduğu ve kendilerini nasıl ifade ettiği anlatılacaktır. Cumhuriyet projelerinin kendilerini ifade ettikleri temel metin anayasadır. Başka bir deyişle temel olarak ifadelerini anayasal ilkelerde gösterirler. Anayasa normlar hiyerarşisinin tepesinde olduğundan askerlik kanunları da anayasanın ihtiva ettiği projelerden etkilenmiştir. Ancak, bu durum metinlerin kendi aralarında konuştuğu ve başka hiçbir etken olmadan birbirlerini belirlediği bir husus değildir. Bunlar, dışlarındaki ilişkiler tarafından düzenlenen ifadelerdir. Bu bağlamda bir diğer konu ise anayasal ilkeler ve askerlik kanunlarına yönelik genel bir bakış olacaktır. Bununla beraber, siyasi bağlamda askerlik hizmetinin niteliğini ve işlevini etkilediği için, alt başlık olarak vicdani ret ve Avrupa Birliği reformları konusu incelenecektir.

Bahsedilen başlıklardan sonra mevcut düzenlemeler üzerine, birikim rejimlerinin dönüşümü ve neo-liberal ideoloji bağlamında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Dünya çapındaki birikim rejimlerinin dönüşümü Türkiye'de de gerçekleşmiştir. Bu

durum, küresel ölçekte yapısal belirleyenler kategorisine girmektedir. Öncelikle bu küresel dönüşümün, Türkiye`deki yansıması ve tarihsel süreci incelenecektir. Bununla beraber, askerlik hizmetlerinin dönüşümündeki tek etken yapısal süreçler değildir, özgül etkenler de dönüşümde pay sahibidir. Özgül belirleyenler, Türkiye özelinde daha çok ordunun siyasal rolü olması ile ilgilidir. Bununla beraber, ordunun piyasayla kurduğu ilişkiler de bir diğer etkidir. Bu ilişkilerin kurulduğu araç OYAK`tır. Bu bağlamda, ordunun Türkiye`deki özgül rolü, siyasal süreçlerde neden ve nasıl bir rolü olduğu; OYAK üzerinden piyasayla nasıl bir ilişki kurduğu incelenecektir. Bununla beraber, ordunun siyasal süreçlerdeki ve piyasayla kurduğu ilişkilerdeki dönüşüm de tarihsel seyri çerçevesinde incelenecektir. Özgül belirleyenler temelde ideolojik ve siyasidir. Bu bağlamda, bu sebepler de tarihsel süreç içerisinde anlatılacaktır.

Son olarak ise askerlik mevzuatının ekonomi politiğine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır. Askerlik mevzuatına dair normatif ifadelerin ekonomi politik bağlamda, başka bir deyişle söylersek metalaşma bağlamında, neler ifade ettiği anlatılacaktır. Bunun sebebi, birikim rejimlerinin ve ideolojik hegemonyanın dönüşümü kendisini bu metinlerde de ifade etmeleridir.

1. BÖLÜM: MODERN DEVLETTE ASKERLİK HİZMETİNİN GELİŞİMİ

Askerlik hizmetleri, tarihsel kesitlerdeki dönüşümlere göre değişikliğe uğramıştır. Her tarihsel dönemin belirli gereklilikleri vardır. Sermaye birikiminin dinamikleri söz konusu dönüşümlerin takip edilmesi sürecinde önemli kolaylıklar sağlar. Modern devlet, halk egemenliği ve yurttaşlığın kapsamındaki belirgin dönüşümler nedeniyle kapitalizm öncesi siyasal formasyonlardan esaslı olarak farklılaşmıştır. Bu dönüşüm meta üretiminin genelleşmesi üzerine gerçekleşmiştir. Bu bağlamda askerlik hizmeti modern devletin en önemli işlevleri arasındadır. Bu bölümde yurttaşlık bilinci ile zorunlu askerlik hizmeti arasındaki bağ incelenecektir. Zira yurttaşlık bilinci toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi bağlamında önemli bir işlev görmektedir. Ancak bu noktada modern devletin doğduğu süreci kısaca açıklamamız gerekmektedir. Daha sonra ise modern devletin temel özellikleri ve modern devletteki askerlik hizmetlerinin gelişimi anlatılacaktır.

Modern devletin temel özelliklerinden biri şiddet tekeli elinde tutmasıdır (Akad, s. 111). Zira onu düzenleyen ilişkiler bu özelliği yaratmıştır. Bu, temelde yaklaşık 300 senelik bir süreç içerisinde hakim hale gelen meta üretimi ve onun yarattığı iktisadi zor ve siyasi zor arasındaki ayrışma sayesinde mümkün olabilmıştır (Wood, 2016, s. 36).¹ Modern devletin toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi işlevleri temeldir (Özdemir-Ketizmen, 2014, s. 56). Bir başka deyişle temel olarak ideoloji yoluyla toplumsal bütünlük korunmakta ve yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu ilişkilerin düzenlediği devleti elinde tutan sınıf, kendisini, diğer devlet yapılarındakinden farklı olarak, kitlelerin rızasını elde edebilmek için görünmez kılmak

¹ Wood bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Her şeyden önce de artı-emeğe el koyuş “iktisadi” alanda “iktisadi” araçlarla olur. Diğer bir deyişle, artı değere el koyuş üreticinin çalışma koşullarından bütünüyle koparılmasıyla ve el koyanların üretim araçlarının mutlak özel mülkiyetinde sahip oluşlarıyla gerçekleşir. Doğrudan iktisat dışı baskı ya da açık zor kullanımı ilkesel olarak artı değerine el koyanlar açısından artık gerekli değildir. Bununla birlikte “siyasi” alanın baskıcı gücü, özel mülkiyetin ve el koyma gücünün sürmesi için gereklidir; iktisadi gereksinim, işçinin üretim araçlarıyla buluşabilmesi için artı-emeğini kapitaliste vermeye zorlar” (Wood, 2016, s. 45). Bu bağlamda, İktisadi alanla siyasi alanın ayrışması toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi işlevi çerçevesinde devletin görece özerkliği tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. (Poulantzas, 1992). Devlet, Jessop’a göre araçsal bir yaklaşımla bir baskı aygıtı değildir. Böyle olsaydı, hegemonyanın sağlanması mümkün olmazdı. Dolayısıyla, egemen sınıflarla devleti yöneten bürokratlar arasında bir emir komuta ilişkisi yoktur. Jessop’a göre ise: “devlet, toplumsal bütünlüğü sağlamak için sorumluluğunu yerine getirirken, aslında ‘toplum’ üzerinde değil, fakat karmaşık bir toplumsal ilişkiler alanında çalışır.” (Jessop, 2016, s. 22).

zorundadır. Zira egemen sınıf kendi fikirlerini halkın bütününün fikirleriymiş gibi gösterme konusunda oldukça mahir olmalıdır ki verili yapının devamlılığı mümkün olsun (Marx-Engels, 2008, s. 75; Gramsci, 1997; Althusser, 2010).

Modern devletin temel özellikleri genel olarak “ulus devlet biçiminde belirmesi, merkeziyetçiliğe dayanması, hukuk devleti olması, toplumsal iradenin bir mecliste toplanması, laiklik ilkesi temelinde kurulması” (Güler, 2018, s. 117) şeklinde 5 maddeyle sıralanmıştır. Her bir özelliği zorunlu askerlik hizmetinin belirmesine doğrudan etki etmese de, ulus devlet biçimi, askerlik hizmet biçimi Fransız Devrimi ile beraber doğduğu ve kralın ordusunu yurttaşların ordusu ile ikame ettiği için, cumhuriyetçilik(halk egemenliği) hizmetin ortaya çıkmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Ulus devlet, yurttaşlık bilincinin belirmesini sağlarken cumhuriyetçilik de bunun sağlanmasında önemli bir etken olmuştur. Devlet, “düzenlediği kadar düzenlenen” bir yapıdır (Özdemir, 2020) Zorunlu askerlik hizmeti, savunmanın temel bir unsuru olarak Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkmış ve ortaya çıktıktan sonra da vatandaşlığın kapsamını belirlemiştir. Yurttaş, silahlı unsur olarak savunmanın temelini oluşturunca devlet içerisinde temsili artmış, devletin topluma karşı yükümlülüklerinin kapsamı genişlemiştir. Ancak öncesinde Machiavelli, zorunlu askerlik hizmetine değindiği için onun görüşleri incelenecektir. Bunun sebebi Machiavelli modern Avrupa'nın ilk düşünürüdür ve zorunlu askerlik önerisinde bulunmuş olmasıdır. (Earle,2003,s.11) Daha sonra ise Fransız ihtilali, yapısal dönüşüm ve yurttaşlık bilinci irdelenecektir.

Zorunlu askerlik sisteminin tarihteki ilk uygulaması Machiavelli tarafından önerilen Ordinanza kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Machiavelli, Soderini hükümetine 16. yüzyıl döneminin parçalı İtalya yapısında İtalyan birliğini sağlamayı hedeflemiştir. ² Soderini hükümetine, paralı askerlerden vazgeçip yurttaşlardan kurulu bir ordu kurmayı önermiştir (Machiavelli, 2009, s. 14). Machiavelli modern siyaset biliminin temelini atan kişi olarak görülmektedir. Siyasi iktidarın kaynağının, ilahi bir güçte değil de toplumda aranması gerektiğini ifade etmiştir. (Şenel,1998). Onun döneminde İtalya, birçok kent devletlerine veya feodal beyliklere bölünmüştür. İtalya'ya ulusal siyasi birliğini sağlamış Fransa ve İspanya gibi komşu devletlerin varlığı, İtalya'yı çeşitli

açılardan zora sokmuştur. Bu devletler, İtalya'ya istedikleri gibi girmekte, hatta birbirleriyle rekabetlerini bu topraklar üzerinden gerçekleştirmişlerdir (Ağaoğulları, 2012, s. 320). Machiavelli, İtalya'nın bir prens liderliğinde birleştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Hükümdar adlı kitabı İtalya'nın ulusal birliğini sağlayacak muhtemel prene önerilerde bulunmak amacıyla yazılmıştır. Hükümdarın kendisine sadık, güvenilir ordusunun olması gerektiğini düşünmüştür. Bununla bağlantılı olarak ordu yapısına değinmiştir. Hükümdar'da iyi ordular olmadan iyi yasalar olamayacağını, iyi orduların bulunduğu yerde iyi yasaların olması gerektiğinden bahsetmiştir (Machiavelli, 2009, s. 46). Machiavelli "paralı askerlerin, hükümdara para karşılığı ihanet edebileceğini" belirterek "paralı askerliğin kendi adamlarından geri kalanının da paralı ya da yardımcı askerlerden oluşması gerektiğini" ifade etmiştir (Machiavelli, 2009, s. 56).

Sanayi kapitalizmi, Machiavelli'nin yaşadığı 16. yüzyıldan yaklaşık 300 sene sonra belirleyici hale gelmiştir. Ancak devletlerarası rekabetin, sömürgeciliğin, artan meta üretiminin gelişen piyasaların etkisiyle Machiavelli'nin içinde yaşadığı dünyada önemli dönüşümler meydana gelmeye başlamıştır. Her şeyden önce 16.yüzyılın aristokrasisi mutlak monarşiler biçiminde merkezileşen bir iktidar yapısına sahiptir. Genelleşen ve yasa formunu alan normlar, yazının yaygınlaşması, ülke içi gümrüklerin kalkması, insanların kendilerini bağlı gördüğü politik cemaatin boyutunu ülke boyutuna çıkarmıştır. Gelişen teknoloji, artan iktisadi ve politik birikim devletlerarası rekabet içerisinde monarşilerin tebasının yavaş yavaş kendi varlığını ve katılımını toplumun temeli olarak gören siyasi özneye çevirmeye başlamıştır. Söz konusu dönüşüm kendi ideolojik, siyasi kavramlarını ve devlet biçimini yaratmıştır. Ortaya çıkma sürecindeki ulus devletin iktisadi veçhesi ulusal piyasanın oluşmasıdır. Siyasi yönü ise, eşit hak ve ödevlere sahip yurttaş kategorisi üzerine kurulmuştur (Özdemir, 2020, s. 67). Bu bağlamda yurttaşlık bilinci de zorunlu askerlik hizmeti üzerinden toplumsal bütünlüğü koruma ve yeniden üretme işlevi görmüştür. Her ne kadar Machiavelli zorunlu askerlik hizmetini erken dönemde öne süren olsa da, bu sistemin kurumsallaşmasını sağlayan ilişkiler temelde 18. yüzyılda olgunlaşmıştır. Bir başka deyişle burjuvazinin siyasi iktidara gelişi, zorunlu askerlik hizmetini gerektirmiştir.

Burjuvazinin siyasi iktidara temelde 18. yüzyılda geldiğini ifade ettik. Bu dönem meta üretiminin yoğunlaştığı bir tarihsel kesittir. Manifaktür gelişmiş, sömürgecilik olgun aşamasına gelmiştir. Burjuvazi, iktidardaki merkezileşmiş aristokrasiye karşı mücadelesinde aklı ve insanı merkeze koyan aydınlanma değerlerini savunmuştur. Halk egemenliği anlatısı ise bu değerlerin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Keza, yine ulus devlet ise burjuvazinin ekonomik ihtiyacı ve söz konusu tarihsel dönemin gerekliliği sebebiyle yurttaş olarak adlandırılan devletin uyruklarının ortak siyasal birimi olarak doğmuştur. Uluslaşma, dolayısıyla yurttaş olma bilinci de, bu bağlamda 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Askere alım yöntemleri ve hizmetlerinin tarihsel ve siyasal koşullar tarafından şekillendirildiğini ifade edilmiştir. Örneğin, modern devlet öncesi dönemde, Mehmet Tanju Akad'ın ifade ettiği şekliyle feodal yükümlülüğü olan serfler, paralı asker olan gönüllüler, toprak karşılığı askeri hizmet yapanlar, silâh altına alınan savaş esirleri (Akad, 2005, s. 110) askerlik hizmetlerini ifa etmektedir. Örneğin; servet, komuta yetkisine katılma ve silah taşıma hakkına sahip, çoğunlukla serflerden oluşan çavuş adı verilen askerlerin olduğu hizmet biçimi mevcuttur (Bloch, 2015, s. 537). Oysa, modern devlette bu askerlik hizmet biçimi köklü bir şekilde değişmiştir. Bu bağlamda, değindiğimiz iki kavramın bir unsuru olan yurttaşlık bilincine de değinmek elzemdir. Zira yurttaşlık bilinci olmadan zorunlu askerlik hizmetini düşünmek ve bilhassa tarihine değinmek mümkün değildir.

Zorunlu askerlik hizmeti modern biçimiyle Fransız ihtilali'nden sonra, 1793 yılında toplu askere alım adı verilen akımla beraber ortaya çıkmıştır³ (Hippler, 2017, s. 411). Ağustos 1793 Konvansiyonu ile ise kağıt üstüne dökülmüştür: “Madde 1: Şu andan itibaren, düşmanlarımızın tümü Cumhuriyet topraklarından çıkartılana kadar, Fransızların hepsi ordularda hizmet etmek üzere sürekli göreve alınmıştır. Genç erkekler muharebeye gidecekler; evli erkekler silah yapacaklar ve harp malzemesi taşıyacaklar; kadınlar çadır ve giyecek yapacaklar ve hastanelerde hizmet edecekler; çocuklar eski ketenlerden pansuman bezi yapacaklar; yaşlı erkekler meydanlarda Cumhuriyetin lehinde ve krallara karşı nefret dolu konuşmalar yaparak askerlerin

³ Fransız Devriminden sonra Avrupa'daki diğer ülkeler de yavaş yavaş zorunlu askerlik hizmetine geçmişlerdir. (Kavram Sözlüğü)

cesaretlerini arttıracaklar” (Earle, 2003, s. 71). Görüldüğü gibi madde içerisinde Fransız ulusuna, Cumhuriyet’e, dolayısıyla aydınlanma ve uluslaşma değerlerine gönderme vardır. Metnin hitap ettiği kitle belirli bir yörenin ya da dini cemaatin unsurları değildir. Metin hitap ettiği insanlara, o insanlar tarafından oluşturulan bir toplumun adıyla hitap etmiştir. Söz konusu toplum varlığını bir krala ya da dini gruba değil kendisini oluşturan millete dayandırmaktadır. Bu nedenle, Cumhuriyeti korumak her yurttaşın görevi olarak varsayılmaktadır. Cumhuriyeti korumak yurttaşların kendilerini korumaları anlamına gelmektedir. Hippler’in dediğine göre toplu asker alımı fikri 1793 baharında Parisli sans-culotte grubunun siyasallaşmış ortamında ortaya atılmıştır ve bu onların siyasal terör planlarının bir parçasıdır (Hippler, 2017, s. 411). 1798 Kanunu ile beraber zorunlu askerlik hizmetinin yanında ikame seçeneği de gelmiştir. Yani, zorunlu askerlik bir yandan yurttaşlık bilincinin gereği sayılırken bir yandan da zengin kesimlere bedel ödeyerek askerlik hizmetinden kaçabilme imkanı sunmuştur (Hippler, 2017, s. 413). İhtilalin bitmeye yüz tuttuğu 1795 yılında Fransa’yı 5 kişilik bir komitenin 4 yıllığına yönettiği Direktuvar adı verilen dönemde bu kanunun ortaya çıkması askerlik hizmetlerine dair sınıfsal bakış açısını yansıtmaya bağlamında önem arz eder. Zira, burjuvazinin iktidarı ele geçirdiği bu dönemde zenginlere askerlikten muafiyet tanınması, yurttaşlık kavramının içerdiği eşitlik prensibinde bir bozulmaya denk gelir. Toplu askere alım düşüncesinin, toplumun en yoksul kesimlerinden oluşan sans-culottelerin siyasal önderlerinden birinde ortaya çıkması da sınıfsal çatışmaların askerlik hizmetlerine yönelik bakış açılarını yansıttığını gösterir. Zorunlu askerliğin, Fransız Devrimiyle birlikte öne çıkan halk egemenliğinin bir unsuru olarak yayılması sürecine diğer ülkelerden örnek vermek gerekirse; İtalya’da temelde 1822 yılında askerlik hizmeti zorunlu kılınmıştır (Rovinello, 2017, s. 460). Bu tarih, tam da İtalya’da kapitalist üretim ilişkilerinin geliştiği, uluslaşmanın gerçekleştiği bir döneme tekabül etmektedir. Keza, yine Rusya’da 1861 yılında toprağa bağlı olan serflerin azat edilmesi sonucu kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi hız kazanmıştır (Walicki, 1987, s. 287). Bu üretim tarzının tarihsel bir sonucu olarak da zorunlu askerlik hizmeti Rusya’da 1874 yılında yasalaştırılmıştır (http://eng.mil.ru/en/career/conscription/recruiting_history.htm 04.09.2019).

Ordular, sadece görevi savaşmaktan ibaret olan askerlerden oluşan bir siyasal ve idari yapı değildir. Ordu, temelde bir baskı aygıtı olmakla birlikte ideolojinin

toplumsallaşması işlevi de görür (Althusser, 2010). Zorunlu askerlik hizmeti bu bağlamda, yurttaşlık bilincinin toplumsallaşmasında aktarıcı bir araç olmuştur. Bir başka deyişle toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi, zorunlu askerlik hizmeti aracılığıyla yurttaşlık bilincinin toplumsallaşmasıyla mümkün olmuştur. Dolayısıyla yukarıda anlattığımız tarihsel kesit bağlamında yurttaşlık bilinci, zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkışını anlamak açısından oldukça önemlidir. Zira, Sander'in deyişiyle Yurttaş- Ordu kavramı söz konusu dönemde ortaya çıkmıştır. Zorunlu askeri hizmetin ortaya çıkmasının sebeplerinden bir diğeri ise kitle savaşlarının tarihsel dönemin gereklilikleri dolayısıyla meydana çıkmasıdır (Sander, 2017, s. 169).

Yurttaşlık bilincinin zorunlu askeri hizmetin ortaya çıkmasında oldukça önemli bir rol oynadığını ifade ettik. Yurttaşlık bilinci ile ulusallaşma, ulus devlet olma mefhumları el ele gitmiştir. Bilincin aşılması için ise çeşitli araçlar kullanılmıştır. Heater'ın ifade ettiği şekliyle, 1880'li yıllarda Fransa Devleti eğitim ve askerlik hizmetleriyle yurttaşlık bilinci geliştirmeye çalışmıştır (Heater, 2007, s. 136). Zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkışında yurttaşlık bilinci ve ulus devlet bağıntısını oldukça açık bir biçimde görebiliriz. Bu çerçevede sömürgeci devletler arasındaki rekabet ve silah teknolojilerindeki gelişmeler sonucu savaş ihtimallerine karşı toplumsal enerjinin harekete geçirilmesi gerekmiştir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2019; Magdoff, 2006).⁴Bu bağlamda, Fransız ihtilalinin teorik ilkesi olan her yurttaş, yurdunu savunmalıdır cümlesi, zorunlu askerlik hizmetinde bir referans noktası olmuştur (Hippler, 2017, s.427). Bir başka deyişle zorunlu askerlik hizmeti ulus biçimlendirme aracı olmuştur. Uluslaşma aşamasına gelen ülkelerde ordu, ulusu meydana getiren yurttaşlar ordusu olarak görülmüş ve askerlerin yurtlarını savunma yükümlülüğünü yerine getirmeleri gerektiği benimsenmiştir (Akad, 2005, s. 110). Yurttaşlık bilincinden bahsetmişken, Fransız ihtilali döneminde yaşamış olmasa da, ihtilalin uygulayıcılarına çok büyük esin

⁴ Batının egemenliğinin ortaya çıkışını eşitsiz ve bileşik gelişme teorisi çerçevesinde yapısal bir dönüşüm olduğunu ifade eden yazarlar bu süreci şu şekilde açıklamaktadır: "Jeopolitik birikim sürecinin sonunda ayakta kalan lordlar, mutlakiyetçi devletin temellerini oluşturdu. 'Feodal hakimiyetin yeniden kullanıma sokulmuş ve güçlendirilmiş bir aygıtı'nı temsil eden erken modern Avrupa'nın mutlakiyetçiliği, jeopolitik birikimin sistemik gerekliliklerinin ürünüydü. Feodal-mutlakiyetçi Avrupa'nın eşitsiz ve bileşik gelişiminin kökleri, jeopolitik birikimin bu teritoryal olarak yayılcı dinamiğinde yatıyordu. Bunun sonucu olan yaygın savaş hali, Avrupa devletleri üzerinde, sürekli olarak şiddet araçlarını yenileştirmeleri yönünde derin bir sistemik basınç ('dışsal zorunluluk kamçısı') yarattı. Zamanla bu basınç, belirgin bir şekilde kapitalist olan üretim yöntemlerine ve ilişkilerine öncülük yapan ordu ve silah sanayilerinin ortaya çıkışı gibi, niyet edilmemiş bir sonuç doğurdu."(2019:281)

kaynağı olmuş olan, bir anlamda ihtilalin ideoloğu denilebilecek, aydınlanma düşünürlerinden Jean Jacques Rousseau'dan, kısaca da olsa, bahsetmemek mümkün değildir. Zira, ihtilalin uygulayıcılarının oldukça önem atfettikleri yurttaşlık bilinci kavramı temelde onun görüşlerinden alınmıştır.

Rousseau'nun düşünce düzenini anlatmak burada mümkün ve gerekli değildir. Ancak, geldiğimiz noktada onun yurttaşlık ile ilgili fikirlerine değinmek elzemdir. Rousseau, dönemin yurttaşlık anlayışının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Rousseau, yurttaşın ve yurttaşlık bilincinin ne olduğu sorununa dair şunları söyler:

“Özgürlük olmadan vatan, erdem olmadan özgürlük ve yurttaşlar olmadan da erdem var kalamaz; yurttaş yetiştirirseniz, geri kalan her şeye de sahip olursunuz; yoksa elinizde sadece bir yığın kötü ve işe yaramaz köle kalır, en başta da devlet yöneticileri olmak üzere. Ne var ki yurttaş yetiştirmek bir günlük iş değildir; insanların erişkinen yurttaş olabilmeleri için çocukken eğitilmeleri gerekir” (Rousseau, 2015, s. 31).

Heater'ın ifadeleriyle, yurttaşlık görevleri, kamu işlerine dair görüşlerin ifade edilmesi ve değişim yaratmak için yurttaşların örgütlenmesi olarak kabul edilirse (Heater, 2007, s. 128) bu bakış açısının büyük oranda, 1789'da yazılan ve Fransız devriminin temel metinlerinden biri olan İnsan ve Yurttaş Hakları bildirgesine yansıdığı görülebilir. Kuşkusuz, burada bütün maddelerin anlatılanlar bağlamında analizini yapmak mümkün değildir. Ancak örnek olarak bildirgenin 6. Maddesi gösterilebilir:

“Yasa, genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların, bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasanın yapılmasına katılma hakları vardır. Yasa ister koruyucu, ister cezalandırıcı olsun herkes için aynıdır. Tüm yurttaşlar yasa önünde eşit olduklarından, yeteneklerine göre her türlü kamu görevi, rütbe ve mevkiine eşit olarak kabul edilirler, bu konuda yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez.” (<https://www.insanokur.org/insan-yurttas-haklari-bildirisi-1789/> Erişim Tarihi 04.09.2019).

Metni oluşturan cümlelerin içerikleri; genel irade, halk egemenliği ve teorisi , hukukun üstünlüğü, eşitlik ve liyakat şeklinde özetlenebilir. Rousseau'nun yurttaşlık ve yurttaşlık bilinci hakkındaki görüşleri temelde bu maddede cisimleşmiştir denilebilir. Zira, kamusal meselelere dair fikirlerin beyan edilmesi, yurttaşın değiştirici, dönüştürücü işlevleri bu maddeden çıkartılabilir. Keza, yurttaşın Rousseau'nun ifade ettiği şekliyle o büyük bütünle özdeşleşmesi mefhumu da maddenin özünü anlatan hususlardan biridir. Bu bağlamda genel irade kavramı dönemin egemenlik ilişkisinin bir ürünüdür. Zira bu dönemde ortak iynin ne olduğu üzerine düşünülmüştür.

Dönemin egemenlik anlayışı halk egemenliğidir. Söz konusu anlayışa göre siyasi iktidarın kaynağı halktır ve halk egemenliği temeldir (Ağaoğulları, 2016). Genel irade kavramı halk egemenliğine mündemiçtir. Genel irade Rousseau'ya göre toplumun ortak menfaatidir. Bireylerin tek tek iradesini aşan bir mefhumdur (Rousseau, 2012, s. 41). Ona göre, siyasal yapı iradesi olan ahlaki bir olgudur. Bütünün ve parçaların korunmasını, toplumun iyiliğini amaçlayan ve yasaların kaynağı olan genel irade, “devletin tüm üyeleri için haklı ile haksızı belirleyen kuraldır.”(2015,s.77-79) Bir araya gelen insanlar, kendilerini bir bütün olarak gördükleri sürece, tek bir irade vardır. Bu irade, toplumun korunmasını ve refahın sağlanmasını amaçlar. (2012) Genel iradenin özellikleri ise, “değişmez, bozulmaz, saflığını yitirmez” olarak sayılır. Genel irade her daim doğrudur, yanılmaz ve kamusal faydaya yöneliktir.(2012) Genel irade, “akıl ile donanmış”tı. (Ağaoğulları,2006,s.88) Ezcümle, genel irade, ortak çıkara ve toplumun iyiliğine yöneliktir. Yasalar toplumun ortak çıkarını ifade eder ve özgür yurttaşlar tarafından dile getirilir. Böylece yurttaşlar devleti kendilerinin olarak görür ve ona düşünsel ve fiili olarak bağlanır (Rousseau, 2012; Ağaoğulları, 2016, s. 355). Zorunlu askerlik hizmeti, uyrukların ulus devlete bağlanmasında ve onlara yurttaşlık bilincinin aşılmasında bir aktarım merkezi olmuştur.⁵Kısacası, devlet yurttaşındır ve bütün yurttaşlar tüm benlikleriyle onu korumalıdır.

Fransız ihtilali akabinde askerliğe dair gerçekleşen tartışmalar zorunlu askerlik hizmetine dair dönemin bakış açısını yansıması açısından önemlidir. Bu dönemde üç sınıftan oluşan Genel Meclis'te aristokrasi ve burjuvazinin önderlik ettiği üçüncü tabaka arasında oldukça yoğun tartışmalar geçmiş ve bu tartışmalar “cahier” adı verilen belgelere yansımıştır (Heater, 2007). Bu tartışmalara dair konumuzla ilgili olarak Heater, belgelerdeki iki temadan bahsederek şunları söyler:

“Birincisi, yurttaşın askerlik hizmetini yerine getirme sorumluluğuna sahip olduğu yurttaş cumhuriyetçisi geleneğin ilginç bir yansımasıdır. Örneğin bir cahier'nin girişinde şöyle yazar:”Her yurttaş gerektiğinde bir askerdir

Görülebileceği gibi, asker olmak ve zorunlu askerlik hizmeti yurttaşlık ile bağıntılı olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak, anlatılanlardan çıkarılabileceği gibi zorunlu askerlik

⁵ Örneğin, Kavram Sözlüğünde “vatandaş ordusunun paralı askerlik üzerine kurulu imparatorluk ordularının yerlerini zorunlu askerlik sistemine dayanan milli vatandaş ordularına bırakmaya başladıklarını, bu orduların uluslaşmanın hem sonucu hem de aracı olduğu” ifade edilmektedir (Kavram Sözlüğü, s. 355).

hizmetinin ortaya çıkışı meta üretiminin hakim hale geldiği, burjuva sınıfının siyasal iktidara yerleştiği döneme tekabül eder. Bu tarihsel kesitin temel ideolojik özelliklerinden biri yurttaşlık bilincidir. Zorunlu askerlik hizmeti yurttaşlık bilincinin ve ulus kimliğinin toplumsallaşmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Temelde askerlik yurttaş olmanın görevlerinden biri olarak sayılmıştır. Hemen hemen aynı tarihsel kesitte zorunlu askerlik hizmetinin diğer ülkelerde ortaya çıkması da doğal olarak tesadüf sayılamaz. Zorunlu askerlik ulusun modern koşullar altında biçimlenmesinin bir ürünüdür.

1.1. YAPISAL BELİRLEYENLER: NEOLİBERAL POSTFORDİST DÖNEMDE ASKERLİK HİZMETLERİ

Bir önceki bölümde askerlik hizmetleri, tarihsel kesitlerdeki dönüşümlere göre değişikliğe uğradığı anlatılmıştı. Bu dönüşüm, kapitalist üretim ilişkileri içinde temelde birikim rejimleri tarafından belirlenmektedir (Güller, 2020). Bu bağlamda, ideoloji ve birikim rejimleri arasında ilişki kuran düzenleme okuluna değinilecektir (Özdemir, 2008a, s. 99). 1980’li yıllarda neoliberal ideoloji dünya çapında hakim ideoloji olsa da, fordist birikim rejiminin post fordizme dönüşümü ve neoliberal düşüncenin temelinin atılması düzenleme okulu yaklaşımına göre 1970’lerde gerçekleşmiştir. Bu periyotta askerlik hizmetleri de başka birçok husus gibi dönüşüme uğramıştır. Zira Askerlik hizmetlerinin dönüşümünde yapısal belirleyenlerin temel bir önemi olmuştur. Dolayısıyla, neoliberal dönemin ekonomik ve ideolojik anlamda temel özelliklerinin anlatılması gerekmektedir. Bu bölümde, söz konusu hususlar anlatılmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Düzenleme Okulu

Düzenleme okulu, temel olarak toplumu ve ekonomik faaliyetleri toplumsal ilişkilerle bağlantılı olarak ele alır. Değişim ilişkilerinin kendisi, bir başka deyişle mübadele, ve ücret ilişkisi de toplumsal bir ilişkidir. İkinci temel tez de sosyal ilişkilerin çelişkili olmasıdır. Kapitalist toplum meta üretir ancak bu metaların önsel olarak alıcı bulacağına dair bir garanti vermez. Onlara göre, sosyal ilişkiler çelişkiliyse, olağan durum kriz olmalıdır. Kriz normal ve doğal durumdur. Krizsizlik ise bir şans durumudur. Üçüncü tez ise kapitalist üretim ilişkilerinin kendisini yeniden üretmesini

istikrarlı bir şekilde sağlayan şey birikim rejimidir. Dördüncü tezi ise, bireysel beklentilerin ve davranışların birikim rejimlerinin ihtiyaçları ile uyumlu olmasıdır. Onlara göre bu sürecin iki boyutu vardır. Biri, bireylerin özgül bir kültüre ve kurallara uymaya istekli olması şeklindedir. İkincisi ise birçok kurum aracılığıyla gerçekleşir. Ayrı sosyal ilişkiler temeline bile değişebilir. Ücret ilişkileri, piyasa ilişkileri ve cinsiyet ilişkileri değişebilir. Davranış kalıplarına ve kurumlara düzenleme biçimi denir. (Lipietz,1987)

Düzenleme okulu temel hedefi “kapitalist birikimin genel teorisi”ni geliştirmektir.(Tanyılmaz,2008,s.245) Her düzenleme biçimi, birikim rejimi ile birlikte oluşur ve belirli bir tarihsellikte oluşmuş kurumsal biçimler vasıtasıyla toplumsal ilişkiler yeniden üretir. Birikim rejimi kavramı temel olarak altyapıya, düzenleme biçimi ise üstyapıya tekabül eder. Bir başka deyişle düzenleme biçimi belirli bir tarihsellikte şekillenen birikim rejiminin istikrarını sağlanması hedefine dönük üstyapı kurumlarını ifade eder. Düzenleme tarzı, “sınıflar arası ilişkiler (iş yasaları, emek piyasaları vs), rekabet yasaları, para ve kredi mekanizmaları, uluslararası ekonomiye eklenme biçimler, devletin ekonomiye müdahale tarzı” gibi öğelerden oluşur. (2008,s.246)

Düzenleme okulun irdelediği temel sorun “dönemsel krizlere rağmen kapitalizmin nasıl istikrar kazanabildiği”dir. Bunu araştırırken kapitalizmin tarihini dönemsel olarak üçe ayırırlar. İlk dönem, “yaygın birikim ve rekabetçi düzenlemenin bileşimi” ile meydana gelen “Sanayi Devrimi”nden 19. Yüzyılın sonuna kadar süren dönemdir.” Bu birikim rejiminde, mutlak artı değer üretimi temeldir, o yüzden çalışma saatleri olabildiğince uzatılır, ama bu birikim rejimine uygun olarak kitlesel tüketim söz konusu değildir. Rekabetçi düzenleme ise ücretlerin emek piyasası tarafından belirlenmesi anlamına gelir. (2008,s.246) Yoğun birikim rejimi ve rekabetçi düzenlemenin bileşiminin hakim olduğu dönem 20. Yüzyılın başından 2. Dünya Savaşının sonuna kadar olan dönemdir. Bu dönem, oldukça istikrarsızdır. Bunun temelinde görece artı değer üretiminin, yeni teknolojiler vasıtasıyla mümkün kılınması, ancak bu üretimi soğuracak kitlesel bir tüketimin, ücretlerin düşük kalmasından dolayı oluşamamasıdır. Fordizmin hakim olduğu üçüncü dönem ise, 2.Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar süren dönemdir. Bu dönemde yoğun birikim rejimi ve tekelleri düzenleme tarzı hakimdir.

Görelî artı değer üretimi ve kitlesel tüketim söz konusudur. Tekelci düzenleme ise “ücretlerin toplu sözleşme” ve “devletlerin kurumsal müdahalesi” ile belirlenmesi anlamına gelir.(2008,s.245)

Düzenleme okulu, yapısalcı Marksizmin pek çok unsurunu korumaklar beraber failin rolünü güçlendirir. Başka bir deyişle yapısalcı çerçeveyi korurken öznenin rolünü öne çıkarmıştır.. (Özdemir, 2008a, s. 105). Okul, kurumsal-yapısal biçimler ve kapitalist iktisadi düzenlerin dinamik düzenlilikleri arasındaki ilişkiyi açıklamak maksadıyla bilgi üretmeyi amaçlamaktadır (Özdemir, 2008a, s. 100). Okul, kapitalizmin kurum ve pratiklerini açıklamak, farklı kriz eğilimlerini ve kriz çözmede müracaat edilen yöntemleri çözümlmek, kapitalizmin farklı mertebelerini, bu mertebelere denk gelen birikim rejimlerini ve düzenleme tarzlarını mukayese ederek irdelemek, iktisadi müesseselerin ve yönetimin toplumsal olana içkinliğini ve toplumsal organizasyonunu araştırmak amacını gütmüştür. Bu bağlamda, ‘düzenleme’ kavramı ile ekonomik ilişkilerin yalnızca hukuk ve devlet tarafından sevk ve idare edilmesi gibi bir anlamın amaçlanmadığını, düzenleme okulu düşünürlerinin ekonomik faaliyet ve davranışın düzenliliklerini ararken, toplumsal alanda çalışan ekonomik ve ekonomi-dışı tutumları inceleyerek, bu metotla söz konusu düzeneklerin sermaye ilişkisini nasıl normalleştirdiği ile birikimin krizler tarafından dolayımlanan çatışmalı sürecine nasıl rehberlik ettiklerini göstermek istemektedirler (Özdemir, 2008a,s. 100-101). Düzenleme okulu, Althusserci bir çizgiden ilerlerken kendi çıkış noktasına karşı bazı sorular da üretmektedir. Bu bağlamda, onlara göre yapısalcılar yapının kendisini yeniden üretmesine önem verdikleri için yeniden üretim koşullarını incelemiş ama dönüşüm konusunu irdelememiştir. Bundan dolayı yapısalcıların kriz çözümlmesi noksan kalmıştır (Kars Kaynar, 2016, s. 2). Bütün bu düşüncelerine rağmen Düzenleme Okulu, Althusser’in görüşlerinden etkilenmişlerdir. Onun, ekonomi, siyaset ve ideoloji alanlarının analitik olarak birbirlerinden ayrı olması ve görelî özerklik düşüncelerine sahip çıkmakta ve bunu sermaye birikimi ve bu birikimin kurumsal/ örgütsel ‘görünüşleri’ tarafından biçimlendirilen içtimai eylemlerini idrak etmek için analitik kavramlar olarak kullanmaktadırlar (Özdemir, 2008a, s. 106).

Düzenleme okulu, kapitalizmi incelerken ve kapitalizmin hangi yollarla dönüştüğü sorusuna cevap ararken kendine ait bir kavramsal set meydana getirmiştir. Bu noktada,

çalışma çerçevesinde bizi ilgilendiren ‘Birikim rejimi - Düzenleme biçimi’, ‘sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü’, askeri hizmetlerin dönüşümü bağlamında çalışmayı özellikle ilgilendiren ‘Birikim rejimi - Düzenleme Biçimi’, ‘Sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü’ mefhumları ile düzenleme okulunun kriz anlayışı ve ‘Devlet’ hakkındaki fikirleridir. birikim rejimleri ve düzenleme biçimleri arasındaki ilişki askerlik hizmeti biçiminin dönüşümünde temel etkenler olmuştur.

Düzenleme okulu düşünürlerinde yaygın olarak benimsenen fikre göre; birikim rejiminin üretim ve tüketim ilişkileneşmesiyle ortaya çıkan belirli aralıklarla istikrar gerçekleştiği, düzenleme biçiminin ise bir birikim rejimi içerisinde krizin ortaya çıkmasını sağlayan sebeplere karşı koyup, tersine çevirmeye çalışacak ve bu eğilimlerin işlemeş için çeşitli vasıtalar temin edecektir. Kapitalist üretim ile tüketimeş birbirleriyle ilişkileneşerek eklemeneşmesini, kapitalizmin antagonistik içeriğine karşı kısa süreli de olsa sürdürülen müesseselerin birbirleriyle bütün oluşturma ve normlarını göstermektedir. (Özdemir, 2008a, s. 114-115). Bu bağlamda kapitalizm farklı tarihselliklerde çeşitli birikim rejimleri oluşturmuştur. Farklı birikim rejimleri sermaye birikim sürecini düzenleyen kendine ait bir düzenleme biçimi meydana getirir. Birikim rejiminin devamlılığına olanak sağlayan şey, söz konusu birikim rejimine uygun düzenleme şeklidir. Bir başka deyişle düzenleme biçiminin şekillenmesi ve onun ürettiği hegemonik söylem, politik ve sosyal kurumlar ve ona ait normlardır. Bütün bu unsurlar, birikim rejimine ait düzenleme biçiminin öğelerini oluştururlar. Birikim rejimi ve düzenleme tarzı arasındaki bağ, bu ilişkinin kâr oranlarının yükseltilmesi ve artı değerin yeniden değerişmesini sağlayabilmesinde yatar. Bahsedilen kavramlar birbirleriyle eklemeneşerek ilişkileneşmektedirler. Söz konusu eklemeneşme gerçekleştirilebildiği vakit sermaye birikiminin sürekliliği için ihtiyaç olan stabilizasyon elde edilmiş olur. Krizler ve onun sonucu olarak meydana gelen “devletin yeniden kurumlaşması birikim ve düzenleme arasındaki ilişkinin sermayenin volarizasyonunu tıkamasının bir sonucudur.” Böylece, bu tarihsel ilişkileneşme ‘Düzenleme’ olarak adlandırılmaktadır. (Kars Kaynar, 2016, s. 4). Düzenleme kavramında, ekonomiye içi ve ekonomi dışı mefhumlar mündemiçtir. Bu noktada yapısal biçimlere değerişilmesi, konunun anlaşılması açısından önem arz eder. Bu bağlamda yapısal biçimler beş kapsamda incelenir; ücret ilişkisi; girişim formu; para biçimi; devlet; uluslararası rejimler. Düzenleme okuluna göre düzenleme şekli ve

birikim rejimleri arasında ilişki vardır ama bu ilişki ve eklemlenme ile kapitalizmin çelişkilerinin sonlandığı anlamına gelmez. Okula göre birikim rejimleri ile fiktif / hayali bir genel ekonomik çıkar veya fayda anlayışı meydana gelerek genel sermayenin çıkarları ve talepleri ile tekil sermayeleri çıkarları ve talepleri arasındaki gerilimler ve çelişkiler ertelenir (Özdemir, 2008a, s. 115).

Sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü biyoloji biliminden alınan bir kavramdır. Kavram, biyolojide bir türün diğer türler üzerinde belirleyici tesirlerde bulunması anlamına gelmektedir. Sosyal bilimlerde ise, verili düzenin kendine münhasır tekamül mantığını, kendi kendini düzenleyip, organize eden sistemler ekolojisinde, diğer sistemlere dayatması anlamına gelmektedir (Özdemir, 2008a, s. 113). Bu bağlamda, sermaye ilişkisinin diğer toplumsal ilişkiler üzerinde hükmetme anlayışını yayması çerçevesinde temel belirleyenlerden olduğu iddia edilmektedir.

Düzenleme Okulu'nun kriz anlayışı, bir birikim rejimi ve düzenleme biçimi içinde meydana gelen krizlerin sebebi, birikim ve kurumlar arasındaki çelişkili ilişkinin birikim sürecine yansımalarını ifade etmektedir. Kâr oranlarının düşme eğilimine girmesi, verili düzenleme biçimini etkisiz kılar. Krizin çözümü, yeni bir birikim rejimi ve buna münasip düzenleme biçiminin meydana getirilmesini mecbur kılmaktadır. Düzenleme biçimi, her yeni birikim rejimi oluşturulurken emeğin örgütlenmesi ve sınıf mücadelesinin şekillendirilmesi çerçevesinde gelişmektedir. Bu bağlamda, devlet formu ve forma denk gelen hükmetme biçiminin de yeniden oluşturulmasına ihtiyaç duyar. Bu husustan kaynaklı olarak, kriz yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik ve ideolojik bir olgudur (Kars Kaynar, 2016, s. 11). Bu bağlamda, metalaşma süreci kapitalizm için tek yönlü ve sabit bir eğilim değildir. Birikim rejimi ve düzenleme biçimi başkalaşım dönüştüğü sürece emeğin örgütlenmesi ve sınıf mücadelesinin yapılandırılması temelinde bir metalaşma gayri metalaşma şeklinde kapitalizmin dönemselleştirilmesi mümkün olur.(Jessop,1991) Bu dizge, kapitalizmin dönemselleştirilmesi ile sermayenin ekolojik tahakkümünün her birikim rejiminde ve düzenleme biçiminde, başka bir deyişle kapitalizmin her periyodunda tesirinin farklı olmasının bir sonucu olarak ifade edilebilir. 2. Dünya Savaşı sonrasında neo liberal hegemonyanın tesis edildiği 1980'li yıllar arasındaki dönem gayri metalaşma dönemi olarak sayılabilir. Bu dönemde sosyal devlet anlayışı vardır ve temel hizmetler kamuya

aittir. Fordist birikim rejiminin krize girdiği 1970’li yıllarla beraber yeni bir birikim rejimi doğmuş ve tekrar metalaşma eğilimi başlamıştır. Kapitalizmin söz konusu döneminde mal ve hizmetler satın alınabilir olmaktan çıkarılmıştır. Ancak, metalaşma süreci anında tamamlanmamıştır. Kriz ve sınıf mücadelesinin niteliğine göre belirli bir süreç içerisinde metalaşma gerçekleşmiştir. (Özdemir, 2008a, s. 115-116).

Geldiğimiz noktada, çalışmanın konusu çerçevesinde, ‘düzenleme’ kavramının anlaşılması için Düzenleme Okulunun devlet hakkındaki görüşlerine sınırlı da olsa değinilmesi gerekmektedir. Okul, devletin egemen sınıfın aracı olarak tanımlandığı araçsalcı görüşü kabul etmez.(Kars Kaynar, 2016, s. 7). Keza, devleti, devlet-sivil toplum dikotomisi çerçevesinde de incelemeyiz. Devlet, kapitalizm analizi çerçevesinde ele alınmalıdır Devlet, ekonomiye müdahale ettiğinde “toplumu düzenleyecek kurumsal formları ve normları oluşturur” (2016,s.11). Ekonomik alan kendine içkin çelişkilerinden dolayı sermaye birikimini tek başına sağlayamaz, bu sebeple düzenleyen bir yapıya gereksinim duyar. Devlet, organize olmuş bir araç değildir. Sermaye birikimi için gerekli olan ama piyasanın kendi başına temin edemediği koşulları düzenleyen bir ilişkidir. Devlet, toplumsal olarak kurumsallaşmış diğer ilişki türleri bir başka deyişle yapısal biçimler olan, düzenlemenin sosyal bir kurum olarak para, emek-sermaye ilişkisinin bütün boyutlarını içeren sosyoteknik sistem ve ekonomik yönü ağır basan uluslararası ilişkileri yöneten düzenlemelerle irtibat halinde işler. Devletin birleştirici özelliği vardır. Devlet,en üst yapısal biçim olma özelliği mevcut olduğundan diğer yapısal biçimler üzerinde sınırlı da olsa dönüştürme etkisine sahiptir. Bu bağlamda bu biçimlerin birbirleriyle yapısal ve işlevsel olarak tutarlı olmaları devlete bağlıdır. Ancak, devletin içinde konumlandığı hiyerarşinin sistemini mevcut düzenleme tarzı belirler. Sonuç olarak, yapısal biçimler hiyerarşisi sürekli değildir. Bununla beraber evrensellik özelliği yoktur (Özdemir, 2008a, s. 153-154). Devlet, hiyerarşinin tepesindeki yapısal biçimdir. Ancak, düzenleme biçiminin kendisi değildir. Düzenleme biçimi, devleti kapsayan birbirleriyle bağlantılı daha geniş toplumsal ve siyasal kurum ve normlar içermektedir Düzenleme, kurumsallaşmış sosyal ilişkiler içerir. Bir başka deyişle, yapısal form, diğer formların eş zamanlı fonksiyonları olmazsa toplumsal antagonistik karşıtlıkların ertelenmesinde üstlendiği görevi yerine getiremez. Ancak, birikim sürecinin çelişkili formu bu biçimlerin aynı anda işlemesine olanak vermemektedir. Bu bağlamda, ‘Devlet’,

düzenlemenin yapısal biçimlerinin yoğunlaştığı ve birbirleriyle uyumun sağlandığı bir yapıdır. yani, devlet, toplumsal ilişkilerin biçim belirlenimli yoğunlaşmasıdır (Jessop, 2016). Yapısal formların bütünlüğü sadece devlet kurumunun kendisinde gerçekleşir. Bu çerçevede devlet, “düzenleme biçiminin bütünlüğünü korumakta ve devamlılığını sağlamaktadır. “(Kars Kaynar, 2016,s.9) Ezcümle, düzenlemenin yegane öznesi devlet; yegane kaynağı siyasal iktidar değildir. Devletin kurumları çok önemli olsa da düzenleme, bir ölçüde öznesiz bir süreçtir

Düzenleme okuluna göre, düzenlemenin değişimi incelenirken ‘Anayasal düzen’, ‘Kurumlar ve örgütler’ kavramlarının analiz edilmesi gerekir. Anayasa, toplumsal ilişkiler içinde hareket eden insanların haklarını belirleyerek veya göz ardı ederek güç ilişkilerine karışan devlet iktidarının yapısını meydana koymaktadır. Anayasal düzenleme normlar vasıtasıyla gerçekleşir. Normlar salt sınıf mücadelelerinin pasif ifadesinden ibaret değildir. Normlar, bir ölçüde onları oluşturan ilişkileri değiştirmek kudretine de sahiptir. Biçimin işlev üzerinde bir etkisi bulunur. Bu noktada, toplumsal düzenlemede dönüşümü anlamak için bir diğer gösterge olarak kurumların incelenmesi gerekmektedir. Düzenleme okulu, kurumları örgütler arası ilişkileri yapıllaştıran gayri maddi araçlar olarak ele alır. Bu bağlamda, normlar hiyerarşisindeki yerleri önsel olarak belirlenmez. Örgütler ise, toplumun iktidar yapısını ifade ederler. Bu göstergeler, emeğin potansiyellerinin birikmiş / ölü emekle ilişkilendirilerek üretime dönüştürüldüğü ve ancak bu yolla toplumsallığı düşünmenin imkanı olduğu hükmetme zeminini oluşturmaktadır. Bu durum, göstergelerin bir araya gelme biçimini oluşturur. Tahakküm kavramının sermayenin ekolojik tahakkümü ile düşünülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, tahakküm kavramı toplumun yeniden üretilmesi sürecine ideoloji dolayısıyla girer ve ideolojik alan üzerinden simgesel kuruluşa etki eder (Özdemir, 2008a, s. 154-160).

Devlet, düzenlenen olduğu gibi düzenleyen bir yapıdır. Düzenlemenin en üst yapısal biçimini teşkil ettiği gibi, diğer yapısal biçimleri dönüştürebilme kudretine sahiptir. Onlarla kurduğu ilişkiler çerçevesinde tekrar şekillenen bir yapı olma özelliği mevcuttur. Devletin kapitalizmin ekonomik ve toplumsal yeniden üretimindeki öncelikli rolü sermayenin değerlendirilmesinin koşullarını tesis etmek ya da sermayenin toplam karşılığını arttırmaktır. Sonraki görevi ise, emek gücünün kurgusal / fiktif bir

meta olarak yeniden üretiminin koşullarını sağlamaktır. Söz konusu iki işlev, farklı birikim rejimleri veya farklı birikim rejimlerinin oluşturduğu kombinasyonlar çerçevesinde, kendi içinde temsil edilen çeşitli sınıfların güçlerinin kesişmesi ile kendi iktidarını kullanır. Bu bağlamda, yapılaşmış ilişkiler setini temsil eder (Özdemir, 2008a, s. 166-168).

Bu bölümde, düzenleme okulunun temel fikirleri ve kavramları ele alınmıştır. Kriz anlayışı ve devlet analizleri temel kavramsallaştırmalarıdır. Bu analizleri, askeri hizmetlerin birikim rejimleri ve devlet formları çerçevesinde nasıl dönüştüğü sorusuna cevap verebilme çabamız için önemli bir altyapı sağlayacaktır. Ordu yapısının dönüşümünde birikim rejimleri ve neoliberal devlet formu temel etkenler olmuştur. Bu kavramlar kapitalizmin birikim rejimleri çerçevesinde dönüşümü incelerken bir temel sağlayacaktır.

1.1.2 REFAH DEVLETİ

2. Dünya Savaşı sonrası, ABD öncülüğünde uluslararası çapta Keynesçi refah devleti politikalarına geçilmiştir. Refah devleti formu esasen sermayenin uluslararasılaşması bağlamında uluslararası bir devlet formu olarak meydana gelmiştir. Bu devlet biçimi emek ve sermaye arasındaki özgün uzlaşmaya dayanıyordu (Wagner, 2005). Bu devlet biçiminin temel hedefi, toplumsal çatışmaya götürebilecek eşitsizliklerin etkisini azaltmak emek sermaye arasındaki çatışmayı ılımlılaştırmaktı (Lea, 2002). Kavram ilk olarak 19.yüzyılda Almanya`da, yükselen sınıf mücadelelerinin etkisiyle sosyal güvenlik alanındaki politikalar sebebiyle kullanılmaya başlansa da kavramın gelişimi ve yaygınlaşması 2. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. (Koray,2018,s.87)

Harvey`ın kelimeleriyle “fordizm; kitle üretiminin kitle tüketimi, emek gücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetimi ve yönetiminde yeni bir politik, yeni bir estetik ve psikoloji, kısacası rasyonelleştirilmiş, modernist popülist yeni tür bir demokratik toplum demek olduğunu açıkça görmesi anlamına” gelmiştir. (Harvey, 2012, s. 148). Yine Harvey, ücret artışının efektif talebi arttırarak piyasayı canlandırdığını söylemektedir (Harvey, 2012, s. 149). Fordist düzenleme tarzı refah devletinin temel özelliklerinden biri olmuştur. Emek ve sermaye arasındaki uzlaşmaya dayanan siyasal yapının ekonomik temelini oluşturuyordu. Ancak ileride

bahsedeceğimiz şekilde verili birikim modeli bir vadede kâr oranlarının düşme eğilimine girmesine yol açmıştır (Akçay ve Güngen, 2016). Lipietz'e göre altın çağ olarak adlandırılan refah devleti modelinin iki temel boyutu vardır. İlk olarak, kabaca kişi başına denk olan sabit sermaye ve sabit sermayedeki verimlilik aynı oranda artar. Bu, sermayenin yükselen teknik bileşimi, eğilimi, organik bileşimini yükselme eğilimini engelleyen karşıt bir etkidir. Yani, makinelerin değerlerinin düşmesiyle, hacimleri artar. İkinci olarak ise, ücretlilerin tüketimi ve değişken sermayedeki üretkenlik aynı anda artar. Bu da aksi takdirde kâr oranlarının düşmesine karşı koyacak olan sömürü oranının artmasını engeller. Aynı zamanda aşırı üretim ve eksik tüketim eğilimini de engeller. Sermayenin verili organik bileşimi değişmez, genel kâr oranları sabit kalır ve birikim böylece sürekli olarak devam eder. Ona göre OECD ülkelerinde ücret ilişkilerinin düzenlemesi çeşitli biçimler olsa da temel olarak kapsadıkları aynıdır; dönemin temel özelliği talep yönelimli olarak devlet müdahalesidir. Bir başka deyişle, minimum ücretler devlet tarafından belirlenmiştir ve tüketim gücü için düzenli olarak arttırılmıştır (Lipietz, 1987, s. 36-37). Ancak, 1960'ların sonundan itibaren fordist birikim modeli krize girmiştir. Birikim rejimin krizindeki en belirgin etken üretkenlik artışlarındaki genel düşüş olmuştur. Ücretler artmaya devam ederken üretkenlik bir noktadan sonra aynı oranda artmamıştır. Bu durum kârlılık konusunda krize yol açmıştır (Lipietz, 1987, s. 42-43). Fordist emek sürecinin karakteristiği yarı otomatik montaj hattı üretimi olmuştur. Fordizm emeğin mekanizasyonunu ve iş yoğunluğunu arttırmıştır. Kol emeği ve zihin emeği arasındaki ayrımı derinleştirmiştir. Fordizmin esas etkisi genel olarak sermaye birikiminde görülür. Genel olarak artı değer oranında büyüme yaratmıştır. Büyük bir işgücü tasarrufunda yol açarken aynı zamanda sermayenin organik bileşimini arttırmıştır (Aglietta, 2015, s. 100-101). Artı değer oranını arttıran emek sürecini ifade ederken aynı zamanda tüketime dayalı bir dinamiğe dayanıyordu (Aglietta, 2015, s. 137). Aglietta'ya göre fordizmin krizinin bir boyutu tüketimin toplumsallaştırılmasında yetersizlikti. (Aglietta, 2015, s. 157). Krizin sebebi emek gücünün üretim maliyetindeki uzun dönemli düşüş eğiliminin tersine dönmesi olarak özetlenebilir (Aglietta, 2015, s. 330). Ona göre bir diğer sebep ise açıkların birikmesi ve kamu borçlarının yüküydü. Kamu harcamalarının artması, özel yatırımların azalması, kentsel kriz, artan sosyal maliyetler ve kapitalist birikim arasındaki çatışma da diğer sebeplerdi. Bunlar, fordizmin genel kriziyle bağlantılı olan

kamu maliyesi krizinin temel özelliklerini oluşturuyordu (Aglietta, 2015, s. 213-214). Fordizm krizi görünür emek üretkenliğindeki düşüşle ve reel ücretlerin artışının bir noktada kaldırılamaz hale gelmesi ile açıklanabilir (Aglietta, 2015, s. 319). Bir başka deyişle ücretler, verimlilik artışının üzerine çıktığından fordist birikim rejimi tıkanmıştır.

Refah devleti modeline geçilmesinin sebeplerinden bir diğeri ise sosyalist modelin dünya çapında bir örnek olmasının önüne geçmek olmuştur (Harvey, 2015, s. 23). Özellikle, söz konusu devlet modelinin biçimlendiği 2.Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin prestiji oldukça yüksekti (Küçük, 2010). ABD açısından, Sovyetler Birliği'nin prestijinin önüne geçilmesi de oldukça elzemdi. Refah devleti modeli, sosyalist alternatifin önüne set çekmek için yapılandırılmıştı (Hobbsbawm, 1990, s. 18-23; Knorr, 1951, s. 417-449). Ancak yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden refah devleti ve dayandığı birikim modeli, 1973'te çöküş eğilimine girmiştir. Bu dönemden itibaren yapısal olarak post-fordist birikim rejimine geçilmiştir. Bu bağlam, egemen sınıflar krizden çıkış yollarını aramaya başlamasını gerektirmiştir. İçinde bulunulan ilişkilerin sonucu olarak, Milton Friedman ve Friedrich August von Hayek gibi neoliberal düşüncenin temellerini atan ideologlar yetişmişti. Bu noktada post fordist birikimi rejimi ve neoliberal ideoloji arasındaki bağlantıyı incelememiz gerekmektedir.

Neoliberalizmin esin kaynağı Hayek, piyasa düzeninin eşitsizlik yaratacağını kabul etse de, ancak bu düzenle özgürlük sağlanabileceğini savunur. Rekabetçi düzenin özgürlüğü sağlayacağından bahseder. Ona göre piyasa düzeninde yaşayan biri yoksul da olsa özgürdür (Hayek, 2014). Bu ideolojinin temel özelliklerinden biri, Harvey'in ifadelerine göre "serbest piyasa ve ticaretin bireyin hürriyetlerini garanti altına aldığı varsayımı"ydı (Harvey, 2015, s. 15). Dolayısıyla, neoliberallere göre, krizden çıkılmak isteniyorsa, talep yönelimli devlet müdahalesine dayanan Keynesyen refah devleti modelinden vazgeçilip, varlıkların özelleştirilmesi gerekiyordu (Harvey, 2015, s. 73). Bu model ilk olarak Şili'de, Salvador Allende'ye yapılan Pinochet darbesi akabinde uygulanmıştı. Çevre ülkeler neoliberal model için denek ülkeler olmuştu. Öyle ki, Şili ve Slovakya'da sosyal güvenlik dahi özelleştirilmişti (Harvey, 2015, s. 73). Böylelikle egemen sınıflar için post fordist üretim ve birikim rejimine geçme gereği hasıl olmuştu.

Post fordist üretim ve birikim rejimi, İlker Belek'in ifade ettiği şekliyle, teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının esnekleşmesi ile karakterize edilmiş bir süreçti ve özelleştirme gibi devletin küçültülmesi politikalarıyla birlikte gelişmekteydi (Belek, 1999, s. 165). Post fordist birikim temel olarak şu 5 özelliği ihtiva ediyordu:

“1) Yeni enformasyon teknolojileri temelinde, üretim ve emeğin post Taylorist organizasyonuna geçiş. Bu kütleli üretimin tamamen yok olması demek değilse de, yeni bir yapılanma ve emeğe gereksiniminin azaltılması anlamına gelmektedir. 2) Hizmet sektörünün, yine yeni teknolojiler temelinde, artan biçimde endüstrileşmesi. Böylece yeni kentsel hizmet endüstrisi merkezlerinin gelişmesi. 3) Tarımın endüstrileşmesi. Öte yandan tarımın gerek ulusal gelire katkı, gerekse istihdam ettiği emeğe hacmi bakımından önem yitirmesi. 4) Üretkenlik ile kitlelerin gelirinin birbirinden ayrılması. Gelir ve tüketim farklılıklarının bu nedenle artması. Düşük büyüme düzeyli bir birikim rejimine geçiş. 5) Ücretlerle iş arasındaki ilişkinin parçalanması, sosyalizasyonun enformasyon temelinde gerçekleşmesi ve tüketim eğilimlerinin farklılaşması sonucunda bireyselleşme ve bu temelde çoğulculuşma eğilimleri” (Belek, 1999, s. 255-256).

Birikim rejiminin değişmesiyle beraber düzenleme biçimi de değişmiştir; küçük işletmelerin sayısı artmış, sosyal güvenlik rejimleri atomize olmuş, sendikalar güçsüzleşmiş, işsizlikte artış yaşanmış, esnek istihdam biçimleri yaratılmış, işçi sınıfı heterojenleşmiş, sosyal devlet kapsamında kamu hizmeti olarak sunulan, eğitim, sağlık, ulaşım gibi hususlarda esaslı niteliksizleşmeler meydana gelmiş toplu pazarlık sistemleri zayıflamıştır (Belek, 1999, s. 256). Bu dönüşümlerle birlikte devlet biçimi de dönüşmüştür. Fordist devlet döneminde talep önemliyken, post fordist dönemde arz yönü önemli olmaya başlamıştır (Jessop, 1991). Söz konusu değişim üstyapısal alanlarda da karşılığını bulmuştu. Post fordist birikim rejiminin parçalı özellikleri, toplumun atomize olmasını ve parçalılığı içeren neoliberal hegemonya stratejisini yaratmıştır. Bir başka deyişle verili birikim rejimine uygun bir hegemonya stratejisi oluşmuştur. Bu bağlamda, esnekliği ihtiva eden birikim rejimi bireylerin sadece kendisinden sorumlu olduğunu söyleyen, toplumsal sorumluluk duygusunu parçalayan neoliberal hegemonyayla uyumlu bir ilişki yaratmıştır. (Özdemir,2008b) Jessop, neoliberalizmin fordizmin krizine emek gücünün yeniden metalaştırılmasını, işletmelerin ve refah hizmetlerinin özelleştirilmesi, özel sektörün kuralılaşması olarak cevap verdiğini ifade etmektedir (Jessop, 1991). Ona göre, neoliberalizm 1970'lerde öncelikle ABD ve Britanya'da ortaya çıkan ekonomik ve politik rejimdi (Jessop, 2002, s. 458-478). Bu bağlamda kavramsallaştırmanın doğuş tarihi post fordist birikim rejiminin ortaya çıktığı tarihsel kesite tekabül etmiştir

Neoliberal toplum kuramı bireylerin atomize olduğu, toplumsal yaşamdan kopuk kişilerin oluşturduğu bir topluluğu varsayar. Bireyi ve bireyciliği bütün diğer toplumsal değerlerin önüne koyar. Örneğin; metalaşma sürecinde siyasi iktidar alanında önemli rol oynayan, hatta öncü olan Margaret Thatcher şunları söyler: “Toplum diye bir şey yoktur. Bireyler olarak erkekler ve kadınlar vardır, aileler vardır” (Clarke, 2014, s. 92). Buradaki birey, kendi haz alma imkanlarının arttırılması peşinde koşan, fedakarlık nedir bilmeyen ve mütemadiyen acıdan kaçan biridir. Bu şekilde tasavvur edilen bireyin çıkarları, özgürlükleri ve serbest piyasa ekonomisi dokunulmazdır. Söz konusu düzende, siyasal sorumluluğa sahip, toplumun ve ülkenin çıkarlarıyla kendisini özdeşleştiren, kolektif çıkarlar ve ortak gelecek için kafa yoran yurttaş sahneyi terk eder. Toplumsal sorumluluk duygusu parçalanır; yurttaşın yerini kendisini tüketim yoluyla daha iyi ifade edebileceği varsayılan birey prototipi alır (Munck, 2014, s. 116). Yurttaşların yerine, tüketici olarak bireylerin oluşturduğu toplum varsayımı metalaşma sürecinin bir diğer sonucudur. Balta bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Güvenliğin kamusal olarak tedarik edildiği dönemde kamusal otoritenin meşruiyeti temel aldığı alan güvenlik olduğu için verilen mesaj ‘tehdit var ama sayemizde güvendesiniz’ iken, bu yeni dönemde güvenlik piyasasının verdiği mesaj ‘tehdit var ama ancak tüketerek güvende olabilirsiniz’ olacaktır” (Balta, 2012:47). Bu bağlamda, yurttaş olarak savaş durumlarında sadece fiili değil ideolojik ve siyasi olarak mobilize olması gereken yurttaş yerine savaşı televizyondan izleyen, haz arayıcı, toplumsal sorumluluk duygusu kaybolmuş, sadece kendisini düşünen bencil tüketici modeli geçmiştir (2012,47:48) Ezcümle, haz peşinde koşan tüketici prototopinin yurttaş-ordu unsuru olması mümkün değildir.

Neoliberalizmin temeli her şeyin metalaştırılmasına ve verimlilik mefhumlarına dayanıyordu. Doğal olarak, neoliberal düşüncenin ideologları zorunlu askerlik hizmetlerine dair de söylemlerde bulunmuştu. Yurttaşlık bir kez erdem ve sorumluluk duygularından kurtulunca askerlik de bir maliyet kalemi olarak düşünülmüştür. Örneğin; neoliberalizmin önemli ideologlarından Milton Friedman, 1966 yılında yazdığı bir makalesinde esasen profesyonel ordu anlamına gelen gönüllü ordunun devlete maliyetinin gerçekte daha az olacağını söylüyordu (Friedman, 1981). Aynı makalesinde yine, zorunlu askerliğin örtülü bir vergi olduğunu savunur. Burada yurttaşlık ve yurttaşlık bilincinden ziyade kişisel çıkar düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

Zorunlu askerlik hizmetine neoliberal bakış açısına bir diğer örnek Katerina Keller'dan verilebilir. Keller, birçok ekonomistin zorunlu askerlik sisteminin fırsat maliyetinin⁶ tam gönüllü kuvvetlerden daha fazla olduğunu söylediğini aktarır (Kellner, 2006). Keller, zorunlu askerlik hizmetinde askere alınacak kişinin emeğinin ucuz tutulduğunu, dolayısıyla, askere alınacaklar arasında kişi başı personel-sermaye oranının yüksek olmasını getirdiğini söyler. Akabinde ise, kısa eğitim süresi, deneyimsizlik, yüksek ciro oranları ve motivasyon eksikliğinin profesyonel askere göre daha düşük emek üretkenliği sağladığını belirtir. Aynı çalışmanın bir başka yerinde ise, zorunlu askerlik sistemine dayanan ülkelerde, tam gönüllü kuvvetlere dayanan ülkelere nazaran, büyüme oranlarının daha düşük olmasının umulduğunu, OECD ülkeleri için, zorunlu askerliğin ekonomik performans üzerinde istatistiksel olarak negatif etkisinin olduğunu gösterdiklerini ifade eder. Keller'in dili / anlatısı, askerlik hizmetinin kapitalist hizmetler sektörünün değerlendirilmesi için kullanılan dilden başka bir şekilde düşünülmesinin imkansızlığına dayanmaktadır.⁷ OECD ülkelerinin ekonomik gücünün üstünlüğü zorunlu askerliğin kaldırılmasına değil, onları düzenleyen ilişkilerin kolektif emperyalizm⁸ aşamasına tekabül etmesine dayanır. Kaldı ki, askerlik hizmetlerine maliyet açısından bakış, neoliberalizm ve profesyonel ordu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Neoliberal dönemin bir diğer özelliğinin de kamu eliyle kâr esasına dayanmaksızın yürütülen hizmetlerin sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinin parçası haline gelmiş olduğu da bu noktada belirtilmelidir. Piyasacı bakış açısına Türkiye'den de örnek verilebilir. Örneğin; bir çalışmada Hale Akay,

⁶ İktisadi bir terim olan fırsat maliyeti, bir mal veya hizmetin alternatifleri olduğu durumda, bu alternatiflerden vazgeçme yoluyla yapılan fedakârlıktır. Bu bağlamda Akın, eğitim seviyesi yükseldikçe zorunlu askerliğin fırsat maliyetinin profesyonel askerliğin maliyetinden yüksek olduğunu ifade etmektedir (Akın, 2008, s. 64).

⁷ Benzer şekilde Akın, profesyonel askerliğin savunma hizmetine kapitalist bir yaklaşım olduğunu, piyasa esasına ve sözleşmelere dayandığını ifade etmektedir. (Akın, 2008:137) Bu bağlamda, profesyonel ordunun, askeri hizmetlerin metalaşması yönünde önemli bir eğilim olduğu tezi güçlenmektedir.

⁸ Klasik emperyalizm (1870-1945) döneminde ulus devletler, salt kendi ulusal sermaye fraksiyonlarının menfaatlerini koruyan, sağlayan yapılar olmuşlardır. 2. Dünya savaşı sonrası ise sermaye uluslararasılaşma eğilimine girmiş ve böylece farklı sermaye grupları ulus devletlerin sınırlarıyla iktifa edemeyecek kadar ulusal pazarların dışına doğru genişlemişlerdir. Böylece, çokuluslu sermaye grupları oluşmuş, bu da kolektif emperyalizm döneminin temelini oluşturmuştur (Özdemir, 2014, s. 69-70). Her ne kadar Kellner, tam gönüllü kuvvet sisteminin olduğu ülkelerde büyüme oranının, zorunlu askerlik sisteminin mevcut olduğu ülkelere nazaran büyük olduğunu iddia etse de, bahsettiği merkez ülkelerin ekonomisi çevre ülkelere kaynak aktarımıyla büyümektedir. Bir başka deyişle merkez-çevre arasında sömürü ilişkisi vardır.

profyonelleşmenin kısa dönemde bütçeye yük getirirse de, uzun dönemde eğitim masraflarında ve can kaybında düşüş olacağını öngörerek, yükü hafifleteceğini ileri sürer (Akay, 2009, s. 128). Öne sürülen tezler, askerlik hizmetine bakışta maliyet ve verimlilik hesabı yapmaktadır. Böylece, askerlik hizmetlerinin metalaşma sürecine ideolojik ve siyasal meşruiyet argümanları sunulmaktadır.

1970’li yılların ilk yarısında hegemon ülke ABD’de askerlik hizmetlerine piyasacı bakış kendini göstermeye başladı. Tartışmalarda yavaş yavaş söz sahibi olmuştur. Örneğin; profesyonel ordu tartışması için kurulan Başkanlık Komisyonu kuruldu. Piyasacılık tartışmalarda yavaş yavaş söz sahibi olmuştur. Tartışmaları ortaya atan ve yönlendiren 5 personelden 4’ü zorunlu askerliğe karşı çıkan serbest piyasa yanlısı iktisatçılardır (Bailey, 2017, s. 562). Komisyon, ordunun piyasada etkin bir şekilde rekabet etmesi gerektiğini savladı (Bailey, 2017, s. 563). Bu tartışmaların ışığı altında, piyasacı bir bakış açısıyla ABD, 31 Haziran 1973 tarihinde tam gönüllü kuvvetler adı verilen profesyonel ordu formuna geçiş yaptı.⁹ Dönüşümde, Vietnam Savaşı’nın ordu içinde yarattığı huzursuzluğun da payı vardı. Savaş karşıtı toplumsal hareketlilik ABD’nin tümüne yayıldığı gibi ordu içerisinde de bir etki yaratmıştı (Bailey, 2017, s. 562). Profesyonel orduya geçişle birlikte, para için savaşmayı kabul eden, “verimliliği” yüksek askerlerin oluşturduğu toplulukta söz konusu kargaşanın önüne geçilebileceği öngörüsü de mevcuttu (Bailey, 2017, s. 581). Böylece, birçok ülkeye de örnek oldu. Çeşitli ülkeler, değişik zamanlarda, kendi özel koşullarının gerektirdiği şekliyle profesyonel orduya geçmeye başladı. Zorunlu askerlik ve profesyonel ordu üzerine çalışan Salih Akyürek, dünyada profesyonel orduya geçişi anlatmak için tablo yapmıştır. Bu tabloda birçok ülkenin profesyonel orduya, kimilerinde öncesi olsa da¹⁰, hakim eğilim olarak, fordizmin kronik krizinin başladığı 1970’lerden ve Reaganizm, Thatcherizm gibi isimler alan neoliberal dönüşümün başladığı 1980’lerden itibaren geçmeye başladıkları görülmektedir (bkz:Akyürek, 2010, s. 7).

⁹Piyasacı bakış açısından bakılarak, bu dönüşümün uzun dönemde eğitim maliyeti ve uzman kadrodan alınan verimlilik üzerinden hesap yapılarak zorunlu askerliğe göre 2.5 milyar dolar tasarruf yapıldığı ifade edilmektedir (Akın, 2008, s. 62).

¹⁰ Örneğin sadece Britanya 1960 yılında profesyonel orduya geçmiştir. Belçika 1994’te, Fransa 2001’de Hollanda 1997’de, İspanya 2001’de, İtalya 2004’te, İsveç 2010’da profesyonel orduya geçmiştir.

Öyle ki, profesyonel orduya geçiş, özel askeri şirketlerin önünü açmada bir geçiş aşaması oldu. Profesyonelleşme ile beraber özel güvenlik şirketlerinin ordu için paralı askerlik meselesinde taşeronluk yapabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır (Hülagü, 2009). 1970'lerden itibaren Avrupa'da zorunlu askerlik çeşitli tarihlerde kaldırılmış ve gitgide profesyonel ordu veya uzmanlaşmış, sermaye tarafından yönetilen özel ordulara bırakmıştır (Balta, 2012:47). Ancak, özel askeri şirketlerin piyasaya çıkışı ileriki sayfalarda güvenlik hizmetlerinde dönüşüm başlığı altında detaylandırılacaktır.

Sonuç olarak, 2. Dünya Savaşı sonrasında düzenli kapitalizmi ya da fordizmi temel alan emek sermaye uzlaşmasına dayanan refah devleti modeli ortaya çıkmıştır. Bu modelin bir sebebi emeğin bir talep kaynağı olarak görüldüğü fordist düzenleme tarzının iç dinamikleriyken, bir sebebi de sosyalist modelin alternatif haline gelmesinin önüne geçmektir. 25 senelik bir altın çağın ardından fordist birikim rejiminde, ücretler üretkenlik artışının üzerine çıkmış, temel olarak bu sebepten 1970'lerde krize girmiştir. Sayılan sebepler, kâr oranlarının düşme eğilimine yol açmıştır (Aglietta, 2015, s. 304; Lipietz, 1987, s. 37). Sonuç olarak, yapısal olarak yeni bir birikim rejimi olan post fordizme geçilmiştir.

Tıkanan sermaye birikim modelini aşmak için esnek bir üretim ve birikim rejimine geçilmek zorunlu oldu. Bu da her varlığın özelleştirildiği, esnek çalışmanın hakim hale geldiği post fordist olarak adlandırılan birikim rejimi modeliydi. Böylece, dünya çapında değişik sıralamalarla serbestleştirme sürecine girildi. Kolektif varlıklar özelleştirmeye başlandı. Söz konusu ekonomik temel kendisini ideoloji ve siyaset alanında da temsil etmek zorundaydı. Zira, bu değişim için ideolojik ve siyasal argümanlarla meşruiyet yaratılmak zorunlu oldu. Neticede, neoliberal ideoloji bu koşullar altında ortaya çıktı. Neoliberalizm, serbest piyasayı, verimliliği, bireysel çıkarları baz alan bir ideoloji oldu. Temelde 19. yüzyıl liberalizminin argümanlarını 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden üretti. Artık gereken, toplumun kolektif çıkarlarını düşünen siyasal sorumluluk sahibi yurttaş değil, kendisini tüketime adanmış birey modeliydi. Tüketmeye odaklı insan tipolojisi makbul hale geldi.

Fordist birikim krizinin 1970'lerin başında meydana gelmesiyle beraber profesyonel ordu ABD'de tartışılmaya başlandı. Tam gönüllü kuvvetlere geçişi savunanlar Milton

Friedman gibi orduyu bir işgücü olarak gören, serbest piyasada etkin olması gerektiğini ve zorunlu askerliğin birey üzerinde örtülü bir vergi olduğunu söyleyen neoliberallerdi. Vietnam Savaşı döneminde zorunlu askerliğe dayanan ABD ordusu içerisinde yayılmaya başlayan savaş karşıtı düşüncelerin önüne geçilmesi isteği de bir siyasal etkendi. Nihai olarak; 1973 yılında tam gönüllü kuvvetlere geçen ABD, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 90'lı yıllardan itibaren diğer ülkelerde de söz konusu yapıya geçişin öncüsü oldu.

1.1.3.Hizmet Üretim Süreçlerinde Metalaşma

Gıda, perakende, eğlence, eğitim, sağlık, ulaşım gibi birçok sektör hizmet üretim süreçlerine dahildir. Bu bölümde anlatılacak olan kamu hizmetlerinin metalaşmasıdır. Kamu hizmetlerinin anlatılacak olmasının sebebi, zorunlu askerlik hizmetinin de bir anlamda kamu hizmeti olmasıdır. Zira “askeri örgütlenme kamu yönetiminin kurucu parçalarından biridir” (Ayman Güler, 2015, s. 89). Güvenlik hizmetleri de kamu hizmeti olduğundan hizmet üretim süreçlerindeki metalaşma süreci, güvenliğin dönüşümünü anlama konusunda bir anahtar olacaktır.Kamu hizmetleri, öncesi olsa da, neoliberal düzenleme rejimi altında artan ölçeklerde 1980'lerden itibaren metalaşma sürecine girmiştir. Bu bölümde, söz konusu sürecin genel hatları, daha önce geliştirilen teorik çatı altında irdelenmeye çalışılacaktır. Bu sürecin hakkıyla incelenebilmesi için öncelikle metalaşma kavramının ne anlama geldiğini, daha sonra da kamu hizmeti kavramını açıklamak gerekmektedir. Bu yapılırken öncelikle, kamu hizmeti kavramına yönelik çeşitli bakış açılarına değinilecektir Daha sonra ise çeşitli örneklerle, kamu hizmetlerinin piyasalaşması anlatılmaya çalışılacaktır.

Meta üretimi, kapitalist üretim tarzından önce mevcut olsa da, genelleşmiş bir üretimi yoktur. Bu ancak kapitalist üretim ilişkileriyle mümkün olmuştur. Marx, meta hakkında şunları söyler: “Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, “muazzam bir meta yığını” olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır”(Marx, 2011, s. 49). Devam eder:

“Meta, her şeyden önce, taşıdığı özelliklerle şu ya da bu türden insan ihtiyaçlarını gideren dışsal bir nesne, bir şeydir. Bu ihtiyaçların doğası, söz gelişi, mideden mi yoksa hayallerden mi kaynaklandıkları, hiçbir değişikliğe yol açmaz. Burada, şeyin, insan ihtiyacını, doğrudan

doğruya geçim aracı, yani tatmin nesnesi olarak mı, yoksa dolaylı bir yoldan, yani üretim aracı olarak mı giderdiği de önemli değildir (Marx, 2011, s. 49).

Meta, kullanım değerine sahip olan herhangi bir nesnenin ya da varlığın üretiminin değişim değerine odaklanarak yani kâr elde etmek için yapılmasıdır. Böylece, piyasada satılmak için üretilen malların ve hizmetlerin hedefi doğrudan üreticinin kullanım değeri ihtiyacını karşılamak değil, değişim değerleri üretmek olur ve bu değer toplumsal olarak gerekli emek-zaman tarafından belirlenir (Marx, 2011). Metalaşma temel olarak öznesiz bir süreçtir (Ketizmen, 2014, s. 160-167). Marx'a göre meta mübadelesi eş değerler arasında gerçekleşir ve bu dolaşımın kendisi değer yaratmaz. Başka bir deyişle zengileşmenin aracı değildir. (Marx,2011,s.162) Meta ve para dolaşımının sermayenin tarihsel varoluş koşullarının meydana gelmesinde etkisi olmadığını, sermayenin ancak üretim ve geçim araçlarının sahibinin özgür işçiyi piyasada kendi emek gücünün satıcısı olarak karşısında bulduğu durumda doğduğunu söyler. Bu durum sermayenin toplumsal üretim sürecinin yeni bir çağını ilan etmesini sağlar. (2011:172)Bu bağlamda gerçekleştiği toplumun kolektif varlıklarının piyasalaşmasına yol açmakla birlikte, kendisiyle ilgili çeşitli kurumların yapısında da dönüşümü gerçekleştirir. Devlet düzenlediği kadar düzenlenen bir ilişkiler alanı olduğundan, hegemon devlette temsili gerçekleşen çıkarla uyum olarak, sınıf çıkarlarının oluşturduğu talepler gelişmiş veya gelişmekte olan devletlerin hukuki düzenleri ve devlet yapılarını dönüşüme uğratar (Özdemir, 2020, s. 340). Bu çerçevede, refah devleti modelinin hakim olduğu 1945-1980 arası gayrimetalaşma dönemi olarak tarif edilebilir. Dolayısıyla, 1945-1980 arası sosyal hak olarak temin edilen kamu hizmetleri meta üretimi kapsamına alınamaz. Ancak, bu tarihten itibaren piyasalaşma programı ile beraber kamu hizmetlerinin metalaşma süreci artarak ilerlemiştir. Örneğin, finansal liberalizasyon, ormanların, tatlı su kaynaklarının, balıkçılık yataklarının, kamu iktisadi teşebbüslerinin, barajların, petrol yataklarının ve onlarla benzer kolektif varlıkların özel mülkiyete tahvili süreci gerçekleşmiştir. TRİPS gibi uluslararası sözleşmeler çerçevesinde uluslararası fikri mülkiyet hukuku ortaya çıkmıştır. GATT, AB veya başka bölgesel kurumlar vasıtasıyla sermayenin uluslararası dolaşımını kolaylaştıran, ancak emek gücünün küresel dolaşımını zorlaştıran ve onları buldukları yere sabitleyen iktisat ve gümrük politikaları üretilmiştir. Bu dönüşüm aynı zamanda yurttaşlık anlayışının ve göç hukukunun uluslararası ihtiyaçlara göre düzenlenmesini gerektirmiştir (Özdemir, 2020, s. 341-342). Bu bağlamda 1980 sonrası

yaşanan süreç yeniden metalaşma olarak adlandırılmaktadır (Jessop, 1991). Metalaşmanın anlamına değinmiş bulunmaktayız. Bu noktada hizmet üretim süreçlerinin anlaşılması için kamu hizmeti kavramına geçilmesi gerekmektedir..

Kamu hizmeti idare hukukunun temel kurucu unsuru olarak adlandırılır. Kavram üzerinde birçok yorum farklılığı mevcuttur. Kavramın anlamı üzerinde kimsenin mutabakata varamadığı, tanımını yapamadığı söylenmiştir (Karahanoğulları, 2004).. Kavramın kendisini zıtlık içinde tanımladığı, spesifik bir anlam kazanmasını sağlayan şey kâr elde etmek için üretim yapılan ilişkilerdir. Kamu hizmetibu temel üzerinde özel bir anlam kazanmaktadır. Üretimin kamu kesimi tarafından kamu için yapıldığı bir toplumda kamu hizmeti diye ayrı bir kavrama ihtiyaç kalmaz. Zira zaten en temel olan şey kamu için üretim ve kamu yararadır. Meta üretimine dayalı bir toplumda kamu hizmeti kavramı spesifik bir alana yerleşir ve tanımı üzerindeki tartışmalar da devam eder. Kanımızca, kamu hizmeti kavramı üzerindeki çeşitli görüş farklılıkları bu temelden kaynaklanmaktadır. Kapitalizmin tarihsel dönemlerine göre de yorumlar değişkenlik göstermiştir. Yorumları belirleyen çeşitli unsurlar olsa da, temel belirleyen söz konusu tarihsel dönemlerin ruhudur. Özetle, tarihsellikten ve toplumsallıktan kopuk bir kamu hizmeti tanımı bulunmamaktadır.

Kamu hizmeti kavramı, adlı adınca Fransız Devrimini takiben ortaya çıkmıştır. Birçok modern kavram gibi o da kapitalist üretim ilişkilerinin hakim üretim tarzı haline geldiği bir dönemin ürünüdür. Feodalitede Wood'un yaklaşımıyla iktisadi alan ile siyasi alan ayrışmamışken böyle bir kavramın bir ihtiyaç olarak belirmesi pek mümkün olmazdı. Başka bir deyişle feodalitede “siyasal zor doğrudan üretim ilişkileri alanında örgütlenmiştir.” (Karahanoğulları,2004:Ne zaman iktisadi alan ile siyasi alanın ayrışması söz konusu oldu, kamu hizmeti kavramı da o zaman ortaya çıktı. Fransız İhtilali'nden önce kavramın nüveleri ortaya çıkmıştı. Genelleşmiş meta üretiminin giderek hakim hale gelmesi kavramın ortaya çıkmasında etkili oldu. Eski Rejim'de Karahanoğulları'nın ifade ettiğine göre kamu hizmeti anlayışının bazı ilkeleri gelişmeye başlamıştı. Kamu hizmeti kavramının kamu hukuku özel hukuk ayrımının yerleşmesiyle birlikte doğduğu; feodaliteden kapitalizme geçişin siyasi biçimi olan mutakietçi devletlerin bu gelişmeye sahne olduğu ifade edilmiştir.(Karahanoğulları,2004,s.105)Kamusal hizmetlerin ancak özel girişimin

eksikliği durumunda veya savaş, kıtlık, veba gibi istisnai hallerde var olabileceği ve bunun dışında özel kişilerle rekabet edemeyeceği anlayışının 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerleşmeye başladığını anlatır. Devrim sırasında, kamulaştırmalarda kamu hizmeti kavramına sıklıkla başvurulduğunu belirtir (Karahanoğulları, 2004, s.107).

Farklı yaklaşımlara göre kamu hizmeti kavramının içeriğine farklı şekilde yaklaşılır. Doğaldır ki liberal yaklaşımların, müdahaleci yaklaşımların kamu hizmetine bakış açısı farklı olur. Kuşkusuz burada, söz konusu yaklaşımların tamamını aktarmak, bunların derinlemesine analizini yapmak ne mümkün ne gereklidir ama belli başlı kamu hizmeti tanımlarının aktarılması, hem kavramın içeriğinin tarihsel süreçlere göre değişimini anlamak hem de 1980 sonrası yaşana dönüşümü idrak etmek açısından önemlidir. Böylece kamu hizmeti kavramının değışkraren içeriği rahatlıkla anlaşılabilir.

Kamu hukuku hocası ve kamu hizmeti kavramlarının anlaşılmasında oldukça önemli olan Fransız hukukçu Leon Duguit`nin kamu hizmeti kavramı konusundaki görüşleri önemlidir. Kuşkusuz onun görüşlerini burada bütünüyle aktarmak mümkün değildir. Kamu hizmeti kavramına yönelik bakış açısını özetlemek ideolojik bakış açılarını anlamak açısından elzemdir. Duguit şöyle söylemektedir:

“Kamu hizmeti, karşılıklı toplumsal bağımlılığın (toplumsal dayanışmanın gerçekleşmesi ve gelişmesi için kaçınılmaz ve niteliği gereği tam olarak gerçekleştirilebilmesi ancak yönetici gücün devreye girmesiyle mümkün olması nedeniyle yönetenlerce sağlanması, düzenlenmesi ve denetlenmesi gereken faaliyetlerdir” (Fr. Akt. Karahanoğulları, 2004,s.45).

Bir başka yerde ise konuyla bağlantılı olarak devletin vazifesinin sosyal dayanışmayı gerçekleştirmek olduğunu ifade eder ve ardından ekler.

“Sosyal dayanışma hizmet müdahalesi ile gerçekleşir; herkes, durumun ve kabiliyetine göre, hizmet arzmelidir. İdare edenler, herkes gibi birer ferttir, iradeleri esasında hiç bir üstünlük taşımaz, mutlak bir hükümdarın iradesinde en gönülsüz bir köylünün iradesinden fazla bir değer ve kuvvet yoktur; köylü topluluğa el emeğini sunmağa borçludur, mutlak hükümdar da elinde tuttuğu kuvveti, genel menfaatin gerektirdiği bütün faaliyetlerin, hiç duraklamadan yerine getirilmesi için kullanmağa borçludur. Bu faaliyetler o mahiyettedir ki, velev kısa bir zaman için olsa bile, aksaması topluluk düzenliğinin bozulmasına ve belki ele yok olmasına yol açar. Sosyal hayat için, sürekli gerçekleşmesi gerekli olan bu faaliyetlerdir ki kamu hizmetlerinin konusunun teşkil ederler. Böylece idare edenlerin vazifeleri kamu hizmetlerinin işlemlerini sürekli olarak sağlamak borcu ile özetlenebilir” (Duguit, 1954, s. 75).

Duguit'nin bakış açısı temelde Durkheimci bakış açısına tekabül eder. Bir yandan piyasa sisteminin varlığını reddetmezken bir yandan da onun toplum hesabına denetlenmesi ve düzenlenmesi gerektiğini savunur. Devletin vazifesinin sosyal dayanışmayı hizmet yoluyla gerçekleştirmek olduğu savı da bu tezi destekler niteliktedir. Bu tezin temelinde toplumsal çatışmaları uzlaştırma, ılımlılaştırma politikası yatmaktadır. Duguit'nin bu anlayışı esasen Durkheim'dan esinlenilmiştir. Durkheim'a göre de sosyal dayanışma toplumun temelidir ve bu toplumsal işbölümü ile beraber düşünülür. Dayanışma, toplumun üyelerini birbirine bağlayan bir ilişki biçimidir. (Durkheim,2006) Durkheim, toplumu çatışmasız bir hale getirmek ister. (Yükselbaba,2017) Duguit'nin yaşadığı dönemin çalkantılı yapısı düşünülürse öne sürdüğü tezler hiç de tesadüf sayılamaz. Sebebi ise 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında dünyada ve Fransa'da sınıf mücadelesi keskinleşmesidir. (Shorter ve Tilly,1971) Özellikle 1920'li yıllarda Fransa ciddi bir ekonomik krize girmiş ve kitlesel grevlerle sarsılmıştı. (Shorter ve Tilly,1971)

Kamu hizmetleri okulunun kurucusu olarak nitelendirilen Jeze şu şekilde bir tanım yapar:

“Sadece ve sadece belirli bir zamanda, belirli bir ülkede yönetenlerin kamu hizmeti usulüyle karşılamaya karar verdikleri ortak ihtiyaçlar kamu hizmetleridir” (Fr.akt. Karahanoğulları,s.54).

Ortak ihtiyaçların ne olduğuna dair ise şunları söyler:

“Uygar bir ülkede idare, ortak ihtiyaçları tatmin etme görevini üstlenir. Savunma, güvenlik, yollar vs... gibi. Ancak idare tüm ihtiyaçları da karşılamaz. Örneğin kriz anları dışında beslenme, ilaç, tedavi idarenin karşıladığı ihtiyaçlardan değildir. Ayrıca, idare üstlendiği ihtiyaçları tekel olarak karşılayabileceği gibi (adalet, güvenlik, telefon, telgraf, mektup haberleşmesi) özel kişilerle rekabet halinde de karşılayabilir” (Fr. Akt karahanoğulları,2004,s.56).

Buradaki bakış açısı liberal ideolojinin yaklaşımına daha yakındır. Karahanoğulları da bu anlayışın günümüzde de baskın olduğunu söyleyerek, özelleştirme faaliyetlerinin bu çerçevede savunulmasının yadırgatıcı olmadığını ifade eder (Karahanoğulları, 2004, s. 50).

Dünya ekonomisindeki 1970'lerdeki tıkanıklık, 1980 sonrası piyasalaştırma yoluyla giderilmeye başlandı. Süreç merkez kapitalist ülkelerde de yansımaları buldu. İngiltere,

Thatcher, Federal Almanya, Helmut Kohl döneminde katı bir şekilde özelleştirmelere gitti. Doğalında hizmet üretiminin de bu dönüşümlerden azade kalması düşünülemezdi. Farklı ülkelerde farklı hızlarda su, elektrik, telekomünikasyon gibi temel hizmetlerin özelleştirilmesi yoluna gidildi. Bu yol her zamanki gibi karşılığını hukuki belgelerde bulacaktı. Bunların en önemlisi 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütünün hazırladığı Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasıdır.¹¹

Anlaşmaya geçmeden önce, hizmet kavramının nasıl dönüştüğünü anlamak hizmetin temel özelliklerine değinmek gerekmektedir. Anlaşma metaşma sürecinin en önemli normatif ifadesi olduğundan dönüşümü anlamamız açısından hizmetini temel özelliklerini açıklamak bir temel sağlayacaktır. “Hizmetlerin mallardan ayrılan en temel özellikleri dokunulamaz ve stoklanamaz olmalarıdır” Hizmet üretimi, hem üretim alanı ile hem dolaşım alanı ile bağlantılıdır. Kalite kontrol, muhasebe, hukuki hizmetler, telekomünikasyon gibi hizmetler bu kapsam içinde yer almaktadır. Güzelsarı, üretken sermayenin uluslararası dolaşım içine girdiğinden hizmet üretiminin de uluslararasılaştığını, hizmet ticaretinde uluslararası avantaj yakalamak için de dış piyasalara yatırım yapmanın gerekliliğini ifade ediyor. Bu bağlamda, 1980 sonrası daha önce refah devleti çerçevesinde kamu hizmeti olarak adlandırılan, elektrik, su gibi temel hakların dahi piyasalaştırılmasına yoluna gidilmeye başlanmıştır. Bu süreçte, elde edilen kârların aslan payını merkez kapitalist ülkeleri yöneten sermaye sınıfı almıştır (Güzelsarı, 2009, s. 119).

GATS, 1980’lerde başlayan özelleştirme dalgasının hem hukuki sonucu hem de üstyapının altyapıyı da etkilediği tezini kanıtlarcasına sürecin hızlandırıcısı olmuştur. Bu noktada, anlaşmanın amaçlarına; hizmet kavramından ne anladığına değinmemiz gerekmektedir.

Anlaşmanın bütün maddelerini detaylı incelememiz mümkün olmasa da giriş kısmında yer alan, anlaşmanın amacını anlamak maksadıyla şu cümlelerle başlamamız gerekmektedir:

“Dünya ekonomisinin büyümesi ve gelişmesinde hizmet ticaretinin artan önemini farkında olarak, Hizmet ticaretini şeffaflık ve artan serbestleşme koşulları altında genişletmek ve

ticarete bulunan bütün ülkelerin ekonomik büyümelerini ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerini ilerletmek maksadıyla hizmet ticaretiyle ilgili olarak çok taraflı ilkeler ve kurallar çerçevesi oluşturma arzusuyla;"

Burada nirengi noktası serbestleşmedir. Yani, maksat hizmet üretiminin piyasa ile entegrasyonudur. Anlaşma ile hizmet sektörünün liberalizasyonu önündeki bütün engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Karahanoğulları, 2002, s. 1).

Hizmet kavramından anlaşmanın anladığı 1. Maddenin 3/b fıkrasında şu cümlelerle ifade edilmektedir:

““hizmetler”, resmi makamların yetkileri çerçevesinde sundukları hizmetler dışında kalan tüm sektörlerdeki tüm hizmetleri kapsar.” C fıkrası ise anlaşmaya göre benimsenen hizmet kavramının temel özelliklerine değinmektedir:

““resmi makamların yetkileri çerçevesinde sundukları hizmet”, ne bir ticari temele dayanan ne de bir ya da daha fazla hizmet sunucusuyla rekabet ederek sunulan hizmet anlamına gelmektedir.”

Bu maddeler bağlamında hizmet, devletin egemenlik gücünden kaynaklanan baskı ve ideolojik aygıtların alanına giren kolluk, yargı gibi alanlar anlaşılmaktadır. Bunun yanında anlaşma kapsamında olabilmesi için hizmetin ticari temele dayanan ve rekabet ederek sunulan faaliyet olması gerektiği anlaşılmaktadır. Refah devleti döneminde ise kamunun birçok hizmet üretiminde egemenliği söz konusuydu. Dolayısıyla, burada kastedilen sadece baskı ve ideolojik aygıtların alanına giren kimi hizmetler değildir. Karahanoğulları, bu maddeden çıkarım yaparak siyasal alanın GATS anlaşmasına kadar olan süreçte piyasa aleyhine genişlediği bütün alanların tekrar piyasa kapsamına alındığını ifade ediyor. Refah devleti döneminde piyasa hizmetlerinden ayırt ediciliği kamu gücü, kamu finansmanı olmaları sebebiyle kamu hizmeti kapsamına alınan ama temelde piyasadaki işletmelere benzer hizmetlerin bu anlaşmayla beraber herhangi bir kamusal yanlarının kalmayacağını ve piyasa aktörleri ile eşitleneceğini belirtiyor (Karahanoğulları, 2002, s. 7). Daha önce söylediğimiz özel mülkiyet olmasa her türlü hizmet kamu hizmeti kapsamına gireceğinden kavramın spesifik bir anlam ihtiva etmesi, dolayısıyla kavramın kendisine gerek kalmayacağı tezimiz, bu anlaşma çerçevesinde tersinden işlemektedir. Bir başk deyişle ““Kamu”, özel karşısında, anlaşmanın zorunlu kıldığı dört hizmet sunum biçimi bakımından herhangi bir özellik taşımamaktadır. Bu anlamda, piyasadaki aktörlerden farkı kalmayan kamusal

işletmelerin, “kamusallığını” anlamlandırarak bir özelliği bulunmayacağı için varlık nedenleri de ortadan kalkacaktır” (Karahanoğulları, 2002).¹²

Hizmetin anlaşmada tanımlanan ticari esasa dayanma ve rekabet edilebilmek özelliklerine gelirsek, daha önce kamusal hizmetler kapsamındaki faaliyetler metalaştırıldığında, piyasa mantığına göre bahsedilen özelliklere sahip olacaklardır; ticari esaslara dayanma ve rekabet edebilme...(Karahanoğulları, 2002, s. 11). Burada ülkemize yeni giren ancak temeli ABD’de atılan arabuluculuk sistemine değinmemiz gerekmektedir. Esasında bu sistem devletin egemenlik gücünden kaynaklanan; hem ideolojik hem baskı aygıtı olan yargı hizmetinin özelleştirilmesine gidilen yolda bir adımdır. Bir kere bu hizmet metalaştırıldığında artık maddede değinilen ticari esasa dayanma ve rekabet edebilme özelliklerine sahip olacaktır. Dolayısıyla, anlaşmada kamu hizmeti kavramının tercih edilmemesi onun yerine ve onu da kapsayacak şekilde hizmet kavramının kullanılması kanımızca bilinçli bir tercihtir. Böylece, yurttaş topluluğuna götürülecek her türlü hizmet faaliyetinin metalaşması gayet normal ve işlemleri gereken bir süreç olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, 1970’li yılların ortasından itibaren merkez kapitalist ülkelerde hakim fordist birikim modelinin tıkanması ile beraber yeni birikim modelleri, dolayısıyla kâr oranlarını arttırma arayışına girmişlerdir. Bu arayış ekonomi politik karşılığını, öncesi olsa da, 1980’li yıllarda tam anlamıyla bulmuştur. Dolayısıyla, hizmet üretimi de yaşanan metalaşma akımından bağımsız kalamazdı. Zira, kapitalist üretim ilişkileri bir bütündür. Üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, sadece dönüşümün başlangıç noktasını değil, tüm ilişkileri belirler ve düzenler. Dönüşümün belirlediği ve düzenlediği GATS da sürecin hukuki düzlemdeki yansıması, aynı zamanda da sürecin hızlanmasını ve işletilmesi sağlayan normatif belge olmuştur.

Anayasa Mahkemesi 1996 yılındaki bir kararda kamu hizmetini şu şekilde tanımlamıştır:

¹²Her türlü kamusal hizmet adeta Tahsin Yücel’in Gökdelen romanındaki öngörüsüyle piyasaya bırakılacaktır. (Yücel,2006)Bu anlamda da kamusal hizmet kavramının herhangi bir ayırt ediciliği ve anlamı kalmayacaktır.

“Devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında” genel ve ortak gereksinimleri karşılamak” kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinliklerdir” (Canpolat, 1999). AYM kamu hizmeti tanımını bu şekilde yapmış olsa da, mahkemeye göre “kamusal olan hizmetin özel kesimce yürütülmesi dahi onun bu niteliğini etkilemez”(1999). Burada özel sektörün aleyhine bir yorum varmış gibi gözükse de, esasen tam tersi argüman geçerlidir. Mahkeme piyasa mekanizmalarını reddetmemektedir. İleride anlatılacağı gibi özelleştirmeler kamu yararı çerçevesinde mahkeme tarafından anayasaya uygun görülmüştür.

Kamu hizmeti kavramıyla ilgili olarak ise 1969 tarihinde şunları söylenmiştir:

“Devletin görevlerinin eskisine göre çok değişik alanları ilgilendirmesi ve özellikle bugünkü devlete birçok iktisadi görevler yükletilmiş bulunması... Devletin, yalnızca ülkede disiplini sağlamakla görevli bulunduğu çağlardaki kamu hizmeti ve kamu yararı kavramları ile bugün devletin birçok iktisadi görevlerinin de bulunduğu çağdaki kamu hizmeti ve kamu yararı kavramları birbirinin benzeri olamaz. Yurdun bir takım yerlerinde turistik bölgelerle sanayi bölgelerinin düzenli biçimde kurulması ve böylelikle kalkınma plânı ereklerinin gerçekleştirilmek istenmesi, birer kamu işi niteliğindedir.” (AYM, E.1967/41, K.1969/57, T.23,24,25.10.1969)

Bu kararın verildiği tarihin 1969 olması tesadüf değildir. 1960`lar çevresel fordist uygulamaların baskın olduğu ve buna uygun bir devlet biçimi olarak refah devleti modelinin Türkiye’de de uygulandığı yıllardır. Söz konusu dönemde Türkiye’nin iktisadi sistemi “sanayi burjuvazisi” yaratma ve iç pazara yönelik üretim anlamına gelen ithal ikameci sermaye birikim rejimine dayalıdır (Sönmez, 2011). Dolayısıyla emek sermaye uzlaşmasına dayalı uluslararası devlet biçimi Türkiye’de de vücut bulmuştu. 60`lı yıllar, fordist üretim biçiminin hakim olduğu Türkiye’de kitlesel grevlerin olduğu, sınıf mücadelelerin kendini somut olarak gösterdiği yıllardı. Anayasa Mahkemesi kararları da bu uluslararası konjonktür ve ülke toplumsallığından etkilenmişti. Kararda söylenen devletin yalnızca ülkede disiplini sağlamakla görevli bulunduğu çağlardaki kamu hizmeti ile bugünkü arasında fark olduğu çünkü artık devletin birçok iktisadi görevlerinin de bulunduğu ifadeleri oldukça önemlidir. Mahkeme sadece güvenlik hizmetleri ile ilgili kamu hizmeti kapsamında almamış, dönemin, kalkınmacılığı baz alan ruhu gereği turistik bölgelerin, sanayi bölgelerinin kurulması ve bunların kalkınma amaçlı yapılması dolayısıyla kamu hizmeti olarak saymıştır. Bununla beraber iki karar arasında bir fark vardır; 1996 yılındaki karar

kalkınma amaçlı kurulan sanayi ve turistik bölgelerini tanıma dahil etmemiştir. Başka bir anlatımla “kamu hizmetlerinin kamu tekeli olarak sunulması zorunlu değildir.” (Bayramoğlu,2005,s.355) Her ne kadar AYM ve Danıştay1990`lı yıllarda özelleştirmelere karşı kararlar olsa da, yukarıda bahsettiğimiz kararlar ve 1999`da “özel sektöre kamu hizmetlerinin gördürülmesinde “idari sözleşme” yerine, bu hizmetlerin “özel hukuk”a tabi sözleşmelerle gördürülmesi konusunda” yetki veren anayasa değişikliği metalaşma sürecinin önünü açmıştır. (2005,s.356)

Kamuculuk kavramı, Türkiye’de siyasal alandan 1980’li yıllardan itibaren geri çekilmeye başlamıştır.(Ayman Güler,2016) Bu durum AYM kararlarının incelediği konuların içeriğinin değişmesine de neden olmuştur. Türkiye’de dış pazara yönelik üretim anlamına gelen ihracata yönelik sermaye birikim modeline geçilmiştir. 24 Ocak Kararlarının uygulanmasıyla beraber özelleştirme furyası başlamıştır. Üretim dış piyasaya yönelik olduğu için iç talebin kısılması gerekmiştir. Böylece ülkede ücretlerin baskılandığı bir döneme girilmiştir. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi kararları da özelleştirmelere ilişkin olarak değişmiştir. Kamu hizmeti veren Kamu İktisadi Teşebbüsleri birer birer satılmaya başlanmıştır. Böylece, özelleştirilen sektörlerin kamu hizmeti niteliği taşıyıp taşımadığı tartışmaya açılmıştır. Örneğin, Anayasa Mahkemesi 1990’da verdiği bir kararında şöyle demiştir:

“Anayasa’nın 42. Maddesi, özel okulları, ‘eğitim ve öğretimin devletin gözetim ve denetimi altında yapılacağı genel kuralının dışında tutmamış,...milli eğitim hizmetlerinin kamu gücünün etkin bir düzeyde kullanılmasını gerektiren işlerden olduğunu belirterek onun kamusal niteliğini korumak istemiştir” (Karahanoğulları, 2004,s.324).

Mahkemenin bu kararında da yukarıda anlatıldığı gibi özel sektörün karşısında duran bir tutum yoktur. Özel sektör tarafından sunulan hizmetleri de kamu hizmeti kapsamına almıştır. Her ne kadar piyasa aktörleri kendileri tarafından sunulan hizmetlerin kamu hizmeti niteliğini kaybettiğini ileri sürerek mahkeme kararlarına karşıt bir pozisyon olsa da, mahkeme piyasa mekanizmalarını reddetmemiştir. Sadece geçiş aşamasının sancıları söz konusu süreç bağlamında yaşanmıştır. Sermaye geçişin ivedilikle yaşanmasını istemiştir. Nitekim, 1999’da anayasa değişikliğiyle, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şart ve sözleşmelerindeki uyumsuzlukların çözümüne dair tahkim mekanizması getirildi. Keza, kamu hizmetlerinin özel kişilere gördürülmesinin ancak idari sözleşmelerle mümkün olabilmesi biçimindeki düzenlemeyi kaldırarak, yasama

organına bunların özel sektöre gördürülmesini “özel hukuk”a tabi sözleşmelerle gerçekleştirmek konusunda yetki vermesiydi” (Ataay, 2009, s. 228). Günümüzde bu süreç yönetim başlığı altında hızlansa da çalışmamızın kapsamında değinilmeyecektir.

Anayasa Mahkemesi, özelleştirme hakkında şunları söylemiştir:

“‘Devletleştirme’ özelleştirmenin tersi bir işlem olduğu için Anayasa’nın devletleştirmeyi düzenleyen 47. Maddesinden özelleştirme için kimi ilkeler çıkarılabilir. 47. Maddede, ‘Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarz ve usulleri kanunla düzenlenir.’ denilmektedir. O halde, özelleştirme kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde, kamu yararına uygun olarak gerçek karşılığı üzerinden, gerçek karşılığın hesaplanma tarz ve usulleri kanunla düzenlenerek yapılabilir” (http://www.emo.org.tr/ekler/fc5f29ce3bf163d_ek.pdf?dergi=213 14.09.2019er.tar.).

Görülebileceği gibi mahkeme kamu yararı kavramını liberal bir perspektiften yorumlamıştır. Mahkeme, kamulaştırmanın anayasaya uygunluğu yorumuna karşı, tersinden yorum yaparak özelleştirmeyi anayasaya uygun bulmuştur. Karar tarihinin 1994 olması dönemin iktisadi, siyasi ruhu göz önüne alındığında tesadüf değildir. 80’li yıllardan itibaren başlayan özelleştirme furçasının 90’larda da devam etmesinin bir sonucudur. Bu dalga öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, hakkında şunlar söylenmiştir:

“devlet mali denetiminin özel sektör denetçilerine bırakılmasını savunanlar arasında Sayıştay üyelerini görmek mümkündür ve şaşırtıcı gelmeyecektir”(Ayman Güler, 2016, s. 137).

Böylece kamu hizmeti kavramı piyasa aktörlerinin gördüğü bazı hizmetler göz önüne alınarak genişletilmiştir. Hizmetlerin kamusal niteliğinin bu bağlamda korunduğu ileri sürülse de, temelde mahkeme piyasa aktörlerini reddetmeden, onların da çıkarlarını koruyarak özelleşme sürecinde hukuksal anlamda önemli rol oynamıştır.

Kamu hizmetleri, kamu hizmeti ayırıcı vasıflarını yitirmeye başladıkça meta biçimi edinirler. Fordist dönemde kamu hizmetinin belirleyici özelliği hizmetin kâr esasına göre biçimlenmemesi olurken, neoliberal devlet toplumu piyasalara karşı korumayan devlet olarak süreci tersine çevirmiştir. Kamu hizmetleri, ülkede yaşayan topluluğun üyelerine bedelsiz ya da cüzi bir miktar karşılığı olarak sağlanırken, (Ataay, 2009, s. 225) kamu yararı gözetilir ve topluluk üyesi, hizmet sağlayıcısı devlet tarafından yurttaş olarak görülür. Bir başka deyişle, kişi yurttaş sıfatıyla, yurttaşın hakları

sebebiyle hizmetten faydalanır. Hizmeti sağlayan devletin kâr kaygısı yoktur. Oysa, özel sektörün kamu hizmeti sıfatıyla sağladığı işlerde kârlılık ve verimlilik kaygısı mevcuttur. Dolayısıyla, özel sektör maliyet hesabı yapmak zorundadır. Bu durum vatandaşı, tüketici konumuna düşürür. Özcan Sezer, çalışmasında, her ne kadar, müşteri odaklılığın hayırlı bir gelişme olduğunu cümleleri kapsamında ifade etse de, kanımızca tam tersi argüman geçerlidir (Sezer, 2008, s. 147–171). Zira, tüketici konumundaki vatandaş, artık hizmeti satın alımından kâr sağlanması gereken bir müşteri, tüketici konumundadır. Burada yurttaşlık algısı kırılmaktadır. Örneğin, sağlık sektörü göz önüne alındığında, özelleştirmelerin hasta yerine müşteri yarattığı aşıkardır (Ulutaş, 2011). Böylelikle, yurttaş olmaktan kaynaklı sağlık hizmetinden faydalanmak isteyen yurttaş yerine, daha edilgen bir konum olan tüketiciye geçilmektedir. Enerji sektöründen örnek vermek gerekirse, elektrik hizmeti sağlayan BEDAŞ'ın özelleştirme süreci 2013'te tamamlanmıştır (<https://www.bedas.com.tr/tr/sayfalar/110/tarihce> tar.17.09.2019). En düşük maliyet, verimlilik, rekabetçilik gibi kavramlarla meşrulaştırılan liberalleştirme süreci burada da kendisini göstermiştir. Enerji sektörünün yanı sıra petrol, doğalgaz gibi diğer alanlarında da bu süreç yaşanmıştır. Bu bağlamda, sosyal haklardan yoksunlaştırılmış, etken bir yurttaş yerine edilgen tüketici konumuna geçilmiştir.

Sonuç olarak, 1970'li yıllarda, fordist üretim ve birikim rejiminin tıkanması, kâr oranlarının düşmesiyle beraber, 1980'lerden sonra esnek birikim rejimine geçilmiştir. Bu durumun üstyapıdaki yansıması neoliberal ideolojinin şekillenmesi olmuştur. Çevre ülkelerden başlayarak dünya çapında bir özelleştirme dalgası başlamıştır. Doğal olarak, söz konusu dalga Türkiye'de de etkisini göstermiştir. 24 Ocak Kararları ile beraber, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi, piyasanın serbestleştirilmesi kararı alınmıştır. Uygulama ise 80'li yıllardan başlayarak günümüze kadar sürmüştür. Verimlilik ve kârlılık gibi kavramları odak noktasına koyan neoliberalizm bu sürecin meşruiyet sağlayıcı ideolojik argümanı olmuştur. Türkiye özelinde ihracata yönelik sermaye birikim modeline geçilmiştir. Bu birikim modeli dış piyasaya yönelik olduğundan, iç tüketimin daraltılmış, ücretler baskılanmaya başlanmıştır. Kamu hizmetleri birer birer meta biçimi alırken Anayasa Mahkemesi de, temelde bir üstyapı kurumu olduğundan bu sürecin hukuksal meşrulaştırıcı adımlarını, özellikle, 1990'lı yıllarında sonundan, özelleştirmelerin anayasaya uygun olduğu AYM kararlarından

başlayarak, 2000`li yılların ortasından itibaren atmıştır.(Özdemir,2014) Özel sektöre devredilen kamu hizmetlerinin niteliğinin kamu hizmeti olmaya devam ettiğini ifade ederken, piyasa mekanizmalarını reddetmeden kararları vermiştir. Temelde refah devleti de piyasa mekanizmalarını reddetmez. Burada kastedilen, kamu hizmetinin piyasalaşması sürecinde, mahkemenin kesintili ve sancılı da olsa bu yolu açtığıdır. Kamuculuğun ve kalkınmacı yaklaşımların baskın olduğu bir dönemden “piyasa için devlet” anlayışının normal ve olması gereken olarak sayıldığı bir dünyaya geçilmiştir. (Bayramoğlu,2005,s.115). Anayasa mahkemesi de bu ruh doğrultusunda özelleştirmenin anayasaya uygun olduğu kararını verebilmiştir Bununla beraber 1999 yılında anayasa değişikliğiyle getirilen, imtiyaz sözleşmelerinin özel hukuk sözleşmesi sayılması imkan ve böylece uluslararası tahkim mekanizmasının mümkün kılınması (Çal,2002,s.164) da sermayenin önündeki engellerin kalkmasında önemli bir aşama olmuştur. Özelleştirmelerle beraber, kamu hizmetinden yararlanmaya devam eden yurttaşlar, bu niteliğini kaybederek tüketici konumuna geçmiştir. Böylece, yurttaşlık bilincinin git gide sönümlendiği bir döneme girilmiştir. Siyasal ve toplumsal sorumluluk sahibi, aktif yurttaş konumundan, sorumlulukları unutturulmuş, hizmetleri satın almasından kâr elde ihtimali gözetilen, edilgen bir tüketici sıfatına geçilmiştir. Kamu hizmetlerinin metalaşması, yurttaşlık bilincinin kaybolması, doğaldır ki, kendini güvenlik alanında da göstermiştir. Bu bağlamda güvenlik hizmetleri de metalaşma süreci geçirmiştir. Çalışmanın bu noktasında güvenlik hizmetlerinde dönüşüm konusunun anlatılması gerekmektedir.

1.1.4. GÜVENLİK HİZMETLERİNDE DÖNÜŞÜM

Güvenlik hizmetleri temelde devletin baskı aygıtlarıdır. Burjuva devrimleri çağı ile beraber güvenliğin modernleşen devlet çatısı altında örgütlendiği söylenmişti. Bu dönemde burjuva düşüncesinin ideologları güvenlik üzerine yazma gereği duymuşlardı. Bu bölümde, söz konusu düşünürlerin güvenlik üzerine yazdıkları metinlerden örnekler verilecektir. Böylelikle, güvenliğin, nereden, nasıl gelip; neye ve nasıl dönüştüğünü anlamak için bir zemin oluşturulacaktır. Bundan önce, güvenlik kavramının etimolojik kökenine de değinilecektir. Dünya genelinde güvenlik hizmetlerinin piyasalaşması, tüm kamu hizmetlerinde olduğu gibi neoliberalizmin hakim olmaya 1980`li yıllarda başlar. Bu dönem her şeyin piyasaya havale edildiği, kamu sektörüne dayalı üretimin anlamını

yitirdiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır (Boratav, 2009, s. 145-171; Orhangazi, 2020, s. 75-81). Her türlü hizmet neoliberal perspektifle dönüşürken, güvenlik aygıtları da bundan azade kalamazdı. Nitekim, piyasanın kavramları onlara da uygulanmaya başlanmıştı. Güvenlik aygıtlarının bir kısmı, özel güvenlik, özel askeri şirketler gibi, doğrudan piyasaya devredilirken, kamunun uhdesinde kalanların gündelik işleyiş mekanizmasına ise verimlilik gibi piyasacı kavramlar girdi (Zabcı, 2004, s. 13; Keser, 2020, s. 23-25). Güvenlik hizmetlerinin piyasalaşması ise baskı aygıtlarının hiçbir dolayım olmadan doğrudan sermaye denetimine girmesi anlamına gelmektedir (Haspolat, 2012). Kuşkusuz burjuvazi doğrudan iktidar olmak için bu işe girişmemektedir. Sadece kendi genişletilmiş yeniden üretim alanının kapsamını genişletmektedir. Bu bölümde ise güvenlik kelimesinin etimolojik kökenine, burjuva düşünürlerinin en önemlilerinin güvenlik üzerine tezlerine değinildikten sonra, neoliberal dönemin ruhu baz alınarak, güvenlik aygıtlarının nasıl ve neden dönüştüğü sorularına cevap aramaya çalışılacaktır. Her ne kadar güvenlik aygıtlarının her biri tarihsellikleriyle beraber ayrı ayrı değerlendirilmeyi hak etse de çalışmanın kapsamı gereği bu mümkün olmayacaktır. Güvenlik hizmetlerinin dönüşümünü anlamak genel bir özet yapılacaktır.

Security kelimesi Latince Securitas'tan gelir. Endişeden uzak olma anlamına gelir (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=securitas&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059> er.tar.29.10.2019). Kelimenin tarihsel yolculuğuna detaylarıyla değinmeyeceğiz. Lakin, securitas kelimesinin Cicero'yla beraber literatürde bir anlam kazanması önem arz eder. Cicero, imparatorluk oluşursa aristokratik çıkarlarını yitirmekten korkan bir grubun üyesidir. Bu konu hakkında bir çalışmada şunlar söylenmiştir:

“Cicero tarafından kullanıldığı şekliyle securitas, “aklın sukûneti, endişenin ve korkunun yokluğu 54 anlamlarına gelmektedir. Securitas, kişilerin kişisel mutluluğunun (vita beata) ve toplumdaki itibarının (dignitas) önkoşuludur”(Arends,2009)

Güvenlik kavramı, böylece etimolojik olarak huzur içinde yaşama anlamına bürünmüştür. Bu haliyle de mülk sahibi sınıfın menfaatiyle özdeşliği ilk bakışta görülmez. Bu, daha sonraki düşünürler tarafından, biriken servetin yeterince korunamadığı doğa durumundan barış durumuna geçiş üzerinden anlamlandırılmıştır.

Bir başka deyişle temelde güvenliği sağlanan toplum barış durumunda huzur içinde yaşamaktadır onlara göre.

Toprağa dayalı üretim biçimi olan feodalizmle beraber, toprağa bağlı serfler de ortadan kalkmış; kâr amacıyla üretim yapılan kapitalizm ortaya çıkmıştı. Çatışan sınıfların sayısı azalmış, proletarya ile burjuvazi ortaya çıkmıştı. İşçi ile patron arasındaki uzlaşmaz çelişkinin gizlenebilmesi için sınıfı baskı ile değil ancak rıza üreterek düzene bağlayan ideolojik aygıtların ortaya çıkması gerekiyordu. Böylelikle yeni ortaya çıkan ve bir süre sonra egemen sınıf olan burjuvazinin kendisine yeni bir felsefe anlayışı ortaya koyması gerekiyordu. Bu anlayışı oluşturanlar da burjuva filozoflarıydı. Aşağıda, devlet teorisi konusunda önemli katkılar yapmış filozofların güvenlik konusundaki düşünceleri kısaca incelenecektir. Bu bize güvenlik hizmetlerindeki dönüşüme dair bir temel teşkil edecektir. “Güvenliğin kontrolü kimdeydi? Bugün kimde ve nasıl dönüştü?” sorularının cevapları ancak bu temel üzerinden cevaplanabilecektir.

Feodal üretim ilişkisinin içinden kapitalist üretim ilişkilerinin ve mutlak monarşilerin ortaya çıkmaya başladığı tarihte güvenlik, yani mutlak iktidara sahip olan kral karşısında da burjuvazinin mülk edinme hakkının belirsizliği, birçok düşünürünü üzerine düşündüğü bir konu oldu. Haliyle devlet yapısı değişirken güvenlik mekanizmalarının bundan azade kalması mümkün olamazdı. Feodal dönemde güvenlik mekanizmaları daha parçalı, derebeylerinin yönetimi ve denetimi altındaydı. Söz konusu düşünürlerin en önemlisi Hobbes’dur.

Hobbes, burjuva devletini en fazla kavrayan ve teorize eden düşünürlerden biridir. Çalışmanın bu kısmında buna değinmemizin sebebi Hobbes’ın güvenliği insan ihtiyaçlarının en başına yazmasıdır. Esasında yaşadığı dönemin ruhu Hobbes’un düşüncelerini harekete geçirmiştir çünkü Hobbes, İngiliz İç Savaşı’nın meydana geldiği, kral ve parlamentonun çatıştığı bir kesitte yaşamıştır. Cumhuriyetin yıkılıp krallığın geldiği restorasyon dönemini de görmüştür (Şenel,1998). Tüm bunlar onun için kargaşa ve bu kargaşanın bitirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Düşünceleri esasında dönemin burjuvazisinin düşüncelerine zıt olmamakla beraber, destekleyici bir konumda yer almaktadır.

Hobbes, 16. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde İngiliz burjuvazisi henüz çok zayıf ve endişelidir. Söz konusu dönemde yaşayan Hobbes'a göre, Şenel'in deyişiyle insanın toplum içindeki davranışlarının temelinde “yaşamını sürdürmek” amacı ya da bunun uzantısı olan “güvenlik isteği ile “bencillik” yatar (1998, s. 322). Ona göre, temel olan şey insanların kişisel çıkarlarıdır, toplum ise bunların gerçekleştirilmesi için bir araçtır. Güvenlik için duyulan istek ise, insan doğasının temel ihtiyaçlarından. Onun tahayyül ettiği doğa durumunda bir kargaşa hakimdir. Bu doğa durumu, devlet ve toplumsal yapıdan önce mevcuttur. İnsanlar güvenlik gereksinimi, dolayısıyla da, başka insanlar üzerinde iktidar kurma isteği içindeydiler. Hobbes'un ünlü “insan insanın kurdudur.” cümlesi bu düşünce sistematiğini özlü bir şekilde anlatmaktadır.

Hobbes'a göre doğa durumunda insanlar en azından birbirlerini öldürme konusunda eşittir. Bu eşit olma hali güvensizlik yaratır demektir. Yine Şenel'in deyişiyle, güvensizlikten kurtulmak için başkaları üzerinde egemenlik kurmaktan başka yol yoktur. Başkaları üzerinde egemenlik kurmaya çalışmak ise, savaşı doğurur. Doğa durumundan toplum sözleşmesi ile yani devletin kurulması ile kurtulunmuştur. Böylece herkesin herkesle savaşı son bulmuştur. Hobbes'ta bir tane bir tane doğal sözleşme bulunur. Yönetilenler arasında akdedilmiştir. Yani kral sözleşmeye taraf değildir. Akılda bulunan doğa yasası buna önyak olmuştur. Şenel'in cümleleriyle “Akıl, doğa yasası, insanlara, herkesin her şeyi yapma hakkı olduğu için sürekli bir savaş durumu olan doğa durumundan kurtulmanın yolunun, bu durumun tam karşıtı bir durumla, “kimsenin hiç bir şey yapmaya hakkının olmaması” ile bulunacağını göstermiştir. Böylece insanlar toplanıp, aralarında yaptıkları bir sözleşme ile, bütün haklarını bir egemene, sözleşmeye taraf olmayan bir egemene, temelli devretmişlerdir. Böylece başlarına, bütün haklarını devrettikleri bir egemeni geçirerek devleti kurmuş, doğa durumundan uygar toplum durumuna geçmişlerdir” (1998,s. 325). Ona göre, toplum sözleşmesinin varlık nedeni can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Can güvenliği sağlandığı sürece uyruklar egemene boyun eğerler. Şenel'in, Hobbes'tan aktarımını yazarsak:

“Uyrukların egemene bağlı kalmaları, egemenin onları korumasını mümkün kılan erkinin süresi boyunca -daha sonra değil devam eder. Çünkü insanların doğadan gelen kendilerini koruma hakları, başka biri onları koruyamayınca hiçbir sözleşme ile ortadan kaldırılamaz. Uymanın amacı korunmadır” (a.g.y)

Yine, ona göre egemen yasama, yürütme, yargı haklarını, savaş ve barış yapma yetkisini, cezalandırma yetkisini elinde toplamıştır (1998,s. 326). Ancak unutmamak gerekir ki egemen toplumsal sözleşmenin, toplumsal sözleşmede güvenlik ihtiyacının bir ürünüdür. Yani güvenliği sağlayamayan egemen Tanrısal iradeye referansla kendi konumunu savunmaya çalışır.Devlet, oldukça merkezileşmiş bir yapı, kitabına ilham veren ejderhaya atıfla dev bir Leviathan olmalıdır ona göre. Kargaşayı önleyecek ve kişilerin can ve mal güvenliğini sağlayacak yapılanmadır bu. Daha önce dediğimiz gibi Hobbes toplumun merkezine güvenliği koyar ve güvenliği sağlaması gerekenin merkezileşmiş bir devlettir. Dolayısıyla güvenlik parçalanmış yapılara, kişilere bırakılamayacak derecede önemlidir. Güvenliği toplum sözleşmesi ile oluşturulan devlet sağlamazsa, kargaşa yani doğa durumu hakimdir. Hobbes'un yaşamını sürdürdüğü tarihsel kesit bu düşüncelerin filizlenmesine yol açmıştır. Söz konusu döneme damgasını vuran çatışma, İngiltere'de cumhuriyetçiler ve krallık yanlıları arasındaki çatışmadır. Bunun sınıfsal bir arka planı vardır. Detaylarına giremeyeceğiz, lakin İngiltere'de toprak soyluları çıkarlarını kapitalistleşmede bulmuş ve ilerleme tedrici bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu gelişmeye ayak uyduranlar cumhuriyetçi saflarda yer alırken, uyduramayanlar ise monarşiyi savunmuştur. Nitekim tarihin ilerleyen dönemlerinde bu çatışma uzlaşma ile sonuçlanmıştır (Moore, 2016). Hobbes'un düşüncelerine dair bilgi verdikten ve İngiltere'deki sınıfsal çatışmaya değindikten sonra, bir başka aydınlanmacı, burjuva ideologu olan John Locke'un güvenlik konusundaki düşüncelerine değinilecektir.

Klasik liberalizmin en önemli teorisyenlerinden Locke, İngiliz İç Savaşı'nda cumhuriyetçiler tarafında saf tutmuş küçük toprak sahibi bir hukukçunun oğludur. Şenel'in deyişiyle burjuva kökenli olması onun düşüncelerini de etkilemiştir (Şenel,1998 s. 335). Dolayısıyla, düşünceleri dönemin İngiliz burjuvazisinin çıkarlarını temsil etmektedir. Ancak bu dönemin İngiliz burjuvazisi Hobbes dönemindeki İngiliz burjuvazisi değildir. Bu dönemde İngiliz burjuvazisi kendisi daha güçlü hissetmektedir; çünkü egemenlikleri daha sağlamdır.

Locke'un siyaset ve devlet felsefesinde de doğa durumu ve barış durumu temel noktayı teşkil eder. Ona göre de devlet ve toplumdaki önce insanlar doğa durumunda yaşıyordu.

Fakat, hiç de Hobbes'un öngördüğü gibi insanın insanın kurdu olduğu, herkesin herkesle savaşta olduğu bir durum değildi. Doğa durumu, kendi cümleleriyle:

“İnsanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde ve başka birinin iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük durumudur.(Locke, 2012,s. 9)

Böyle bir durumda doğa yasasını çiğneyene karşı herkesi yargılama ve cezalandırma yetkisi vardır. Saldırıya uğrayan kişinin, saldıran tarafı yargılama ve cezalandırma yetkisi vardır. Ne var ki Locke'a göre, böyle bir durum adalete aykırıdır ve kargaşaya yol açabilir çünkü, saldırıdan zarar gören kişi öç alma duygusuyla cezalandırmada aşırıya kaçabilir. Böylece savaş durumu yaratılır. Şenel'in deyişiyle “Yetkili bir ortak yargıcın yokluğu, çokluk adaleti ve denkserliği izleyemeyeceği için, küçük haksızlık ve çatışmalarda bile insanları birbirleriyle savaş durumuna getirip, yaşamlarını tehlikeye sokar. Böylece güvensizliğe yol açar” (1998,s. 340). Bu durum doğa durumundan, topluma geçişin temelini oluşturur. Locke, bunu şöyle tarif eder:

“Savaş durumundan kaçınmak, insanların kendilerini topluma koymalarının ve doğa durumunu terk etmelerinin önemli bir nedenidir. Çünkü başvuru yoluyla çözüm alınabilen bir otoritenin, bir yeryüzü iktidarının bulunduğu yerde savaş durumu dışlanır ve ihtilaf bu iktidar tarafından karara bağlanır.(Locke,2012:20)

Ona göre, doğa durumundan uygar topluma geçmenin esas nedeni mülkiyetin, kişi güvenliğinin ve özgürlüklerin korunmasıdır. Locke'ta mülkiyetin ve güvenliğinin temel teşkil ettiği görülür. Bu durum onu klasik liberalizmin kurucuları arasına yerleştirir. Dönemin burjuvazisinin çıkarları özel mülkiyetin korunmasında ve temel alınmasında yatmaktadır. Zira, “burjuvazinin isteği, kendi çıkarına uygun düşen özgürlüklerin, mülkiyet hakkının garanti altına alınması, mutlak iktidarın sınırlandırılması” idi. (Sarıca, 1983, s. 68). Locke'ta mülkiyet doğal haktır. Ancak, bir mala emek veren kişi onun mülkiyetine sahip olur. Yani, mülkiyet hakkını insanın çalışması yaratır. Bu feodal mülkiyet anlayışına ters düşer (Sarıca, 1983, s. 70) çünkü, feodal mülkiyette irsilik, babadan oğula geçen mülkiyet esastır. Mülkiyetin kaynağı ise tanrısalıdır. Locke, mülkiyetin temel alınmasına dair şunları söyler:

“İnsanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini yönetimlerin altına sokmalarının asıl ve ana amacı, mülkiyetlerinin korunmasıdır” (Locke,2012, s.81)

Doğa durumundan uygar topluma geçişte böylece, mülkiyet ve kişi güvenliği korunmuş olur. Mülkiyeti ve diğerlerini koruyacak olan ise toplum sözleşmesi ile kurulmuş olan devlettir. Yani bu model, şu üç temel üzerine kurulmuştur:

- “a) herkesin boyun eğeceği ve herkese eşitçe uygulanacak yasalar,
- b) herkesin cezalandırma hakkını kullanmasını engelleyecek tarafsız yargıçlar,
- c) yargıcın kararını uygulayacak toplumsal bir güç” (Sarica, 1983, s. 70).

Anlaşılabileceği gibi, mülkiyetin kutsallığı, güvenliği ve kişisel güvenliği toplum sözleşmesi ile kurulmuş devlete bırakılmıştır. Güvenliğin sağlanması, Hobbes ve Locke'ta devlete yüklenen bir sorumluluktur. Ancak Locke'ta güvenlik mülkiyet hakkının önüne konulmaz. Güvenliğe ulaşmak için mülkiyet hukukundan ödün verilmez. Kral sözleşmenin tarafıdır ve doğa yasalarını iyi uygulamaktan sorumludur. Locke'ta birden fazla sözleşme söz konusudur:

“ Siyasal toplumun kuruluşu iki aşamada gerçekleşmiştir: İlk aşamada insanlar bir araya gelerek toplum oluştururlar. Bunun koşulu bir araya gelen insanların doğa durumunda taşıdıkları iktidarlara son vermeleridir. İkinci aşamada Devlet, civitas ya da bağımsız toplum oluşturulur. Toplumun yetkilerini yönetime devrettiği bu aşamada, yönetim biçimi belirlenir.” (Ağaoğulları Zabcı, Ergun, 2017, s.189)

Neticede, burjuvazinin siyasi iktidarı fethetmeye adım adım yürüdüğü veya ele geçirdiği tarihsel kesitte onu temsil eden toplum kuramcılarında güvenlik mefhumu devlete bırakılmıştır. Yani, şiddet tekeli devletin elindedir ve merkezileştirilmiştir. Dönemin özelliği feodalizmden kapitalizme geçişle özetlenebilir. Bununla beraber üretim tarzının ve burjuvazinin çıkarları gereği monarşiler ortaya çıkmıştır. Sürecin devamında ise meta üretiminin hakim hale gelmesinden itibaren alım-satım eylemlerini kolaylaştırmak için ulusal pazarlar, doğalında ulus devletler üstyapı kurumları olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece ordu ve polis olarak güvenlik aygıtları ayrışırken hepsi, devletin gözetiminde sürdürülmesi gereken hizmetler haline geldi. Polisin ortaya çıktığı dönemde görevi tembelliği engellemek, işçi sınıfının kötü alışkanlıklarının önün geçmek, doğalında sermaye birikimini garanti altına almak ve yoksulluğu zapt etmektir (Neocleous, 2013, s. 69). Ancak, polis, sınıf mücadelelerinin bir ifadesi olarak, ordu kurumunda da olduğu gibi, eski rejime karşı yeni düzeni temsil ettiği, varlığını yeni olandan aldığı için çelişkili bir form taşımaktadır. (Hülagü,2009)Bu iki kurum içinden de toplumsal gelişmeyi, ilerlemeyi sağlayabilecek unsurlar, özellikle de toplumsal kriz

dönemlerinde, ortaya çıkabilmiştir.(Hülagü,2011) Buna sınıf mücadelelerinin üstyapı alındaki tezahürü olarak bakılabilir. Toplumsal kriz dönemlerinde üstyapı alanlarındaki yarılmalara, sınıf çatışmalarının keskinleşmesinin söz konusu alanlarındaki etkilerin önemine ileride değinilecektir. Kapitalist üretim ilişkilerinin başlangıcında güvenlik hizmetleri anlatıldığı gibi devletin tekelindeyken, günümüzde bu durum değişmeye başlamıştır. İleride bu farklılıklara değineceğiz.

Bu süreci anlatmamızın sebebi günümüzde güvenlik hizmetlerine bakışın eskisinden gittikçe farklılaşmasıdır. Başka bir deyişle onların döneminde güvenlik anlayışı merkezileşir ve devletin tekeline alınırken günümüzde tersi bir süreç yaşanmaktadır. Kuşkusuz, her tarihsel dönemeçte şekillenen olaylar ve olgularda olduğu gibi bu dönüşümün ekonomi politik arka planı vardır. Bu arka plana önceki bölümlerde yeterince değindik. Bu bağlamda, neoliberal dönemi yapısal belirleyenlerden önemli bir unsur olarak baz alırsak, güvenlik hizmetlerindeki dönüşüme geçilebilir.

Fordist birikim modelinin krizinin ardından, yeni, esnek birikim rejimine geçişi ideolojik alanda meşrulaştırmak için neoliberal ideolojinin oluşturulduğu söylenmişti. Bu noktada, neoliberallerin güvenlik hizmetlerine bakışlarına göz atılırsa, klasik liberalizmden farklı olduğu görülür. Klasik liberalizmde devlet, güvenliği sağlamakla yükümlü bir aygıtken, neoliberalizmde ise artık güvenliğin dahi özelleştirilmesi ya da maliyet hesabı yapılması gereken bir hizmet olması yönünde adımlar atılması gerektiği baz alınmıştır.(Friedman,1981) Dolayısıyla, güvenlik hizmetlerinin hemen hepsinde özel sektörün işin içine girdiği bir dönem açılmıştır. Öyle ki, güvenlik yönetişimi adında bir kavram ortaya çıkmıştır. Yönetişim kavramı şöyle tanımlanmaktadır:

“Yönetişim, farklı düzeylerde tüm aktörleri içeren bir politika oluşturma sürecini; yönetim ise merkezileşmiş politik kontrol sistemini belirtmektedir. Bu bağlamda Küresel Yönetişim Komisyonu (Commission on Global Governance), yönetişimi bireylerin ve kurumların, kamu aktörlerinin ya da özel aktörlerin ortak ilişkilerinin birçok yoldan yürütülmesinin toplamı olarak tanımlamıştır” (Tangör, Yalçinkaya, 2010, s. 5).

Makalede sürece olumlu bir anlam atfedilmesine rağmen, yönetilenler için sonuç hiç de iyi değildir çünkü kamu aktörlerinin ve özel aktörlerin işbirliği yapması, temelde egemen sınıflar lehine bütün mekanizmaların işleme anlamına gelmektedir. Bir dönem kamu hizmeti olup devlet tarafından düzenlenen pek çok husus gibi güvenlik de özel sermayenin genişletilmiş yeniden üretim faaliyetinin nesnelere birisine

dönüşmüştür. Bu noktada, neoliberal ideolojinin güvenlik hizmetlerine bakış açısına, özel askeri şirketlerin nasıl tanımlandığına, kimlerden oluştuğuna, neden kurulduklarına ve kimler tarafından kullanıldıklarına değinmek gerekmektedir.

Neoliberal ideolojinin devletin ve toplumsal yapının her unsuruna kârlılık, maliyet, verimlilik kavram seti üzerinden baktığı bilinmektedir. Güvenliğin dahi gerek şahıslara gerek şirketlere olsun, nihayetinde piyasaya havale edildiği bir döneme girilmiştir. Konuya dair Filiz Zabcı şunları söylemektedir:

“Özel askeri güçlerin gittikçe şişmesi ve güçlenmesi eğilimin arkasındaki bir başka neden, 80’lerden itibaren yeni liberal yönetim tarzının ve ideolojisinin etkisiyle gerçekleşen kamu sektörünün küçültülmesi projesidir (Mandel, 2000, s. 3; Singer, 2001/2002, s. 13). Tarihsel olarak bakıldığında, bu projenin önemli bir parçası olan “özelleştirme”, artık yeni liberallerin bir aksiyom olarak kabul ettikleri şu düşünceye dayandırılıyor: Kamu sektörü ile karşılaştırıldığında özel sektör daha etkin ve daha verimlidir. Bundan dolayı, hantallaşmış, işlemez duruma gelmiş, yolsuzluklarla çığırından çıkmış kamu sektörünü bir an önce piyasaya açmak, rekabetin verimlilik sağlayan koşullarına terk etmek gerekir. Bu düşüncenin etkisini, devletin en önemli işlevlerinden biri olan savunma ve güvenlik işlevlerinde göstermemesi beklenemezdi. Nitekim, kâr amaçlı askeri bir endüstrinin kısa zamanda ortaya çıkışı ve zeminini sağlamlaştırması, geleneksel devlet anlayışını sarsıntıya uğratan bir değişim olarak görülebilir. Ancak, şunu unutmamak gerekir: Özelleşmiş askeri endüstri içinde yer alan şirketler yalnız devletlere değil, özel sektöre de hizmet vermektedir. Fakat, bizim için burada kritik olan nokta, özel askeri güvenliğin, günümüzdeki hakim “ekonomik rasyonelite” ile; devletin küçültülmesi ve özelleştirmenin güçlenmesiyle yakından bağlantılı olduğudur” (Zabcı, 2004, s. 12).

Güvenlik hizmetlerinin metalaşmasında, temel noktayı özel askeri şirketler oluşturmaktadır. Paralı askerler de belirli bir önem taşır. Ancak, paralı askerlerin tarihi hemen hemen savaşın tarihi ile eşdeğer olmasına rağmen, özel askeri şirketler oldukça yenidir (Zabcı, 2004, s. 4). Açıktır ki, bu durum tüm kamu mallarının, hizmetlerinin metalaştığı bir kesitin ürünüdür. Bununla birlikte, hukuksal düzenleme konusuna gelirsek, paralı askerler Cenevre Antlaşması’nın 47. maddesinde “tamamen kişisel kazançla hareket eden ve silahlı çatışmalarda bir ülkede kullanılmak üzere ya da o ülkenin sınırları dışındaki bir bölgede kullanılmak üzere kiralanmış kişilerdir” (Zabcı, 2004, s. 8) şeklinde tanımlanmasına rağmen, özel askeri şirketler hakkında uluslararası hukukta henüz, herhangi bir düzenleme yoktur.

Bu şirketlerin, ilk olarak ortaya çıktığı ülke şaşırtıcı olmayacak bir şekilde ABD’dir. Bu şirketler, muharip güç sağlama desteği yanında, istihbarat, lojistik destek gibi bir takım hizmetler de sağlamaktadır. 90’a yakın şirket bulunmakta ve 110 ülkede faaliyet göstermektedir. Zabcı’ya göre şirketlerin, kuruldukları ülkeler Amerika, İngiltere gibi

merkez kapitalist ülkeler olmakla beraber, faaliyet gösterdikleri yerler Afrika, Güney Amerika ve Asya gibi az gelişmiş yoksul ülkelerdir. Anılan bu durum, söz konusu şirketlerin merkez kapitalist ülkeler lehine çalıştığını göstermektedir (Zabcı, 2004).

Mensupları ise daha çok, uyuğunda buldukları ülkenin ordularında subaylık yapmış, emekli olmuş veya ihraç edilmiş askerlerden oluşmaktadır (Kaya, 2017). Bu şirketler kâr amacı gütmelerinin yanında piyasada kalıcı olmayı da hedeflemektedirler. Zabcı, konuya dair özel askeri endüstri üzerine çalışan uluslararası ilişkiler uzmanı Deborah Avant'ın, özel askeri şirketlerin, bir ülkenin kiralık askerlerinden farklı bir şey olduğunu; onların para karşılığı her şeyi yapan “savaş köpekleri”ya da “kendi hesabına çalışan” kişiler olmadıklarını ve bu şirketlerin global pazarda uzun erimli bir yere sahip olma amacını taşıdıklarını; bu yüzden de askeri hizmet gibi meşru bir işlevi yerine getirdikleri konusunda inandırıcı olmaya çalıştıklarını, bu şirketlerin şimdiden bir ticari grup oluşturduklarını isminin, ironik bir şekilde, Uluslararası Barış Operasyonları Birliği olduğunu, söylediğini aktarır. Zabcı, özel askeri şirketlerin neyi temsil ettiklerine dair iki yazardan aktarım yaparak şunları ifade eder:

“Paralı askerlerin faaliyetlerini izlemek üzere görevlendirilen Birleşmiş Milletler Raportörü'nün söyledikleri bu açıdan önemlidir: “Paralı askerlerin faaliyetleri, son kırk yıldır halkların kendi kaderlerini belirleme haklarını kullanmalarını engellemek ve insan haklarını ihlal etmek için devreye sokulan bir şiddet biçimidir” (abç) (Aktaran Jackson, 2002, s. 39; Taulbee, 2002, s. 7). Raportör, özel askeri şirketleri “anonim şirket haline gelmiş paralı askerler” olarak değerlendirmektedir. Bu anonim şirketler ya uluslararası müdahale adı altında yapılan operasyonların önemli bir parçası olmakta ya da ABD'nin ve diğer güçlü devletlerin ekonomik çıkarlarının bulunduğu bölgelerde kullandıkları güçler olmaktadır. Güçlü devletlere, bu şirketler birçok olanak sunar: Askeri müdahalenin getireceği maliyet ve risklerden kurtulurlar. Irak'ta olduğu gibi kendi kamuoyunun tepkisini engellemiş olurlar. İnsan hakları ihlalleri için “hesap vermek” durumunda olmazlar” (Zabcı, 2004, s. 8).

BM Raportörü'nün, paralı askerlerin faaliyetlerinin, halkların kendi kaderlerini belirleme haklarını kullanmalarını engellemek ve insan haklarını ihlal etmek için devreye sokulan bir şiddet biçimi olduğu ifadesi, paralı askerliğin halkların kendi kaderlerini tayin etmelerinin önüne geçmek için de kullanıldığı tezini desteklemesi açısından oldukça önemlidir. Bununla beraber, askeri hizmetlerin dönüşümünde özgül belirleyenler bölümünde ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı kavramı ve dönüşüme nasıl hizmet ettiği de incelenecektir. Burada engellenen kendi kaderini tayin hakkı merkez kapitalist ülkelerin uygun bulduğu mikro-milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerinin iddialarında bulunan “kendi kaderini tayin hakkı” değildir kuşkusuz.

Özel askeri şirketlerin kamuoyunun gündemine gelmesi, çokuluslu maden ve enerji şirketleriyle bağlantısı bulunan, 1989'da Güney Afrika Silahlı Kuvvetleri'nin eski üyeleri tarafından kurulan ve 1993 yılında Britanya'da kayıtlı olan Executive Outcomes'ın, 90'lı yılların başında Angola ve Sierra Leona gibi Afrika ülkelerindeki iç savaşlardaki faaliyetleriyle gündeme gelmiştir. Amacını silahlı isyancılara karşı meşru hükümetleri destekleyerek bölgede istikrarı sağlamak olarak nitelemiştir. Her ne kadar taraflar tarafından inkar edilse de, Güney Afrika kökenli bir elmas şirketiyle bağlantıları olduğu iddia edilmiştir (<https://www.globalsecurity.org/military/world/para/executive-outcomes.htm> er. Tar: 16.11.2019). Bahsedilen bölge istikrarı, çokuluslu şirketlerin güvenliğini sağlayarak onların kârlarının devamlılığını sağlamak ve emekçileri baskılamaktır. Sürecin, milat noktası, neoliberal dönemin açılmasıysa da Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası hız kazanmıştır.

Özel askeri şirketler, 30 Mart 2004'te Felluce'de dört Amerikan özel şirketi görevlisinin öldürülmesiyle beraber kamuoyunun gündemine yeniden girmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sistemin karşısında bir denge unsurunun kaybolması, özel askeri şirketlerin kurulması ve yayılması sürecini hızlandırmıştır. Bu şirketleri kuran ve kullanan ABD ve İngiltere gibi ülkeler, yapacakları operasyonda hem maliyetleri azaltmaktadır hem de ülkelerinde açığa çıkabilecek toplumsal tepkilerin önüne geçebilmektedirler. Ek olarak, insan hakları ihlali olarak adlandırılan eylemlerin sorumluluğundan da kurtulabilmektedirler.¹³

Askeri şirketlerin bir yandan da lojistik, istihbarat, teknik destek, malzeme ulaşım gibi yardımlar sağladığı söylenilmiştir. Bu firmaların lojistik desteği sağlamasının sebebi de yine metalaşma süreçleridir. “Ulusal silahlı kuvvetlerin lojistik bölümünün küçülmesi ve çokuluslu operasyonların artışı eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir”. 1990'lı yıllarda Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar'a ABD silahlı kuvvetlerini desteklemek için sevkiyatlar yapılmıştır (Kaya, 2017, s. 610). Bu faaliyetler temelde emperyalizmin, sermaye birikim ihtiyacını karşılamak, kâr oranlarını yükseltmek ve garanti altına almak için yapılmıştır. Adı verilen bölgelerde düzeyleri farklı da olsa, bu yıllarda kamuculuk hala

¹³ Özel askeri şirketler hakkında detaylı olarak şu kaynaklara bakılabilir: (Zabcı, 2004; Burak-tangör, 2004)

mevcuttu. Bu bağlamda, bu bölgelerde metalaşma ve dünya piyasalarıyla entegrasyon süreci hegemon devlet tarafından başlatılmıştı. Bu durum, Bahsedilen bölgelerin önemli bir kısmı için zor yoluyla sağlanmıştı. Bu, özel askeri şirketlerin de müdahil olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu şirketlerin birçoğunun inşaat firması olarak kurulduğu söylenmektedir. Askeri hizmetler sektörüne ise daha sonra girmişlerdir. Buna dair bir örnek ise lojistik destek firması olan Brown & Robert Services adlı şirketten verilebilir. Bu şirket, 1990’larda Ruanda’dan Kosova’ya kadar her yerde ABD silahlı kuvvetlerine eşlik etmiştir (Kaya, 2017, s. 611). Yelda Kaya, Peter Singer’dan bu aktarımı yaptıktan sonra şunları yazıyor:

“‘Teröre karşı savaş’ yaklaşımıyla birlikte BRS birtakım kazançlı ihaleler almıştı, bunlardan biri de Orta Asya’da bir askeri üs inşaatıydı, ama aynı zamanda Küba’daki Guantanamo toplama kampının kurulmasına da yardım etti. Daha sonra şirket (bugünkü adıyla KBR) Irak’ta, toplam değerinin yaklaşık 20,1 milyar dolar olduğu tahmin edilen bir dizi lojistik ihale aldı.” (Kaya, 2017, s. 611).

Gündeme gelen bir diğer askeri şirket ise ünlü Blackwater şirkettir. Irak’ta yaptığı katliamlarla gündeme gelen şirket hakkında Kaya şunları söylüyor:

“Blackwater gerçekte atipik bir örnek, çünkü çatışmaya giren askeri şirketler, meşru ve saygın firmalar olarak tanınma arzusuyla genellikle bunu inkar etmek için elinden geleni ardına koymazken, Blackwater oynadığı askeri rolle övünmektedir. Blackwater şirketinin Irak’taki tarihçesini, ilki 2003 yılında şirket geçici koalisyon yönetimi başkanı Paul Bremer’in özel güvenliği için alınmış iyi bilindik birkaç güvenlik ihalesi aydınlatır. Onun peşinden gelen diğer ihalelerin sonucunda Blackwater ‘bölgedeki en az beş ABD işgal karargahı için güvenlik sağlamayı üstlenmişti. Bu sözleşmeler süresince Blackwater pek çok kuşkulu olaya karıştı, bunların hepsinde Irak halkı sivil kayıpla vermişti; böylece şirkete görevi kötüye kullandığı suçlamaları yöneltildi. Şirketin patronu Eric Prince ve avukatları defalarca Kongre komisyonlarının önünde ifade veriler; savunmalarını Blackwater’ın ABD silahlı kuvvetlerinin parçası olduğu noktasında dayandırmışlardı. Onlara göre Blackwater çalışanları kovuşturmadan muaftılar, çünkü sorumlu tutulacak olurlarsa, bu sonuç ‘ülkenin savaşıma kapasitesini’ sakatlardı” (Kaya, 2017, s. 611).

Sözün özü, askeri şirketler, neoliberal dönemde, devletlerin kendi güvenlik aygıtlarının bir bölümünü, maliyet ve verimlilik hesabı yaparak piyasaya havale etmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu şirketler kâr amaçlı faaliyet gösterirken bir yandan da merkez kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkelerdeki vekilliğini yapmaktadırlar. Böylece, devletler uluslararası hukuki ve siyasi sorumluluktan kurtulabilirken, egemen sınıflar, yönetilen sınıflar üzerindeki ideolojik hegemonyalarını sürdürebilmekte, rıza üretimini

gerçekleştirebilmektedirler (Akın, 2008, s. 59).¹⁴ Egemen sınıf bir yandan da güvenlikle ilgili karar mekanizmalarına doğrudan katılımını da sağlamaktadır. Kuşkusuz, dış güvenlik hizmetlerindeki metalaşma eğilimi, yönetilenler için olumlu değildir. Hem kamusal güvenlik hizmetinden yoksun kalmaktadırlar hem de piyasada iş bulamayan yurttaşlar bir meslek sahibi olmak için iç ve dış özel güvenlik şirketlerine girmektedirler. Özelleşmenin bir başka sebebi ise Soğuk Savaş sonrası orduların küçülme eğilimine girmesi ve fazla askeri işgücünün doğmasıdır. (Singer,2008)

Dış güvenlik hizmetleri olarak adlandırılan silahlı kuvvetler cephesinde hal böyleyken iç güvenlik hizmeti olan polis kurumunun da bu gelişmelerden etkilenmiştir. Her ne kadar 1980’li yıllardan itibaren polis ve askerin işlevleri birbirleriyle örtüşse, iç içe geçmiş olsa da, (Graham, 2011, s. 157; Parlar, 1997, s. 220-241) polisin bazı işlevlerinin de özel güvenliğe devredildiği görülmektedir. Çalışmanın bu noktasında özel güvenlik adı verilen kuruma değinilecektir. Bundan önce ise, kuşkusuz tüm detaylarıyla anlatılması çalışma kapsamında mümkün olmasa da, polisin ortaya çıkışının incelenmesi gerekmektedir. Çalışmanın ağırlık noktasının askeri hizmetler olması hasebiyle, polis kurumuna görece az değinilecek olması maruz görülmelidir.

Modern polis, kapitalist devlet ile beraber, kamusal bir nitelik kazanarak ortaya çıkmıştır. Bundan önce feodal dönemde, hükümdarın orduları da iç güvenlikten sorumlu olmakla birlikte güvenlik, temelde derebeyleri tarafından sağlanmaktaydı (Haspolat, 2012). Ancak 19. yüzyılda ulusal ordular kurulmuş, modern polis devletin iç güvenlikten sorumlu baskı aygıtı olarak ortaya çıkmış ve bu iki baskı aygıtı birbirinden ayrılmıştır. Feodalizmin çöküşüyle, bağlı oldukları derebeylerinden özgürleşen serfler, birey olarak görülse de “kanunlara ve ellerini kollarını bağlayan zorlayıcı bir otoriteye tabi olmayan efendisiz adamlar” olarak anlaşılmaya ve düzensizlikle eş tutulmaya başlamışlardır. Bu tarihsellikte düzenin tekrar inşa edilmesi ve sürdürülmesi için yeni araçlara ihtiyaç duyulmuş ve “polis projesi, bu türden bir ortam içerisinde kök salmıştır” (Neocleous, 2013, s. 36; Haspolat, 2012, s. 64).

¹⁴ Örneğin, Akın, profesyonel askerlerin ölmesinin toplumda sorgulanamayacağını, ailesinin muhtemel tehlikelere hazırlıklı olacağını ifade etmektedir (Akın, 2008, s. 59).

Neocleous, böylece feodalizmin çöküşü ile ortaya çıkan “efendisiz şahsın yeni bir efendi olarak sermaye ile karşı karşıya geldiğine” işaret eder (Neocleous, 2013, s. 58-59).¹⁵ Bu dönemde modern işçi sınıfı biçimlenmiştir. 19. Yüzyılda topraklarından sürülen köylüleri zapt etmek için serserilik karşıtı yasalar çıkartılmıştır (Marx, 2011). Ordu ve polis temelde mülkiyeti korunması ve işçi sınıfının zapt edilmesi görevlerini üstlenen bir baskı aygıtlarıdır. Bir görüşe göre ise, polis kurumu, işçi sınıfını zapt etme ve mülkiyeti koruma işlevlerinden dolayı reaksiyoner bir yanı olsa da, modern devletle ortaya çıkmış olması ve burjuva devrimlerinin kazanımlarının izini taşımış olması nedeniyle çelişik bir form oluşturur (Hülagü, 2011)

Neoliberal dönemde polisin kamusal bir baskı aygıtı olma işlevi devam ederken, devreye, özel güvenlik adı verilen bir başka kurum girmiştir. Özel güvenlik kamusal bir hizmet olarak güvenliğin metalaşması sürecinde karşımıza çıkan bir olgudur. Aynı zamanda suç kontrolü politikaları ve dönüşümü ile de bağlantısı vardır. Keynesyen refah devleti döneminde suçun ıslah etme yöntemi ile azaltılabileceği fikri egemendi. İşçi sınıfı ile burjuvazi arasında geçici bir uzlaşma yaratılmış, görece refahın yükseldiği bir dönem yaşanmıştı. Bu dönemde suç oranları nispeten düşse de, Lea, suç oranlarının düşmesinin yükselen yaşam standartlarının ve kitlesel tüketim toplumunun bir ürünü olan refah toplumunun kamu sözleşmeleri alanında iş dünyası ve devlet arasındaki ilişkilerde dolandırıcılık ve yolsuzluk suçları için fırsatlar yarattığını, bu dönemde uyuşturucu, kumar, fuhuş gibi yasa dışı hizmetlere talebin arttığını, bunun aslında refah toplumunun karanlık yönünü gösterdiğini, refah toplumunun ikili karakterinin burada açığa çıktığını, bu sırada sokakların polise ve yerel hükümetlerin temsilcilerine ait olduğunu ifade etmektedir.(Lea, 2002). Ancak, neoliberal dönemde, sosyal gruplar ve sınıflar arasındaki gerçek ekonomik ve sosyal bağımlılık ve şehrin parçalanmasının güvensizliğe yol açtığını, bu sırada yoksul bölgelerde, ev sahibi olma imkanlarının giderek azalması ve şiddetlenen yoksulluk ve suç problemlerinin ortaya çıktığını söylemektedir. Ona göre işçi sınıfının gelir düzeyi yüksek kesimi ve orta sınıfın kendilerini yakınlarındaki tehlikeli alanlardan ayırmaya çalışmaktadır. Bunu da güvenli sitelerde oturma yoluyla gerçekleştirdiklerini söylemektedir. Lea`ya göre

¹⁵ Neocleous, bu dönemde toplumsal ilişkilerin burjuva olduğu bir tarihsellikte temel tehlikenin emekçi sınıflar olduğunu, bu nedenle işgücünün şekillendirilmesinin güvenlik ve denetim bağlamında daha önemli hale gelmeye başladığını ifade etmektedir (Neocleous,2013, s. 58).

sermayenin hala devlete ihtiyacı var. Ancak sermayenin ihtiyacı olan devlet modelinin küreselleşmiş sermaye ile daha zayıf ilişkisi olduğunu ve yaşamsal bir kurum olduğunu söylüyor. Suç kontrolünün risk ve güvenlikle işgal edilen otoriter ve baskıcı yeni tipin yönetiminde yürütüldüğünü ifade ediyor. Hükümetin artık ulus devletler tarafından sınırlandırılmadığından bahsediyor. İkinci olarak ise sosyalizasyondan ziyade özel sermayenin ilgisinin güvenlik olduğunu belirtiyor. Sosyal politika polis üzerindeki vurguya dönüyor. Ona göre, kapitalist üretimin ve finansal aktivitenin güvenli alanları ve riskli nüfusun zapt edilmesi için sınır devriyesi düzeni oluşturuyor. Kamusal malların özelleştirilmesi ve piyasalaştırılması ise vatandaşı özel sağlığı satın aldığı yolla güvenliği satın alan tüketiciye dönüştürüyor. Böylece suçun kontrolü daha önce toplumsal bir eylemken artık, “cemaatlere bölünmüş toplumda”¹⁶ sosyal kontrol bireyselleştiriliyor. Bu bağlamda, gözetim teknolojilerinin günümüz neoliberal devletinin etkin politikalarından biri halisane geldiğini iddia ederken, bu teknolojilerin sadece devletin kolluk birimleri tarafından kullanılmadığını, özel kuruluşların da kolluğun sahip olduğu bir kısım yetkilerle donatılarak o imkanlara sahip olduğunu söylüyor (Lea, 2002).

Özel güvenlik mefhumu, tam da bu metalaşma süreci ve yarattığı düzensizlik sonucu, ilk olarak neoliberalizmin bir ideoloji olarak ortaya çıktığı merkez kapitalist Anglo-Sakson ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Aynı ülkelerin sosyal devletin ilk tasfiye edildiği ülkeler olduğunu da unutmamak gerekir. Havalimanları, alışveriş merkezleri, eğlence yerleri, spor salonları, siteler hatta üniversitelerde özel güvenlik şirketleri istihdam sağlayarak, elemanlarını yerleştirmiştir. Temelde, söz konusu özel mülklerin güvenliğini sağlarken, üniversiteler veya fabrikalarda ise işçi sınıfını ve öğrencileri zapt etme görevini sağlamaktadırlar. Böylece, devlet kimi yerlerde, polis istihdam etmekten, dolayısıyla maliyetten kurtulmakla birlikte suç kontrolünü de sermayeye havale etmektedir. Bu anlamda toplumsal polislik görevi de bulunmaktadır. Haspolat, özel güvenlik mevhununun şu 7 işlevi olduğunu söylemektedir:

¹⁶ Bu toplum kendilerini etnik, dini ya da mezhepsel kimliklerle ifaden eden bireylerin oluşturduğu toplumdur. Hayatta kalma mücadelelerini bu kimlikler üzerinden yarattıkları sosyal dayanışma yolu ile gerçekleştirirler.

“1- Devletin görelî özerkliğini pekiştirme,

2- Burjuva devletin mevcut evredeki demokratik formunu ve görelî özerk konumunu bozmadan ve eş zamanlı olarak da istisnai devlet biçimlerinden birine kaymasını önleyerek, hegemonyasına toplumdaki yönelebilecek tehditleri açıktan bir güvenlik/zapt etme aygıtı olarak denetleme ve zapt etme (toplumsal kontrol),

3- Burjuva devletin hegemonyasına toplumdaki yönelebilecek daha ciddi tehditlerde (düzen karşıtı kitlesel hareketler) halka karşı kullanılabilir olası bir milis güç olarak yedeklenme,

4- Yaratılan güvenlik bunalımına verdiği yanıt (yoksulluk sınıfının baskılanması) bağlamında orta ve üst sınıflar nezdinde ve yarattığı yeni istihdam olanakları ile de alt sınıflar nezdinde devletin içine girdiği hegemonya krizini aşma, rızayı tesis etme (ideolojik/siyasal işlev),

5- Üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını sağlama,

6- Yeni bir sermaye birikim alanı açarak sermaye birikiminin devamını sağlama ve bu katkı oranında burjuva düzeni yeniden üretme,

7- Özel askeri şirketler bağlamında dış güvenlik/zapt etme alanında bir yedek ordu-bir milis güç olarak işleme“ (Haspolat, 2012, s. 143-144).

Böylece, ona göre polisliğin kimi işlevleri özelleştirilerek hem devletin görelî özerkliği¹⁷ pekiştirilmekte, hem toplumdaki yönelebilecek yedek milis güçler oluşturulmakta, hem de kamusal sorumluluğun bir kısmını özelleştirilerek, maliyetten kurtulmakta ve sorumluluk piyasaya yayılmaktadır (Zabcı, 2004, s. 11). Ancak devletin görelî özerkliği giderek silikleşmektedir. Özel güvenlik hizmetleri ise tam da bu bağlamda önem kazanmaktadır. Özel güvenlik hizmetleri, mülkiyeti koruyucu, özellikle üniversiteler ve fabrikalarda toplumsal huzursuzluğu bastırma konusunda önemli rol oynamaktadırlar. (Haspolat, 2012).

Sonuç olarak, refah devleti döneminde güvenlik hizmetleri, modern devletin mirası olarak kamusal bir nitelik taşımış; suç kontrolü, görece refah yaratılarak sağlanmıştır. Bu bölgede suçun ıslah edilme yöntemiyle azaltılabileceği öngörülmüştür. Ancak, fordizmin kriziyle birlikte bu tablo değişmiştir. Zira tıkanan sermaye birikim modeli aslında ihracata yönelik bir başka birikim modeli ile aşılmıştır. Bunun bir sonucu olarak kamusal varlıkların özelleştirilmesi ve metalaşması sürecine girilmiştir. Elbette ki, iç ve dış güvenlik hizmetleri de bundan etkilenmiştir. Sermaye sınıfı kendi güvenliğini yaratmaya başlamıştır. Bu bağlamda, çokuluslu şirketlerin, merkez kapitalist devletlerin

¹⁷ Poulantzas'a göre devlet burjuvazinin doğrudan yönettiği bir araç değildir. Devlet, yönetilenlerin rızasını almak için egemen sınıftan bir ölçüde özerktir ve hakem rolü oynamaktadır. (Poulantzas,1992)

çıkarlarını koruyan özel askeri şirketler ve devletin üzerindeki ekonomik ve siyasi sorumluluğu azaltıcı bir işlev gören özel güvenlik şirketleri piyasaya çıkmıştır. Güvenlik hizmetlerinin metalaşma süreci yaşanmakta, her sermaye fraksiyonunun kendi güvenlik aygıtını yaratabilmesinin önü açılmıştır. (Graham, 2011, s. 57; Haspolat, 2012, s. 230)

1.1.5. Güvenlik Hizmetleri İçerisinde Askeri Hizmetlerin Özgül Belirleyenleri

Tarihsel süreçte, üretim ilişkilerindeki temel olarak ele alınan ekonominin belirleyici bir rolü olmasına rağmen üstyapı alanlarının hiçbir etkisi olmadığını söylemek doğru değildir. Bu iki alan birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir.¹⁸ Bazen, ekonomi sınıf mücadeleleri dolayısıyla siyasal, ideolojik alanları belirlerken, bazen de bu alanlardan herhangi biri var olan temeli işletmektedir. Bu üstyapı alanlarından herhangi biri, temelin üstyapıdaki belirleyiciliğinde bir dolayım olarak görev alabilir. Bu özgül belirleyenler, birçok tartışmaya konu olmuş, farklı bağlamlarda incelenmiştir. Konumuz kapsamında güvenlik hizmetlerindeki metalaşma süreçlerini işleten bir konumda yer almış ve meşrulaştırıcı işlevde bulunmuş olanları belirteceğiz. Bahsedilen dolayımın kendi kaderini tayin hakkı ve vekalet savaşları kavramlarıdır. Bölümde öncelikle kendi kaderini tayin hakkı kavramına ve tarihsel, politik bağlamda farklı kullanışlarına değinilecek, daha sonra ise vekalet savaşlarının ne anlama geldiği, güvenlik hizmetlerinde dönüşümde nasıl bir siyasal rol oynadıkları incelenecektir.

¹⁸Bu konuda Engels, altyapı ve üstyapı arasında belirleyicilik konusundaki bir yanlış anlaşılmayı Joseph Bloch'a mektubunda düzeltmiştir: "Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte en sonunda belirleyici etken, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu asla ileri sürmedim. Bundan ötürü, herhangi bir kimse bunu ekonomik etken biricik belirleyici etkendir diyerek bozarsa, bu önermeyi anlamsız, soyut, saçma bir söze dönüştürüyor demektir. Ekonomik durum temeldir, ama üstyapının çeşitli öğeleri -sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları, örneğin başarılı bir çarpışmadan sonra yenen sınıfın koyduğu anayasalar vb. hukuksal biçimler, özellikle de bu gerçek savaşımın onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, politik, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunların dogma sistemlerine gelişmeleri- de tarihsel savaşımın gidişinde etkilerini gösterirler ve birçok durumda özellikle onların biçimini belirlerler. Bütün bu öğeler arasında bir etkileşim vardır; bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler (accident) (yani, iç bağlaşımı bizim kendisini yokmuş gibi savsayabileceğimiz kadar uzak veya kanıtlanması o kadar olanaksız şeyler ve olaylar) çokluğu ortasında, ekonomik devrim sonunda kendisini kesinlikle olurlamak zorundadır." (<https://teoriveeylem.net/tr/2017/09/friedrich-engelsten-konigsbergdeki-joseph-blocha-mektup/>) Görüleceği üzere, altyapı ve üstyapı karşılıklı etkileşim içerisinde devinmektedirler.

Peter Singer'a göre özel askeri şirketlerin ortaya çıkmasının sebepleri, soğuk savaş sonrası oraya çıkan özelleştirme süreci, bunun yanında orduların küçültülmesi ile beraber piyasada fazla askeri işgücünün yer alması ve "büyük güçlerin dünyaya müdahale etmekteki isteksizliği"dir (Singer, 2008, s. 49-51).

Bu çalışmada ilk iki sebebe değinilmişti. Üçüncü sebep ise temelde askeri hizmetlerin dönüşümünde özgül belirleyenlerin sonucudur. Singer, büyük güçlerin gelişmekte olan dünyaya müdahale etmekteki isteksizliği olduğunu söylese de, esasında merkez kapitalist ülkeler müdahale etmenin başka yollarını bulmuşlardır, ki, Irak İşgali'nde, Yugoslavya'da ABD ve diğer merkez kapitalist ülkeler doğrudan müdahalede bulunmuşlardır. Ancak, bu noktada özgül belirleyen olarak vekalet savaşları, self determinasyon ve mikro milliyetçilik gibi kavramlar devreye girmiştir. Singer'in söylediği büyük güçlerin isteksizliği esasında, bu güçlerin müdahale etmeye niyetlerinin olmaması değil, müdahalenin başka yollarını bulmuş olmalarıdır. Başka bir deyişle müdahaleler siyasal sorumluluktan kurtulmak için vekiller aracılığıyla yapılmaktadır. Bunun yanında Irak İşgali'nin de gösterdiği gibi müdahale isteksizliği o kadar da büyük değildir. Bu üç kavram ise söz konusu 'başka yolların' temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kavramların açıklamasını yapmamız gerekmektedir. Öncelikle, kendi kaderini tayin hakkı kavramına değinmemiz gerekmektedir.

1.1.3.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı kavramı, siyasal literatüre Marksist düşünürler üzerinden girmiştir. İkinci Enternasyonel'de komünistler tarafından ileri sürülmüş ve farklı tezler ortaya atılmıştır. Ancak daha sonra Lenin, 1903 yılında Bolşeviklerin programına sokmuştur. Lenin, bu kavramı bir siyaset yöntemi olarak kullanmıştır. (Özdemir,2017) Halklar Hapishanesi olarak anılan Çarlık Rusya'sında yeni yeni uluslaşmaya başlayan halkların siyasi öfkesini, sosyalizme yöneltmek için kullanmıştır. Ona göre bu hakkın kullanılması işçi sınıfının çıkarlarına uygun olmasıyla bağlantılıdır. Keza, Bolşevik Parti Merkez Komitesi'nde 1912 yılında alınan bir kararda şöyle yazar: "parti, bu hakkın herhangi bir özel durumda uygulanmasının gerekli olup olmadığına, proleteryanın sosyalizm uğruna sınıf mücadelesinin çıkarları ve tüm sosyal gelişme açısından bakarak karar verir" (Carr,2006, s.384). Parti, 1919 yılında bu hakkı

programından çıkartmıştır (Davis,1991,s.89) Lenin'in bu kavramı, o dönem siyaset yönetim makamına oturtmasının bir diğer sebebi ise dönemin başat merkez kapitalist gücü İngiltere'nin politikalarına set çekme amacıdır.(1991,s.40) Bu doğrultuda, 1920'de Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'nda Sovyet Rusya temsilcisi Zinovyev, İngiltere'nin çıkarları karşısında olan her türlü devrimci hareketi desteklemeye hazır olduklarını söylemiştir (Aslan,2007).

Kavram, Lenin'in siyaset anlayışında bu şekildeyken daha sonra ABD başkanı Woodrow Wilson'ın kendi adıyla anılan İlkelerine konu olmuştur. O dönem ABD, henüz emekleme aşamasında olan bir emperyal güç olmasına rağmen siyaset sahnesinde self determinasyon kavramını kullanmış, kendi çıkarları açısından yorumlamıştır. Wilson'un bu ilkeyi kullanma sebebi ise, merkez kapitalist ülkelerin, az gelişmiş ülkeleri etnik ve dini temelli olarak parçalara ayırıp daha kolay yönetme arzusudur. Nitekim, ilkelerin 12. Maddesi şu şekildedir:

“Osmanlı imparatorluğunda Türklerin oturdukları, çoğunluk sağladıkları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması, boğazların uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması”(Üste,2014,s.41).

Bu madde, açıktır ki, etnik ve ulusal kategorilere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalı bir yapı haline getirilmesini öngörmektedir. ABD egemen sınıflarının temsilcisi olan Wilson, bu hakkı, temelde Lenin'in kullandığı bağlamın tam karşısında kullanmış, self determinasyon hakkını kendi çıkarları açısından kullanmıştır. Bu kavram, siyaset sahnesinde, farklı ekonomik çıkarların ve ideolojilerin çatışması bağlamında yer almıştır. Prensibin kendisinin evrensel görülmemesi hakkında şöyle bir yorumda bulunulmuştur:

“Görüldüğü gibi bu dönemde prensibin kendisi evrensel olarak görülmemiştir ve güçlü bazı kısıtlamalarla uygulanmıştır. Birinci ve en önemli kısıt, coğrafi olandır; ulusal bağımsızlık sadece Avrupa ve Amerika'ya referans vermekte; ve kolonyal dünyayı kapsamamaktadır. Avrupa'da yenilen devletler içinde yeni devletler oluşmuş, buna karşılık muzaffer devletler, heterojen nüfuslarına uygulanmasını önlemişlerdir” (Koçak,2018, s. 92).

Açıktır ki, merkez kapitalist ülkeler, bağımsızlığı kendi ülkelerine hak olarak görürken, sömürge, yarı sömürge ülkelerde bu prensibi, bölgeleri parçalı yapılara bölmek için kullanmışlardır. Self determinasyon hakkı uluslararası hukuk metinlerine ilk kez 1945

yılında Birleşmiş Milletler Antlaşması ile girmiştir. Metnin 1. Maddesinin ikinci fıkrasında ve 9. Bölümün 55. Maddesinde şöyle zikredilmiştir:

“Uluslararası eşit haklara ve halkların self-determinasyonu ilkelerine saygıya dayanan dostane ilişkileri geliştirmek ve evrensel barışı güçlendirmek için gerekli tedbirleri almak.”

55. madde ise: “...hayat standartlarını yükseltmeyi, tam istihdamı, kültürel işbirliğini ve istikrar ve mutluluk şartlarını oluşturmak amacıyla uluslararası dostane ve barışa dayanan ilişkilerin gelişebilmesi için eşit haklar prensibine ve halkların self determinasyonuna dayanarak gerçekleştirilecek insan haklarına riayet edilmesi.”

Tarihin 1945 olması tesadüf değildir. Müttefik devletlerin, Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde 2. Dünya Savaşı'nı kazanmasından sonra, sosyalizme büyük sempati ortaya çıkmıştır. (Küçük,2010) Bunun dengelenmesi için kavramın burjuva bağlamında kullanılması ve pozitif hukuk metinlerine geçirilmiştir. Nitekim bu sempati 2. Savaş sonrası sömürge ülkelerde de ortaya çıkmış, sömürgeci devletlere karşı savaşırken ulusal kurtuluş hareketleri sosyalizan, kamucu politik hüviyetlere bürünmüştür. (Gerger,2012) Nitekim bu mücadeleler ve sosyalist kampın etkinliği sonucu “Bağımsız devlet kurma hakkını da içeren self-determinasyon hakkının açıkça “sömürge halkları”na tanınması 14 Aralık 1960 tarihli BM Genel Kurulu 1514 (XV) sayılı kararı ile gerçekleşmiştir” (Kütükçü,2004 s. 268).

Self Determinasyon hakkının uluslararası hukukta iki yanlı anlamı vardır. İlki, “devletlerin iç örgütlenmelerine ilişkin olup, bir halkın dilediği yönetim biçimini, herhangi bir dış baskı olmadan, seçmesi hakkı bulunduğunu belirtmektedir” (Pazarcı,2013,s. 141) İkinci yanı ise, “bir halkın bağımsız bir devlet kurmak dahil, dilediği devlete bağlı olmayı seçme hakkını belirtmektedir” (2013, s. 142).

2. Dünya Savaşı sonrası Afrika, Orta Doğu, Asya gibi birçok kıtada ortaya çıkan ulusal kurtuluş hareketleri sosyalizan bir politik hüviyete sahiptiler. Antiemperyalizm kavramı programlarının temel taşlarıken sosyalist kamptan da siyasi destek görüyorlardı. (Küçük,2010)Self determinasyon hakkı antiemperyalizm bağlamında kullanılıyordu Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bu hareketler, ulusal hareket olmalarından kaynaklanan doğaları gereği, başat merkez kapitalist güçlerin politik müdahalelerine açık hale geldiler. (Özdemir,2017) Bu ulusların yöneten sınıfları hareketlerin yönetimine geçerken kamucu hüviyetlerini kaybettiler, piyasacı bir anlayışı savunmaya başladılar, doğasında da antiemperyalizm kavramını unutarak merkez

kapitalist ülkelerle uzlaşmaya girdiler. (2017) Bunun en bilinen örneği Filistin'in kurtuluşu için mücadele eden El Fetih örgütüdür. 1960'lı yıllarda sosyalizan ve antiemperyalist bir hüviyete sahiplerken, 1990'lı yıllarda Oslo görüşmeleriyle beraber ABD ile masaya oturmuşlardır. (Gerger, Başka bir siyasal ve tarihsel koşullarda ortaya çıkan ve temel ideolojik motivasyonu Arnavut milliyetçiliği ve İslam sentezi olan Kosova'daki UÇK hareketinin vardığı nokta ise 2008 yılında ABD bayraklarıyla Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmek olmuştur. Self determinasyon hakkı başat merkez kapitalist güçlerle uzlaşarak bağımsızlık elde etme bağlamında kullanılmıştır. Nitekim 1990'lı yıllarda NATO operasyonu ile parçalanan Yugoslavya meselesinde ve dağılan Sovyetler Birliği'nde self determinasyon ilkesinin “sömürgeler dışında da uygulanması gündeme gelmiştir.” (2013, s. 142).

Özetle, self determinasyon hakkı siyasal literatüre Marksistler üzerinden girmişken, tarihsel serüveni sonrası, başat merkez kapitalist güçlerin ekonomik ve politik çıkarları açısından kullanılmıştır. Ulusal kurtuluş hareketleri başlangıçta sosyalizan bir yöndeysen sosyalist bloğun dağılması sonrası büyük güçlerin ekonomik ve politik etkilerine açık hale gelmekle beraber, temel hedefleri bu güçlerle uzlaşarak bağımsızlıklarını elde etmek olmuş, böylece bağımsızlıkçı karakterlerini kaybetmiştir. Konumuz açısından, kavramın bu tarihsel yolculuğunun önemi şuradadır ki; self determinasyon hakkı üzerinden 90'lı yıllarda parçalanan ülkeler savaflara konu olmuştur. Bu savaflarda NATO, bölgeleri “uygarlaştırma” niyetiyle hareket ettiğini söylerken, aslında temel hedefleri kamu kaynaklarının yağmalanması, doğasında özelleştirilerek, NATO ülkelerinin sermayelerinin yatırımlarına açık hale getirilmesiydi. Bununla beraber Yugoslavya İç Savaşı örneğinde olduğu gibi kolektif emperyalizme direnç gösteren ülkelerde etnik temelli bağımsızlık hareketlerin kullanılmasında bu kavram meşrulaştırıcı bir işleve sahip olmuştur. Bir başka deyişle merkez kapitalist ülkeler kendi çıkarları için mikro milliyetçi örgütleri kullanmıştır. Özel askeri şirketler ise söz konusu bağımsızlık hareketlerinin faaliyetlerinde destekleyici unsur olmuşlardır. (Singer,2008) Böylece askeri güçlerini Yugoslavya, Irak, Libya gibi ülkelere yığmıştı. Kuşkusuz, burada NATO ülkelerinin çoğunlukla

profyonelleşen orduları görev yaparken, bir yandan da özel askeri şirketlerin ve paralı askerlerin de müdahalesi söz konusu olmuştur.¹⁹(Kaya, 2017).

Askeri hizmetlerdeki dönüşümün özgül belirleyenlerinden biri self determinasyon hakkının politik sahnede uluslararası sermayenin çıkarları bağlamında kullanılmasıdır, bir diğeri ise vekalet savaşları kavramıdır. Bu noktada, vekalet savaşları kavramına değinilmesi gerekmektedir.

1.1.3.2. Vekalet Savaşları

Soğuk Savaş döneminde yaygın bir şekilde kullanılsa da, kamuoyunun gündeminde Suriye ve Ukrayna iç savaşı üzerinden yeniden girmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD'nin doğrudan birbirleriyle çatışmaya girmek yerine, başka ülkeleri kullanarak yönlendirmeleri anlamında kullanılmıştır (Marshall,2016 s. 184-185). Bir tanıma göre "Vekâlet Savaşları; devletlerin, özellikle küresel ve bölgesel güçlerin kendi çıkarlarını elde etmek ve nüfuz alanlarını genişletmek maksadıyla; kendi askeri unsurlarını kullanmaktan ziyade, müttefiklerini, edilgen ülkeleri, hedef ülkedeki parçalanmış yapıları ve yandaşlarını cepheye sürmek suretiyle gerçekleştirdikleri savaşlardır" (Sandıklı,2016) Allison'a göre devletlerin sayısız vekalet savaşına girme sebebi olmakla beraber, ona göre bunun en önemli sebebi, özellikle de büyük veya eşit güçlerle doğrudan çatışmaya girmekten kaçınmadır (Allison, 2018, s. 1). Mumford ise vekalet savaşlarının kendi stratejik çıkarlarını kollayan üçüncü tarafların dolaylı olarak devşirilmesi olduğunu, mevcut çatışmanın doğrudan tarafı olmasa da fayda sağlayıcısı entitelerin varlığını, ve vekillerin o kamplardan eğitim silah vs aldıklarını söylüyor. Ona göre, böylece faydalanan tarafın riski azalır ki böylelikle hami güçler doğrudan ve maliyet gerektiren çatışmalara girmeksizin, amaçları doğrultusunda işlerini görmüş olurlar (Mumford, 2013, s. 11).

Oğuz ve Ünal, Soğuk Savaş dönemi vekalet savaşlarının farklı geliştiğini, en çok rastlanan yöntemlerden birisinin üçüncü dünya ülkelerinde iç savaş ve vekalet savaşları

¹⁹ Tezin konusu açısından önemli olan nokta paralı askerlerin self determinasyon konusunda nasıl bir öneme sahip olduklarıdır. Bu konuda, Birleşmiş Milletler Raportörünün şu sözleri oldukça önemlidir: "Paralı askerlerin faaliyetleri, son kırk yıldır halkların kendi kaderlerini belirleme haklarını kullanmalarını engellemek ve insan haklarını ihlal etmek için devreye sokulan bir şiddet biçimidir" (Zabcı, 2004,s. 10).

çıkarmak olduğunu ifade etmektedir. (Oğuz-Ünalnı,2019,s. 33). Devletleri ya da devlet dışı aktörleri karşı karşıya getirme konusunda ise şunları söylemektedir:

“İki devleti ya da devlet dışı aktörü karşı karşıya getirerek savaştırmak büyük güçler tarafından sıklıkla başvurulanan diğer bir vekalet savaşı yöntemidir (Mumford, 2013, s. 11). Nitekim 1980-1988 yılları arasında sekiz yıl boyunca savaşan Irak ve İran'ın savaşı ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanmış bir vekalet savaşı olarak görölmüştür (Hollingshead, 2018, s. 13). Suriye savaşında ise bir çok devlet dışı aktör vekalet savaşları kapsamında birbirleri ile savaşmaktadır (Erol vd, 2018, s. 21-23). Vekalet savaşının esas tarafları ise vekillerine destek sağlamaktadır” (2019, s.33)

Bir başka vekalet savaşı türü ise terör örgütlerinin vekil olarak kullanılmasıdır. Bu konu hakkındaki ifadeleri ise şöyledir:

“Devlet dışı aktörlerle yürütölen vekalet savaşlarında özellikle terör örgütleri ön plana çıkmaktadır. Hatta terörizmin aslında vekalet savaşı olarak bilindiği iddia edilmektedir (Mohanty, 2006, s. 13). Nitekim Rekha (2017, s. 62) önce ABD liderliğindeki koalisyon daha sonra da NATO tarafından Afganistan'da yürütölen terörle mücadele hareketinin ABD ve Rusya arasında yaşanan bir vekalet savaşı olduğunu öne sürmektedir” (2019, s. 34).

Konu açısından önemli olan bir diğer nokta ise savaşın değişen karakteridir. Kurt, bazı yazarlara referansta bulunarak şunları söyler:

“Savaşın karakterindeki değişimi ve vekalet savaşlarındaki artışı Mumford (2013a) dört boyutta açıklamaktadır. Birincisi “teröre karşı savaş sendromu”. ABD kendi ulusal çıkarları adına üçüncü ölkelerde terörle savaş yürütme ihtiyacı hissederken kamuoyu baskısından dolayı bu savaşı Vietnam sendromuna düşmeden yapmak zorundadır. Büyük çapta askeri birlikleri kullanmadan ve kapsamlı çatışmalara girmeden bunu sağlamının en iyi formölü vekilleri kullanmaktır (Cragin, 2015). 2003 Irak'ın işgali sonrasında ABD'nin Sahva hareketlerine verdiği destek (Kadercan, 2018, s. 240), Suriye'de IşİD'e karşı yerel silahlı örgütlerin kullanımı, Afgan ordusunun El Kaide'ye karşı savaşması başlıca örneklerdir. Bu örnekler ortak bazı özelliklere sahiptir. Birincisi Arap İsyancı Sonrasında Ortadoğu'da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği 311 ABD'nin düşman olarak nitelediği örgütlere karşı savaş verilmiştir; ancak bu savaşı ABD vekilleri üzerinden yürütmüştür. Ayrıca bu çatışmaların hepsi ABD topraklarının dışında gerçekleşmiştir” (Kurt,2019, s. 311).

Savaşın değişen karakteri ve vekalet savaşlarındaki bir diğer önemli nokta ise özel askeri şirketlerin kullanımınıdır. Devletlerin, etnik ve dini temelli örgütleri ve askeri şirketleri vekalet savaşlarında kullanmaları olgusu aslında iç içe geçmiştir. Özel askeri şirketlerle etnik ve dini temelli örgütlerin birçok ölkede yakın ilişkisi bulunmaktadır. Özel askeri şirketler, bu örgütlere destek sağlamaktadır. Örneğin, Libya'da cihatçı örgütlere destek verildiği bilinmektedir. Kurt, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“1989'dan itibaren devletler doğrudan bir askeri operasyon yürütmedikleri durumlarda kendi toprakları dışında operasyon yürüttükleri bölgelerdeki personel sayılarını düşürme trendine girmişlerdir. Bunun sonucunda ortaya çıkan güç boşluğu Afrika ve Balkanlarda iç

savaşlara yol açmış ve bu boşluk özel sektörde gelişen askeri şirketler tarafından doldurulmuştur (Mumford, 2013a). Böylece devletler istedikleri bölgelere daha az maliyetle ve daha hızlı bir şekilde müdahale etme imkanı yakalamış oldular. Konvansiyonel savaşın maliyeti ve askeri bütçe kesintilerinin arttığı dönemlerde bu formül oldukça işlevsel olmuştur (Mumford, 2017). 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin Afganistan ve Irak işgallerinin ortaya çıkardığı maliyet ve ABD içinde yarattığı tartışma bu durumun açık bir örneğidir. Ancak maliyet hesabı kendi içinde bir dilemmayı da içermektedir: Vekalet savaşlarında dış aktör ile yerel gücün maliyetleri karşılıklı olarak hafifletmesi ya da paylaşmaları (Mumford, 2013a) ve dış aktörün müdahale ederken vekilin tek başına üstesinden gelemeyeceği maliyeti hafifletmesi beklenir” (2019, s. 311).

Bu bağlamda, özel askeri şirketlerin vekalet savaşlarında kullanılması gittikçe artmaktadır. ABD, özel askeri şirketlerin kullanılmasında lider rolündeyken, günümüzde her alanda güçlenen Rusya ve Çin'in de askeri şirketleri vekalet savaşlarında kullandığı bilinmektedir. (Duygulu,2019)Devletler, vekalet savaşlarında, özel askeri şirketleri kullanarak, hem ekonomik hem de siyasi maliyetlerini azaltma yolunu tercih etmektedirler. Böylece yurttaşlarına, siyasi hesap vermekten kurtulmaktadırlar. Bunun sebebi ülkelerine zorunlu askerlikten kaynaklı asker cenazesi gelmemesidir. Öte yandan, uluslararası örgütler de benzer sebeplerle özel askeri şirketleri kullanma yoluna gitmektedirler. Örneğin, BM barış gücü operasyonlarında bu şirketleri kullanmıştır. Kullanmanın tarihi 90'lı yıllara gitmekle beraber miladı BM'nin Irak'taki merkezinin bombalandığı 2003 yılı olmuştur. (Duygulu,2019). Duygulu'ya göre, bu noktadan sonra özel askeri şirketlerin BM operasyonlarına verdikleri destek BM personelinin korunmasından insani misyonların güvenliği için tehdit ve risk analizi yapılmasına kadar giden bir yelpazede artarak genişlemiştir (2019)

Sonuç olarak, askeri hizmetlerdeki dönüşümün bir diğer özgül belirleyeni vekalet savaşlarıdır. Vekalet savaşlarının tarih boyunca var olduğu söylenmesine rağmen, 20. yüzyılda kullanımı artmıştır. 90'lı yıllarda ve günümüzde ise yeniden gündeme gelmiştir. Merkez kapitalist ülkeler, vekil unsurları kullanarak, üzerlerine yüklenebilecek maliyetten kurtulmuş olmaktadır. Bununla beraber siyasi sorumluluktan da kaçınabilmektedirler. Başka bir deyişle, seçmenlere, yani kamuoyuna siyasal olarak hesap verme zorunluluğu ortadan kalkmaktadır.

1.2. Askerlik Hizmetlerinin Metalaşması Sürecinde Ortaya Çıkan Somut Düzenlemeler Üzerine

Askerlik hizmetlerinin metalaşma süreci elbette ki bir üstyapı kurumu olan hukuksal alanda kendi ifadesini yaratmıştır. Ancak, bu süreç, doğrusal ve tek yönlü değildir. Üretim ilişkilerinden kaynaklanan dönüşüm yansımasını hemen üstyapıda bulmaz. Bir başka deyişle üretim ilişkileri değişirken, üstyapı alanları onunla aynı hızda değişmez. Dolayısıyla, askerlik hizmetlerinin metalaşma süreçleri yeni olduğu için hukuki alanda birtakım boşluklar mevcuttur. Bu bağlamda, bu bölümde öncelikle paralı askerlik kurumunun hukuki statüsüne değinilecek, daha sonra ise özel askeri şirketlerin hukuki statüsünün olup olmadığı tartışılacaktır.

Uluslararası hukuk alanında paralı askerlik ile ilgili üç hukuki düzenleme bulunmaktadır:

“Bunlar Cenevre Sözleşmeleri’ne 1977 tarihli Ek 1 Numaralı Protokol, 1977 tarihli Paralı Askerliğin Kaldırılmasına Dair Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi ve 1989 tarihli “Paralı Askerlerin İstihdamına, Kullanımına, Finansmanına ve Eğitimine Karşı Uluslararası Sözleşme”dir. İlk iki metinde paralı askerlerin “savaşçı” veya “harp tutsağı” statüsünden yararlanamayacakları belirtilmektedir. Uluslararası hukuka göre paralı askerler de tutsak alındığında savaş tutsaklarına yapılan muameleye tâbi tutulmakta idi, diğerlerinden bir farkları yoktu. Ancak 1949 Cenevre Sözleşmesine ek 1977 Protokolü ile sözleşmenin 47. maddesinde paralı askerler için bir düzenlemeye gidilmiştir. Protokole göre, paralı askerlik yasaklanmış ve paralı askerler suçlu kategorisine sokulmuştur. Yürürlüğe girmesinde sorunlar yaşanan üçüncü metin ise paralı askerlik tanımını genişletmiştir” (Tangör, Yalçınkaya,2010, s. 144).

Bu sözleşmede paralı askerler şöyle tanımlanmaktadır:

“1. Madde - Bu sözleşme için; 1. Paralı asker; a) Özellikle yurt içinden veya dışından silahlı bir çatışmaya katılmak üzere toplanan b) Düşmanca faaliyetlerde yer almak için özel kazanç amacıyla koşullandırılmış ve, gerçekte, yanında yer aldığı tarafın silahlı kuvvetlerindeki benzer rütbe ve görevi yapan savaşçılarına ödenen veya ödenmesine söz verilen miktardan, ehemmiyetli ölçüde fazla maddi ödemede bulunacağı vaat edilen, Kişilerdir. Paralı asker c) Çatışmanın tarafı bir ülkenin vatandaşı olmadığı gibi, çatışmanın taraflarından biri tarafından kontrol edilen bölgenin de mukimi olmamalıdır. d) Çatışmanın tarafı bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin mensubu olmayıp ve e) Silahlı Kuvvetlerin mensubu olarak resmi görevle, çatışmaya taraf olmayan bir devlet tarafından gönderilmiş olmamalıdır. 2. Paralı asker herhangi bir durumda; a) Yurt içi veya yurt dışından şiddet eylemleri için özellikle aşağıdaki gayeler için toplanmıştır. i) Bir hükümeti düşürmek veya Devletin anayasal düzenini sarsmak; veya ii) Bir devletin toprak bütünlüğünü bozmak; b) Kayda değer bir kişisel kazanç arzusuyla, katılması sağlanmış ve maddi bedel ödenmesi veya sözü ile teşvik edilmiş c) ve hiçbir zaman, şiddet hareketinin yöneltildiği ülkenin vatandaşı veya mukimi olmayan d) Bir devlet tarafından resmi görevle gönderilmemiş olan; ve e) şiddet hareketinin yer aldığı devletin silahlı kuvvetlerinin mensubu olmayan, bir kişidir.”

Bu sözleşme, “2001 yılında imzaya açılmış, 2009 yılında sadece Azerbaycan, Barbados, Belarus, Belçika, Gürcistan, Hırvatistan, İtalya, Kamerun, Katar, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Kosta Rika, Libya, Maldivler, Mali, Moritanya, Özbekistan, Senegal, Seyşeller, Surinam, Suudi Arabistan, Togo, Türkmenistan, Ukrayna ve Uruguay onaylamıştır. Almanya, Angola, Fas, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Nijerya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya ise imzalamış ancak henüz onaylamamışlardır” (2010,s.145).

2008’de Suriye, 2007 yılında ise Küba imzalamıştır. Bu listeye, 2013 yılında Venezuela, 2016 yılında Ekvador eklenmiştir. Görüleceği üzere, sözleşmeyi imzalayan devletlerin çoğu uluslararası sermayenin hedefinde olan, ya ucuz işgücü kaynağı oldukları için sermaye ihraç ettikleri ya da Küba, Venezuela, Suriye gibi kamucu ekonominin mevcut; uluslararası sermaye girişinin yasak ya da sınırlı ve kontrollü olduğu; uluslararası sermayenin çıkarlarına hizmet eden paralı askerlerin faaliyetlerinden muzdarip olan ülkelerdir. Merkez kapitalist ülkeler ise “paralı askerliği yasaklayıcı düzenlemeler konusunda isteksizdir” (2010,145). Bu oldukça normaldir çünkü paralı askerleri kullanan ülkeler genellikle hiyerarşinin tepesinde yer alan ülkelerdir. Her ne kadar, aynı çalışmada BM’nin paralı askerliği yasaklama istediğinde olduğu, ancak insani yardım dönemlerinde BM’nin askeri kapasite yetersizliğinde dolayı, Ruanda ve Nepal’de paralı askerler oluşturma yoluna gidildiği ifade edilse de, kanımızca bu durum BM’nin yetersizliğinden değildir. BM, uluslararası sermayenin çıkarlarını koruyan kolektif bir örgüttür. Libya ve Irak’da kolektif bir şekilde müdahale etmeleri bunun bir göstergesidir. BM’de farklı uluslararası sermayenin çıkarlarının zaman zaman çatışması bu noktada önemli değildir. Paralı askerlerden merkez kapitalist olan hemen hemen her ülke faydalanmaktadır. Kaldı ki BM de barış gücü operasyonlarında özel askeri şirketlerden faydalanmıştır. Dolayısıyla, BM, görünürde paralı askerleri kullanılmasını yasaklamak istese de temelde bunlarla bir derdi yoktur. Kapasite yetersizliği ileri sürülerek fiili durum yaratılmış ve böylece paralı askerler meşrulaştırılmıştır.

Paralı askerlik kurumu uzun zamandır mevcut olduğu için, az da olsa hakkında uluslararası hukukta düzenlemeler varken, özel askeri şirketler nispeten yeni olduğundan herhangi bir düzenleme yoktur. Ancak, 2007 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, “özel askeri şirketlerin “paralı askerliğin bir çeşidi” olarak tanımlayıp Cenevre Konvansiyonun ana hatları uyarınca “yasadışı muharip unsur” olarak tanımlamış ve savaş meydanlarında kullanımını yasaklamıştır.” Amerika Birleşik Devletleri ise bu kararı tanımamıştır. (Govern ve Bales,2008) Bu durum

doğaldır çünkü özel askeri şirketlerin kullanımının yaygınlaşmasında ABD başı çekmiştir.

Sonuç olarak, paralı askerlik uluslararası hukukta görünürde yasaklanması gereken bir kurum olarak gösteriliyorsa da, hem büyük devletlerin hem de uluslararası kurumlarını paralı askerlik kurumundan faydalanma yönündeki faaliyetleri bu görüntünün, anlatılan sebeplerle yanlış olduğunu göstermektedir. Özel askeri şirketlerin ve paralı askerlerin uluslararası hukuktaki şimdilik belirsiz yeri akla Marx'ın ünlü savunmasını getirmektedir:

“Elimde tutmakta olduğum bu Kod Napolyon, modern burjuva toplumunu yaratmamıştır. Tersine, 18. yüzyılda doğan ve 19. yüzyılda gelişen burjuva toplumu, hukuksal ifadesini bu Kod' da bulmaktadır yalnızca. Bu toplumsal koşullara uygunluğu sona erer ermez bu Kod, basit bir kâğıt parçasına dönüşür” (akt. Karahanoğulları, 2018, s. 38).

Paralı askerlik ve özel askeri şirketlerin hukuki statüleri net olmasa da, askeri hizmetlerdeki metalaşma sürecinin eninde sonunda hukuksal ifadesini bulması sürpriz olmayacaktır.

2.TÜRKİYE'DE ASKERLİK HİZMETİNİN DÜZENLENİŞİ

Osmanlı'nın yıkılışı ve cumhuriyete geçişle beraber ordu yapılanmasında değişiklik olmuştur. Bu, cumhuriyet ve ulus kavramları ile ilgilidir. Bu bölümde, bu kopuş ekonomi politik ve ulusçuluk bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Bir temel oluşturmak için öncelikle Osmanlı'dan Türkiye'ye tarihsel süreci inceleyip ardından Cumhuriyet dönemindeki değişiklikler irdelenecektir.

2.1 Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye Tarihsel Süreç

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik yapısı üzerinden ordu teşkilatlanması, akabinde de Türk modernleşme süreci üzerinden ordu teşkilatının yapısındaki değişim incelenecektir. Öncelikle üzerinde durulması gereken konu, detaylarıyla olmasa bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzının feodal veya Asya tipi olarak adlandırılan üretim tarzı olup olmadığıdır. Bu konu hakkında birçok tartışma yürütülmüş, kitaplar yazılmıştır. Burada bu kavramların analizini derinlemesine yapmamız mümkün değildir. Osmanlı üretim tarzı merkezi feodaliteydi, ki bu yapı doğalında ordu teşkilatlanmasına da yansımıştır. Bu noktada Osmanlı'nın neden merkezi feodalite olarak adlandırılması gerektiği sorusuna cevap vermeye çalışılacaktır.

Yalçın Küçük'e göre Osmanlı'da büyük siyasal gelişmeler uc beyleriyle yeniçeriler arasındaki çatışmalar tarafından belirlenir (Küçük, 2012). Osmanlı'nın toplumsal yapısının temelini oluşturan tımar sistemin daha önce Selçuklular'dan miras kalmıştır (Bodmer,2014). Behice Boran'a göre Osmanlı düzeni mahalli feodaliteyi dahi tasfiye edememiş bir "merkezi feodalite"dir. Batıda serfin kişisel bağımlılığı ve köleliği doğuda ise reyanın özgürlüğü arasındaki fark, sanıldığından çok azdır.(Oyan,2016) Her ikisi de, "toprağa bağlı emekçi sınıf"tır ve feodal düzen bakımından asıl önemli olan budur. Sipahinin mülkiyetten yoksunluğu da birçok halde nazari kalmakta, bunlar "mülk sahipleriymiş gibi toprağın ve toprak emekçisinin ürünlerinden" faydalanmaktadırlar. Esasen Batı'da da senyör önceleri memur niteliğinde idi. o halde, aralarında farklar olmakla birlikte, Osmanlılarda da Batı'daki gibi feodal bir düzen vardı" (Avcıoğlu, 1973, s. 10). Feodalizmde, köylülüğün toprağa bağlılığı ve üretimini pazara değil de daha çok kişisel ihtiyaçlar için yapılması esastır (Huberman, 2013). Osmanlı'da köylü üretimi ufak işletmelerde yapmaktadır. İşletmeye de tapuyla tasarruf

etmekte ve bu hak çocuklarına geçmektedir. (Berktay,1983) Reayanın ürettiği ürünün bir kısmı “arazi sahibi” (devletin temsilcileri) almaktadır. Ayrıca balkanlara gidildiğinde ise Balkanlardaki feodal soyluların mülkiyetleri güvence altına alınmıştır (Castellan, 1995).

Osmanlı İmparatorluğu sınıfsız bir toplum değildi. Üretim tarzı da kendine özgü değildir. Merkezi feodalitenin var olduğu Osmanlı Devleti yukarıda anlatılan sebeplerden ötürü geç kapitalistleşmiştir. Söz konusu bu durum Türk aydınlanmacılarının siyasal alan gibi kimi alanlarda/konularda daha çekimser/sinik davranmalarına sebep olmuştur.²⁰ Düşünsel referansları ise daha çok Fransız aydınlanmacılığı ile şekillenmiştir. Bütün bunların anlatılmasının sebebi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu süreci orduda da yansıması bulduğunu ifade edebilmek içindir.

Türk modernleşmesi geç kapitalistleşme şartları içinde başlamıştır. Sürecin başlangıcı olarak kimileri 3. Selim ve 2. Mahmut dönemini gösterir. Bu aslında çok da yanlış değildir. 3. Selim döneminde, Çarlık Rusyası'nın ordudaki modernleşme hamlelerinin etkisiyle, 1717'de Yeni Düzen anlamına gelen Nizam-ı Cedit kurulmuştur. Rusya'nın yaptığı değişimde ise Novaya Armiya, yani yeni ordu adı kurulmuştur. Buradaki benzerlikler aşikar. Ancak, modernleşme adımları temelde 19. yüzyılda atılmıştır. Sosyoekonomik dönüşümün neticesi olarak her alanda modernleşmeye yönelik atılımlar meydana gelmiştir.

Osmanlı Devletinde askeri teşkilatlanma da, içinde bulunduğu üretim tarzına uygun olarak dizayn edilmişti. Feodal Avrupa ülkelerinde askerlik hizmetleri parçalı bir yapıdayken, Osmanlı Devleti'nde merkezi feodal yapılanma gereği askeri hizmetler temelde merkezi yönetime bağlıydı. Örneğin, 19. yüzyıla kadar askeri hizmetlerde temel teşkil etmiş yeniçeriler 14. yüzyılın 2. yarısında kurulmuş ve temelde padişahın

²⁰ Devrim attığı adımları sonuna kadar götürememiştir. Bu, eşitsiz gelişim çerçevesinde devrimin gecikmişliğiyle olduğu kadar devrimin sınıfsal niteliğiyle ilintilidir. Aydemir Güler, devrimin ideolojisi olan Kemalizm hakkında şunları söylemektedir: “Kemalizm muhafazakar bir aydınlanmacılık, uzlaşmacı bir bağımsızlıkçılıktır; halkçılığın ise büsbütün inkarı. Türkiye burjuva devrimci ilerici değerleri halkla buluşturma işinden kaçmış ve bu fonksiyonu sosyalizme terk etmiştir. Ancak bizim söz konusu değerleri olsa olsa sosyalist bir devrimle buluşturmak gibi bir işimiz olabilir.” (<https://gelenek.org/kemalizm-var-mi-yok-mu/>)

köleleriydiler. Kapıkulu adı verilmişti. Bu konu hakkında Gilles Veinstein şunları söyler:

“Başlangıçta yeniçeri ocakları piyade birimi ve düzenli orduydü..(oysa bu Osmanlı ordusunun bütün piyadeleri için geçerli değildi.) Dahası, mensupları özgür bireyler değildi. Dereceleri ve nitelikleri farklı olmakla birlikte köleydiler: Hepsi sultanın köleleriydi (kapıkulu; hünkar kulu)” (Veinstein, 2017, s. 114).

Yeniçeriler merkezi örgütlenmeye bağlı askeri teşkilattır. Tımarlı sipahiler konusuna ise daha sonra değineceğiz. Şimdilik, tımarlı sipahilerin feodal örgütlenmeye uygun bir yapılanma olduğunu söylemekle yetineceğiz. Yine aynı yazar, yeniçeri örgütlenmesi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yeniçeriler açıkça devletin kadrolu ordusuydu, daha net söylemek gerekirse padişahın ordusuydu. Kuruluşundan itibaren sultana özel tahsis edilmiş ve doğrudan onun himayesine verilmişti. Hatta sultanların bizzat sefere çıkmayı bıraktıkları daha geç dönemlerde devlet aygıtının bir parçası olup askeri kurumlardan biri haline geldiklerinde bile onunla yakın ilişkileri bir ölçüde sürmüştü. Örneğin, yeniçeriler veya acemi oğlanları hakkında önemsiz sorunlara değinen sıradan fermanlardan farklı olarak en üst seviyede emirlerde (hatt-ı hümayun) komu edildiklerine rastlamamız önemlidir: Bu, bize söz konusu kulların istisnai yerini gösterir” (2017, s. 118).

Görüleceği üzere, yeniçeriler padişaha yani merkezi yönetime bağlı kapıkulu olarak adlandırılan askeri teşkilatlanmadır. Bu noktada yeniçeri ocaklarının genel örgütlenme şemasına geçilebilir. Yazar bu konuda şu cümleleri kurmuştur:

“Her biri 101 sekban ya da seymen alayından kurulu cemaat adı verilen üç temel unsurdan oluşmuştur. Sonuçta, toplam orta (bölük de denir) sayısı 196’ya ulaşmıştı. Her ortanın başında bir çorbacı vardı. Cemaat alaylarının başındaki adamlara yayabaşı veya piyade başı anlamında serpiyade de denirdi. Her çorbacının emrinde bir dizi odabaşı (kışla odalarından sorumlu) olduğu gibi bir de teğmen (oda kethüdası veya başodabaşı bulunurdu. Her alayda bir imamla bir katip de olurdu” (2017,s.117).

Veinstein bu noktada şöyle devam eder:

“Ocağın tamamını yeniçeri ağası yönetirdi. Ağa, önceleri ocak mensupları arasından seçilirken, 1. Selim’in reformları sonrasında bu kimse saray erkanından biri olur, göreve atandıktan sonra da rikab ağaları (üzengi ağaları) denen adamların başına geçerdi. Yakın ilişki içinde olduğu sultana doğrudan bağlıydı. Süleymaniye Camii civarında kendi sarayında oturur, yeniçeri divanı diye anılan meclise kendisi başkanlık ederdi. Bu divanda ocağın en üst rütbeli beş ağası yer alıyordu, bunların dördü yukarıda sözünü ettiğimiz av köpekleri ve av faaliyetleriyle ilişkili kişilerdi: Ağanın teğmeni (kul kethüdası); o tarihte artık ocağın başkumandanı olan sekbanbaşı; zağarcıbaşı; samsuncubaşı ve turnacıbaşı. Bu yüksek rütbeli subayların her biri aynı zamanda belli bir ortanın da başıydılar. Divan mensubu olmayan diğer üst rütbelilerden biri ocakla sadrazamın arabuluculuğunu yapan muhızr ağaydı, ayrıca yeniçerilerle ilgili sorunlarla başa çıkmak üzere vilayetlere gönderilen büyük ve küçük hasekiler; kararların uygulanmasını ve acemilerin teşkilata katılımını denetleyen başçavuş da vardı” (2017,s.117).

Yeniçeri örgütlenmesini böylesine detaylı bir şekilde aktarmamızın sebebi, teşkilatın oldukça merkezi olduğunu belirtmektir. Böylece, merkezi feodal yapılanmanın Osmanlı'da mevcut olduğunu, devlet kurumlarının da buna göre şekillendiğini anlatabilmemiz daha fazla mümkün olmaktadır. Sözün özü, yeniçeri teşkilatına, dönemin merkeze bağlı profesyonel ordusu denilebilir çünkü Veinstein'in da belirttiği gibi yeniçeriler padişahın ordusuydu (2017,s.118).

Osmanlı ordu teşkilatı esasında çok fazla unsurdan oluşur. Ancak bunların hepsini detaylı olarak anlatmamız mümkün değildir. Dolayısıyla bu noktada elzem olan Osmanlı ordu teşkilatına temel teşkil eden unsurları anlatmaktır. Bu bağlamda ordu teşkilatında önem arz eden bir diğer temel unsur ise cebelü de denilen, tımarlı sipahilerdir. Virginia H. Aksan Osmanlı askeri sisteminin üç bileşen üstüne kurulduğunu, 14. yüzyılda kurulmuş ve Muhteşem Süleyman zamanında sayıları 20.000 kadar olan yeniçeri daimi piyade sınıfı; imparatorluğun seferleri için 80.000 asker toplayabilen süvari sınıfı olan tımar sahibi sipahiler; iyi belirlenmiş öncü rolüyle dağ geçitlerini bekleyen ve Osmanlı'nın özellikle Avrupa sınırında genişlemesine destek sağlayan yerel birliklerden oluştuğunu söylemektedir (Zürcher, 2017, s. 32). Dolayısıyla temel güç olan tımarlı sipahilere değinilmesi gerekmektedir.

Osmanlı'da bir bölgeye ait gelirlerin birtakım hizmetler karşılığı sivil veya asker kişilere verilmesine tımar denir. Bunlar özellikle Osmanlı'nın topraklarını büyütmesiyle ihtiyaç haline gelmiştir. Amaç ise tarımın sürekliliğinin sağlamaktır (Akdağ, 1979). Mustafa Akdağ bu sistemi şu şekilde tanımlar:

“Osmanlılardaki duruma göre, Devleti kendi hizmetindeki insanlardan bazılarını hizmetleri mukabilinde, maaş verecek yerde, muayyen yerlerin vergilerinden bir kısmını kendi hesaplarına toplamak hakkını tanır ki, bu aşağı yukarı Tımar demektir. Bu suretle hizmetlerine mukabil maaş yerine reayadan bazı vergileri alanların mühim bir kısmı askerî ödev görmeye borçlu oldukları için, teşkilât esasında askerî sayılabilir. Gerek İslâm Ansiklopedisinde Tımar maddesini yazmış olan J. Deny ve gerek bu konuda yazı yazan diğer yazarlar da meseleye bu yönden bakıyorlar. Diğer taraftan, Prof. Ö. L. Barkan, Tımarı bütün bir toprak teşkilâtı ve çiftçi sınıfının hukukî durumları içinde tetkik etmek istemektedir ki, yukarıda tarifini yaptığımız üzere, maaş yerine muayyen vergilere sahip olanların toprakla ve çiftçi ile olan büyük alâkalan düşünülürse bu çok yerinde bir fikirdir” (Akdağ, 1945, s. 424).

Tımarlı sipahilerin örgütsel ve ekonomik modeline gelirsek de, biraz uzun olmasını da göze alırsak Uzunçarşılı'dan bir aktarım yapılması gerekmektedir. Bu bize Osmanlı

askerlik sisteminin ekonomik temelini anlaşılmaması açısından bir temel sağlayacaktır. Şöyle ki;

“Gerek tımarlı sipahiler ve gerek diğer dirlik sahiplerine tahsis edilip devletçe tesbit edilmiş olan senelik öşür ve rüsum hazineye almıyarak kendilerine terk edilmişti; yani bu dirlik sahipleri kendilerine terk edilen köylerin bu öşür ve resimlerini bizzat veya bilvasita tahsil ederek buna mukabil askerî vazife görürler ve sefere giderlerdi; yani devlet reâyâ denilen köylü halktan her sene alacağı öşür ve resimleri bizzat kendisi tahsil etmiyerek onu askerî hizmete mukabil tımarlı sipahiye tahsis etmişti. Tımarlı sipahi aldığı bu öşür ve resme mukabil muharebe zamanında tımarının az veya çokluğuna göre ya yalnız veyahut cebeli denilen teçhizatı mükemmel bir veya birkaç süvari ile beraber sefere giderdi. Tımarlı sipahinin kaç bin akçede bir cebeli götürceği mıntakasına göre kanunla tasrih edilmişti. Cebelinin bütün masrafı efendisi olan tımarlı sipahiye aitti; mazeretsiz sefere gitmeyen sipahinin dirliği elinden alınır, hizmeti görülenlerin dirliğine de zam yapılırdı. Sipahinin kendi mıntakası yani sancağı dahilinde oturması kanundu. Vefat eden tımarlı sipahinin umarının bir kısmı eğer varsa erkek evlâdına verilir, eğer oğlu yoksa bu münhal timara alay beyi denilen o mıntakanın en büyük tımarlı zabitanın in basile yine askerî sınıfından bir münasibi tâyin edilirdi” (Uzunçarşılı, 2016, s. 455).

Askeri yapısına gelirse de şema şu şekildedir:

“Tımarlı sipahiler her sancakta bir takım bölüklere ayrılmışlardı; her bölüğün subaşı denilen çeri basıları ile bayrakdar ve çavuşları vardı; her on bölük bir alay beyinin kumandası altında idi. Alay beyleri bir harb vukuunda mınt ak asındaki sancak beylerinin ve onlar da Çelebi Sultan denilen şehzadelerin veya beylerbey ilerin kumandaları altında sefere giderlerdi; sipahilerin onda biri sefer esnasında hem mıntıklarının muhafazası ve asayişin temini ve hem de sefere giden arkadaşlarının işlerinin tesviyesi için nöbetle memlekette kalarak toprağın işletilmesine nezaret ederlerdi. Sefere giden sipahilerin o kış harb sahasında kalmaları icabederse bunların içlerinden bazıları harçlıkçı namıyla memleketlerine gelerek arkadaşlarının harçlıklarını tedarik edip dönerlerdi” (2016,s.455).

Görülebileceği gibi, askerî hizmet karşılığı öşür ve resm tahsilini tımarlı sipahiye tahsis etmiştir. Bunlar tarımsal vergilerdir. Böylece, hem tarımsal süreklilik sağlanmaktadır hem de savaş döneminde sipahiler alay beylerine daha sonra sancak beylerine ve beylerbeylerine silsile şeklinde bağlanarak da askerî örgütlenme şekillenmektedir. Bu da esasında Osmanlı'nın feodal bir üretim tarzına sahip olduğunu göstermektedir çünkü, daha önce de bahsedildiği gibi feodalizm toprağa bağlı bir üretim tarzıdır. Devletin, hizmet karşılığı öşür ve resmi tımarlı sipahiye bırakması da bunun bir sonucudur. Sonuç olarak, Osmanlı askerî teşkilatının devletin “en kuvvetli temel taşı olan ve bu imparatorluğun büyümesinde birinci derecede hizmetleri görülen topraklı veya tımarlı süvari teşkilâtı” (2016, s. 454). Yani, tımarlı sipahiler taşra teşkilatına aittir. Tımar sahipleri aslında artık ürünün bir kısmını alıyorlardı, mülk üzerinde bir tasarrufları ve merkezi yönetimden belirli derecede özerklikleri vardır (Oyan,2016). Bu bağlamda, tımar sahiplerinin yetiştirdiği sipahiler de klasik feodal devlet ordusuna

benzetilebilir çünkü, bu devlet aslında parçalıdır ve derebeylerinin kendi özel orduları mevcuttur. Dolayısıyla tımarlı sipahiler Osmanlı'nın feodal niteliğinin bir ürünüdür. Böylece Osmanlı'daki askeri teşkilatın merkezi feodal yapılanmaya uygun olarak şekillendiğini söyleyebiliriz.

Tımar sisteminden iltizam sistemine geçişler beraber orduda da dönüşümler başlamıştır. Ordudaki dönüşümün ekonomi politik altyapısı burada aranmalıdır.²¹

İltizam sistemi, “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” anlamında gelir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi>). Osmanlı'nın bu sisteme ne zaman geçtiği kesin olarak tespit edilemese de 16. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladığı bilinmektedir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi>). Tüm ayrıntılarıyla dönüşüm sürecine değinilmesi mümkün olmasa da, birkaç sebepten bahsetmek gerekmektedir.

Bunlardan birincisi yaygın olarak da bilindiği üzere coğrafi keşiflerdir. Avrupalılar, bu keşiflerle başka ticari yollar bulunca Osmanlı hatırı sayılır seviyede gümrük gelirlerinden ve ticari kârlarından olmuştur.(Kıray, 1993, s. 53). İkincisi ise, Güney Amerika'ya yönelik yapılan İspanyol sömürgeciliğinin bir sonucu olarak Avrupa'ya çok sayıda gümüşün gelmesiydi. Bu durum, gümüşün değerini düşürmüştür (Kıray, 1993.:54). Gümüşün değerinin düşmesi, doğasında, Osmanlı ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluğa karşı koymak için aynı dönemde Osmanlı, sikkelerde gümüş miktarının azaltılması anlamına gelen tağşiş yöntemine gitmiştir. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/para>). Kıray, Avrupa'daki bu ekonomik gelişmenin, dokuma sanayileri için, pamuk, yün, ham ipek ve boya hammaddesi gibi tarım ürünlerine; artan kentsel nüfuslar için tahıl ve besin maddelerine talebin arttığını söylemektedir (Kıray,1993:54). Osmanlı, her daim kaynaklarını genişletme yoluna

²¹. Bu durum, belki de, dağılıp dönemine kadar iz bırakmıştır. Korumacı tutum yüzyıllarca sürerek, Osmanlı'nın her anlamda geri kalmasına yol açmıştır. Benzer sosyoekonomik sisteme ve tarihsel süreçlere sahip olan Rusya'da ise siyasal zor Petro döneminde aydınlanmadan yana kullanılarak tarihte ileriye doğru bir adım atılmıştır. Belki de, bu farklılığa, eşitsiz gelişim yasaının bir cilvesi demek yanlış olmaz.

giden bir yapıya sahip olsa da, söz konusu ekonomik gelişmeler, bir anlamda Osmanlı'nın korumaya çekilmesine yol açmıştır.²² Örneğin; Kıray, Osmanlı'nın fiyatları sabit tutmaya önemli tahılların ihracatını yasaklamaya çalıştığını söylemekle beraber, bunu başaramadığını, sonucunda kaçak ticaretin arttığını ifade etmektedir (Kıray,1993:54). Osmanlı'ya doğru yönelen ucuz mal akışı, zanaatkarların ve genel olarak ekonominin kötüleşmesine sebep olmuştur (Kıray, 1993, s. 56).

Tımar sisteminden iltizam sistemine geçişle beraber devlet teşkilatlanmasında da birtakım dönüşümler gerçekleşti. Bunlardan biri de tabiidir ki konumuz olan ordudur. İslam Ansiklopedisi'nin söylediği gibi 17. yüzyılın sonlarından 19. Yüzyılın ortalarına kadar iltizamda malikane sistemi uygulanmayı başlandı. Malikane, iltizamların hayat boyunca verilmesi demektir. Sürecin ekonomi politikasının anlaşılması açısından, biraz uzun da olsa, şu alıntıyı yapmakta fayda vardır: 17. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortasına kadar malikane sistemi denenmiştir. Devlete karşı yükümlülüklerini getirdikleri sürece malikane, sahibinden alınmazdı. İltizamların süre bakımından fark olduğu gibi rekabet ve şartlar bakımından da fark vardır. Malikanedeki rekabet sıkı kontrol altındaydı. Malikane sahibi mültezim yıllık sabit bir vergiyi devlete ödemekle yükümlüydü. Bu, üretimi genişletmeye mültezimleri teşvik için yapılıyordu, çünkü “ bu sayede artacağı umulan vergi gelirlerinin hazineye ödenecek sabit yıllık üstünde kalan kısmı mültezimlere ait kârı oluşturacaktı. Mültezim vergi kaynağını, gelecekte kazanabileceği bu muhtemel kârların bir nevi kapitalizasyonuna tekabül eden ve “muaccele” adı verilen bir peşin meblağı ödeyerek satın alacaktı.” ((<https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi>) Kaynak gösterilen yazıda şöyle yazılmaktadır:

“vergi kaynağını, gelecekte kazanabileceği bu muhtemel kârların bir nevi kapitalizasyonuna tekabül eden ve “muaccele” adı verilen bir peşin meblağı ödeyerek satın alacaktı. Bu peşin meblağ potansiyel alıcıların katıldığı bir müzayedeye belirleniyordu ve daha önceki iltizam peşinlerinden genellikle hem çok daha büyük bir meblağdı hem de vade itibarıyla çok farklı idi. Eski peşinler tahvil sonunda mutlaka ödenmesi gereken kısa vadeli ve faizsizdi. Yeni peşin olarak muaccelede, mukâtaanın gelirine ve mâlikânecinin ömrüne göre farklı hadlerde de olsa az veya çok bir faiz mevcuttu; vade de ebedî idi, yani hiçbir zaman geri ödemesi söz konusu olmayan bir peşindi ve faiz ödemesi mâlikâneci öldüğü zaman son bulurdu. Hazine için bu muacceleler çok önemli bir yeni gelir kaynağı idi ve zamanla çok büyüyebilecekti. Zira sistem sayesinde mâlikâneciler vergi kaynağının üretim kapasitesini genişlettikçe bir yandan bunların eline geçecek vergi hâsılat fazlaları artacak, öte yandan sahipleri ölüp mukâtaalar devletçe yeniden satılırken kapitalizasyon meblağları

olarak muacceleler de yükselecekti. Vergi iltizamlarını bir nevi aksiyon piyasasına kavuşturan bu sistem 1106'da (1695) uygulamaya konuldu ve XVIII. yüzyıl boyunca büyük yaygınlık kazanarak iktisadî faaliyetlerin her şubesinde alınmakta olan vergilerin hemen hepsi (gümrük, damga, öşür, ihtisap, bâc vb.) bu sisteme dahil edildi. Amaç ikili idi, hem ekonomide vergilendirilebilir kaynakları koruyup geliştirecek hem de vergi gelirlerini arttıracaktı.”

Böylece, bu sistem sayesinde malikane sahipleri, üretken faaliyetlere yardımcı olmuşlar, güvenliği sağlamışlar, kredi vermişler, uzun vadeli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Malikaneciler giderek “zengin birer rantıye bürokrat” oldular. İltizam sisteminin halk ve hazineye zarar verme eğilimleri olduğu görülünce yeni adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu adımlardan ilki 18. Yüzyılın sonlarında Nizam-ı Cedit hareketiyle başlamıştır:

“Büyük ve kârı yüksek mukâtaalar mâlikâne sektörü dışına çıkarıldı. Yeni kurulan îrâd-ı cedîd hazinesinin kontrolünde kısa vadeli iltizamlarla idare edilmeye başlandı. Burada esas amaç, birer aracı durumuna gelmiş bulunan mâlikânegilerin almakta olduğu rantı hazineye aktarabilmektir. Bu rantın bir ucunda, çoğu İstanbul'da oturan orta üst tabaka askerî zümre mensubu olan mâlikânegiler vardı; öbür ucunda da mukâtaaların bulunduğu bölgede yerleşmiş güçlü âyan ve eşraftan oluşan ikinci elden mültezimler bulunuyordu. Devlet, bu iki uca ait rantları kontrol etmek üzere önce mâlikâne sektörünü yavaş yavaş daraltmaya ve böylece mukâtaaları ikinci elden iltizama verme işini üzerine almaya başladı. İkinci olarak da mâlikâne rejiminde önce ikinci elden mültezim olarak, daha sonra yavaş yavaş mâlikâne hisseleri de satın alarak güç kazanmış bulunan taşradaki âyan ve eşrafı aradan çıkarmaya yöneldi. Bunu, mâlikâne sektöründen çıkardığı mukâtaaları devlet görevlilerine iltizama vererek yapmaya çalıştı. Nizâm-ı Cedîd'in son bulduğu 1807'de bu faaliyetler biraz durakladıysa da II. Mahmud döneminde hemen aynı yola, bu defa daha radikal ve kararlı bir şekilde girildi. Mâlikâne sahasının daraltılması giderek hızlandırıldı. Bu daraltma mâlikânegilerin ellerindeki mukâtaaları gasbederek değil, Osmanlı hukuk rejimine uygun olarak mâlikânegiler öldükçe mukâtaaları yeniden satışa çıkarmayarak hazinenin kontrolünde tutulması şeklinde oluyordu. Kontrolü hazineye geçen mukâtaalar, 1811'den itibaren buldukları bölgenin vali veya sancak beyine iltizama verilmeye başlandı, amaç mahallî âyan ve eşrafın iltizamlardaki etkinliğini azaltmak ve merkezî otoritenin temsilcilerini güçlendirmektir. 1811-1839 döneminde bütün mukâtaalar merkezden tayin edilen vali, mütesellim ve voyvodalara iltizama verilerek idare ettirildi. Bu dönemde emanet metodu da zaman zaman denenmekle birlikte esas itibarıyla iltizam usulü hâkim vergilendirme formu olarak kaldı ve bu form merkezileştirmenin bir aleti şeklinde kullanıldı. XIX. yüzyılın ilk yarısı içinde bütün vergi iltizamlarının tek dağıtıcısı haline gelen merkezî devlet ve onun adına hareket edenler, daha önce mâlikâneci ve taşra âyanının aldıkları rantı büyük ölçüde kontrol altında tutmayı başardılar. Bu dönemdeki modernleşme harcamaları bu sayede merkeze transfer edilmiş olan gelirlerle karşılandı. Yalnız bu transferde ekonomi de epeyce hırpalanmış bulunuyordu. Aşırı ve dengesiz vergi yükünden doğan şikâyetlerin çoğaldığı bu dönemin sonunda iltizam sektörü yeni bir değişme devresine giriyordu. Bunu iltizam metodu bakımından sonun başlangıcı diye nitelemek gerekir” (<https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi>).

Görüleceği üzere, malikane sistemi sahipleri iltizamı başka kişilere devretmeye başlayınca hazinenin gelir kaybı artmıştır ama esas sebep ise bu sistemle beraber malikane sahiplerinin yerel güçlerinin artması, adeta feodal Avrupa'daki lordlar gibi kendi ordularına sahip olması, dolayısıyla merkezi otoritenin zayıflaması idi. Bir

yandan da Avrupa ile yapılan savaşlarda ordunun teknik açıdan geri kalmasıydı. Dolayısıyla, hem merkezi otorite güçlendirilmeli hem de ordu modernleştirilmeliydi. Yine, Kıray, tımar sisteminden iltizam usulüne geçişin, birbirine kenetlenmiş varlıklı ve güçlü bir ayan hiyerarşisinin doğmasına yol açtığını, topraklı ayanların anı zamanda özel ordular oluşturarak zora dayalı bir güç haline geldiğini ifade etmektedir (Kıray, 1993, s. 60-61). Nizam-ı Cedid dönüşümü 3. Selim döneminde bu şartlar altında gerçekleşmiştir.

Nizam-ı Cedit, yeni ordu anlamına gelmekle birlikte amacı düzenli ve eğitimli bir ordu amaçlamaktaydı. Berkes, ayan ve derebeylerin güçlendiği bir dönemde halktan derlenecek milis ordusunun kabul edilemez olduğunu, ya kapıkullarından ya da saraya kadar yükselmiş kölelerden gelme seçkin tabakanın hükmü altında, padişahın sıkı gözetiminde olacak bir ordunun kabul edilebilir olduğunu, 2. Mahmut zamanında bile despotik hükümdarlığın “zâtiyatından” sayılan zaruri bir örgüt olarak görüldüğünü, tâlimli Nizam-ı Cedit ordusunun bunları, gerçek bir kul ordusu haline getirecek ayrı ve yeni güç olacağına sanıldığını ifade etmektedir (Berkes, 2012, s. 95). Bu amaçlar doğrultusunda, söz konusu dönemde çeşitli mühendislik okulları açılmıştır, ordunun eğitimi için yabancı subaylar getirildi, fen bilimleri bilen yerli subayların yetiştirilmesi, yeni kışlalar yapmak gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. (2012, s. 95). Berkes’in yazdığına göre, bu dönemde oluşturulan ayanların erlerinin çoğu Osmanlı tarihinden ilk kez olarak devşirilmiş Türk ve çoğu köylü erlerden oluşmuştur. (2012, s. 98). Kanımızca, bu dönüşümler zorunlu askerliğe giden süreçte birtakım ara formları ifade etmektedir. Elbette ki, bu dönüşüm, her dönüşüm gibi, tarihsel dönemlerin ve sosyo-ekonomik dönüşümlerin gerekliliklerine göre şekillenmiş modernleşme arayışları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Nizam-ı Cedit ordusunun 18. yüzyılda kurulması bir tesadüf olmamakla birlikte, iç ve dış dinamiklerin zorlamasıyla gerçekleşmiştir. Lakin Rumeli ayanlarının isyan etmesiyle 1806’da bu ordu ilga edilmiştir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/nizam-i-cedid>)

2.1.1. 2.Mahmut dönemi

2. Mahmut dönemini ise Berkes, hükümdarın mutlak yetki hakkının devam ettiği, yönetilenlerin reaya olmaktan çıkıp tebaa ve halk olduğu, kapıkulluğunun kalkıp onun yerine sınıf, ırk ve din farkı gözetilmeden sivil bürokrasinin geliştiği kapıkulu ordusu yerine farklı şekilde devşirilecek bir militer örgüt kurulmasına doğru gidilen dönem olarak tanımlıyor (Berkes, 2012, s. 171). İltizam sisteminden malikane sistemine geçiş merkezi feodalitenin çözülüp adem-i merkezileşmesine yol açmıştır. Bu durum taşra görevlilerinin, ayanların güçlenmesine sebep olmuştur. Bu dönemde devletin tekrar merkezileştirilmesini sağlamak için birtakım hamleler yapılmıştır. (Keskin,2009) Ordunun dönüşümü de merkezileştirme çabalarıyla ilişkilidir. Bu dönemdeki reformlar temelde zorunlu askerliğe giden sürecin sonuçlarıdır. Elbette modernleşme arayışlarının bu dönüşümlerde çok büyük payı vardır. Lakin üretim ilişkilerinin gelişimi ve dönüşümü son kertede ordudaki dönüşümleri belirlemiştir. Keza 2. Mahmut döneminde imzalanan Balta Limanı antlaşması ile Osmanlı'da kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi hızlandı. Anlaşma ile beraber yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğunun girişi başlamıştır. Bu da elbette ulus devlet ve zorunlu askerliğin altyapısını oluşturmuştur.

Bilindiği gibi bu dönemde yeniçeri ordusu kaldırılarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Bu ordunun alay, tabur birlik gibi isimleri Nizam-ı Cedit ile aynıydı (<https://islamansiklopedisi.org.tr/asakir-i-mansure-i-muhammediyye>). 2. Mahmut, 3. Selim'in kaldığı yerden modernleşme çabalarına devam etmeyi amaçlamıştı. Yine askeri eğitim için Batı'dan subaylar getirilmiştir Subayından erne kadar herkesin maaşının olacağı karara bağlanmıştı (<https://islamansiklopedisi.org.tr/asakir-i-mansure-i-muhammediyye>). Yine Berkes, haklı olarak, 18. yüzyıl öncesi Osmanlı askerlik sistemimim sipahi ve kapıkulu ordularından oluştuğundan profesyonel orduya dayandığını, ancak profesyonel ordu sisteminin zamanla bozulduğunu, 2. Mahmut döneminde kurulmaya çalışılan ordunun askerlik hizmeti yükümlülüğüne göre halktan derlenecek erlerden kurulmaya çalışıldığını ifade etmektedir. (Berkes, 2012, s. 190). Bu da tarihsel olarak, her ne kadar doğal olarak İslam ordusu ile özdeşleştirilse de ulus devlet modeline yavaş yavaş gidildiği, bu dönemin altyapısını hazırladığı ancak eşitsiz gelişim teorisi bağlamında Osmanlı döneminde çok da ileri adımlar atılmadığı anlamına gelmektedir. Zira zorunlu askerlik hizmeti temelde yurttaşlık bilinci ve doğalında ulus devletle ile

bağlantılıdır. Tabi ki bu adımların atlamamasında iç siyasi çatışmaların, dinamiklerin etkisi olmuştur. Lakin burası konumuzun sınırı çerçevesinde önemli bir bağlam ifade etmemektedir.

2.Mahmut döneminde 1834 yılında "Mekteb-i Ulûm-ı Harbiyye" adıyla İstanbul'da Kara Harp Okulu Kurulmuştur. Bu okulun amacı modern anlamda subay yetiştirmek olmuştur. Dolayısıyla modernleşme arayışlarının bir ürünüdür. 1'inci Dünya Harbi sonuna kadar İstanbul'da Rami Kışlası, Maçka Kışlası, Taşkışla, Selimiye Kışlası, Çinili Köşk, Tophane-i Âmire, Halıcıoğlu Kışlası, Kuleli Kışlası gibi çeşitli mekânlarda ve Pangaltı'da bugün de "Harbiye" olarak anılan semtte Askerî Müze olarak kullanılan esas binasında talim ve terbiyeye devam etmiştir.

Bu dönemde iç güvenliği sağlamak ve kurulan orduya destek olmak amacıyla Redif taburları da oluşturulmuştur. Mehmet Beşikçi, “amacın sadece bu olmadığını, isyankar aşiretlerle göçebe topluluklar üzerinde ve Anadolu'nun genelinde merkezi otoriteyi sağlamak” olduğunu ifade etmektedir (Beşikçi, 2017, s. 525).

Beşikçi, “2. Mahmud'un modern düzenli ordusunun bir süre daha profesyonel kaldığını, Osmanlı'da zorunlu askerlik sistemine dair ilk kapsamlı mevzuatın 1846 yılında çıkarıldığını ve bu sistemin ayrımcı bir yapıya sahip olduğunu, yani Müslüman bir ordunun” kurulduğunu belirtmektedir (Beşikçi, 2017, s. 527). Lakin gayrimüslimler de askerlik hizmeti yapsalar da bu kapsamlı bir durum değildi ona göre çünkü zorunlu askerlik hizmetinden dışlanmışlar ve bedel karşılığı hizmetten muaf tutulmuşlardır (Beşikçi, 2017, s. 528).

2..Mahmut döneminde Prusyalı subay Helmut Von Moltke reformlarda etkili olmuştur. Türk subayların eğitilmesi sürecinde rol almıştır. Ordunun düzenlenmesinde ve redif teşkilatının oluşturulmasında etkili olmuştur. Moltke:

“Prusya redif (eyalet askerleri) teşkilâtının Türkiye’de uygulanmasıyla ilgili Fransızca olarak kaleme aldığı rapor başta olmak üzere askerî raporlar, plan ve haritalar hazırladı”
<https://islamansiklopedisi.org.tr/moltke-helmuth-von>

Moltke, aynı zamanda:

“Anadolu ve Rumeli yakalarına kısa seyahatlerde bulundu. II. Mahmud’un çıktığı denetim gezilerine iştirak etti ve gittiği bu yerler dışında İstanbul ve Boğaziçi’nin, bu arada özellikle istihkâmlarını incelediği Çanakkale Boğazı’nın plan ve haritalarını çıkarttı.”(<https://islamansiklopedisi.org.tr/moltke-helmuth-von>)

Serasker Koca Hüsrev Paşa, redif teşkilatını Prusya’nın Landwehr teşkilatı tarzında düzenlemek isteyince bu konu hakkında Moltke`den yardım almak istemiştir:

“İlk yenilik redif tâlimlerinde nöbetleşe usulünün getirilmesi oldu. Baharlarda yapılan tâlimler sonbaharın hasat zamanına rastlaması sebebiyle yılda bir defaya indirildi. Her bölüğün sırayla sancak merkezine gidip eğitim görmesi karara bağlandı. Böylece sancak merkezlerinde sürekli asker kalması temin edilmiş oldu.”(<https://islamansiklopedisi.org.tr/redif--ordu>)

Bu reformlar için kışlalar yapılmıştır. 1836`da yapılan bir diğer reformla ise “redif taburlarının askeri ve mali idaresi bir elde toplandı.”(<https://islamansiklopedisi.org.tr/redif--ordu>) Redif taburlarının bulunduğu sancaklar bir araya getirilmiş ve bir müşirin yönetimine verilmiştir. Bu dönemde taşrada da redif birlikleri, daha sonra ise tümenler oluşturulmuştur. 6 Eylül 1843 tarihinde çıkartılan askeri kanuna göre daimi orduya katılan redif birlikleri, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye`ye destek sağlamak “halkı kendi bölgelerinde eğiterek iç güvenliği sağlamak” için kurulmuştur. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/redif--ordu>)

Kaldığımız yerden bir adım daha ileri gidilirse etnik ya da dini köken ayrımı yapılmaksızın yurttaş seferberliğinin yapıldığı yıl 1908 olmuştur. (Aksan, 2017, s. 325). Doğaldır, zira söz konusu yıl Fransız devrimi sloganlarıyla kutlanan Meşrutiyet Devrimi’nin gerçekleştirdiği yıldır. Devrimi gerçekleştirenler fikri ilhamlarını Fransız devrimi ve onun ideologlarından almışlardır. 19. yüzyıldan itibaren ise Türk unsuru bürokrasinin bütününde egemen olmaya başlamıştır.

Kurtuluş Savaşında ise işgale karşı önce Kuvay-i Milliye adlı düzensiz gerilla kuvvetleri ortaya çıkmıştır. Bu birlikleri genel olarak efeler, terhis edilen subaylar oluşturmuştur. Bu birlikler yurt sevgisiyle hareket etmiştir. Ancak bu birlikler düzensiz ve dağınık olduğu için düzenli ordulara karşı yeterli yanıt verememişlerdir. Bununla birlikte bu birliklerin arasındaki kimi çatışmalar da kuvvetlerin mobilizasyonunu zorlaştırmıştır. Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra 1920 yılının sonlarına doğru düzenli ordunun ilk birlikleri oluşmuştur. Akabinde ise Kuvay-i Milliye birlikleri düzenli orduya bağlanmıştır:

“ Askerden kaçışlar için çıkarılan yasa ile güvenliği sağlamak için kırsal alanda görev yapacak jandarma birlikleri oluşturuldu. Ankara’da subay eksikliğini gidermek için bir subay okulu açıldı. Ordunun gereksinimleri hükümet tarafından karşılanmaya çalışılıyordu. Ardından seyyar güçleri bir disipline sokmak için atak yapıldı; Kuvay-i Milliye birlikleri, Savunma Bakanlığına bağlandı.” (Arı, 2014, s.1-13)

Böylece, zorunlu askerlik sistemine doğru adımlar atılmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı ordu sistemi 19.yüzyıla kadar kulluk sistemine dayanmıştır (Hale, 2014, s. 35). Osmanlı’da zorunlu askerlik sistemine geçiş büyük oranda tedrici şekilde gerçekleşmiştir. Bu sistem çeşitli ve karmaşık biçimler almıştır. Örneğin, zorunlu askerlik sisteminin işlemediği yerlerde gönüllüler adı altında asker alımları yapılmıştır (Beşikçi, 2017,s. 534). Keza 1. Dünya Savaşı’nda kol emeğine ihtiyaç olduğu için zorunlu askerlik yoluyla zorla çalıştırma, Amele Taburları kurma yoluna gidilmiştir (2017 s. 544). Bu dönüşümler tarihsel dönemlerin ihtiyaçlarına göre gerçekleşse de temelde yer alan unsur zorunlu askerlik sisteminin yerleştirilmesi olmuştur. Üretim ilişkilerinin dönüşümü, bunun sebep olduğu merkezi otoriteye ayanların başkaldırmaya çalışması 2. Mahmut döneminde de devletin merkezileşmesi politikalarını gerektirmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı’ya girişinin ve dönüşümünün hızlanması ile beraber askerlik hizmeti yöntemi de hızla dönüşüme uğramıştır. Her ne kadar İslami ton Cumhuriyet’e kadar yoğun bir önem taşısa da yurttaşlık bilinci kavramı dönemin aydınlarınca tartışılıyor, tarihsellik gereği de toplumun ve devletin merkezine yavaş yavaş oturmaya başlamıştır. Elbette yurttaşlık bilinci ile zorunlu askerlik arasındaki bağ kendini tam anlamıyla Cumhuriyet ile beraber bulmuştur

2.2. Türkiye Cumhuriyetinde Askerlik Hizmetinin Düzenlenişi

Gerçekleşen her köklü toplumsal dönüşüm, süreklilik kopuş diyalektiği çerçevesinde meydana gelmiştir. Devrimler, geçmişi hemen tüm kurumlarıyla yıkmaya çalışmıştır. Ancak, bazı kurumları da dönüştürerek almak zorunda kalmışlardır (Çulhaoğlu, 2002). Özellikle de dönüşümlerin merkez ülkelere göre geç geliştiği ülkelerde, geçmişten kopulmaya çalışılsa da bazı kurumlar dönüştürerek de olsa alınmıştır. Türkiye özelinde ise askerlik hizmeti konusundaki gelişmeler bu kategoriye girmektedir.

Türkiye’de zorunlu askerlik kurumu, daha önce bahsettiğimiz gibi 1909 yılında yapılan değişikliklerle ortaya çıksa da, tam ifadesini 12 Mart 1914 yılında çıkan 296 Sayılı Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı ile beraber bulmuştur (Beşikçi, 2017; Akyürek, s. 23). Cumhuriyet döneminde zorunlu askerliği esas alan 1111 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Üzerinde askerlik süresi yönünde değişiklikler gerçekleşmesine rağmen, köklü değişimler olmamış, temelde aynı kalarak yakın zamana kadar gelmiştir (Akyürek, s. 24).

Bir sonraki bölümde değinileceği üzere Türkiye’de de zorunlu askerlik hizmeti yurttaşlık bilinci, yurt ve ulus sevgilisi; cumhuriyete bağlılık gibi kavram setinin geniş kitlelere yayılmasında önemli bir araç olmuş ve söz konusu kavramlarla bütünleşmiştir. Bu çerçevede “Ordu Dahili Hizmet Kanunu” adı altında bir düzenleme yapılmıştır. Belge, bu konuda şunları söylemektedir:

“Orduya, “Türk Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma” görevi verildi; “Cumhuriyet’e sadakat” görev olarak tanımlandı. Sabahattin Selek’in söyleyişiyle, “Türk ordusu profesyonel ordu değil, bir rejim ordusu” oldu” (Belge, 2012, s. 609).

Her ne kadar burada rejim ordusu adlandırmasının olumsuz bir anlam ihtiva ettiği düşünülebilirse de, gerçekte, ordunun devrimle kurulan düzenin oluşması sürecinde etkin olduğu söylenebilir. Nitekim kanunun, askerliğin tanımını ve amacını ihtiva eden 1. Maddesindeki ifadeler şu şekildedir:

“Askerlik: Türk vatanını, istiklâl ve Cumhuriyeti korumak için harb sanatini öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Bu mükellefiyet, hususî kanunlarla vazolunur. Böyle bir mükellefiyet altına giren ve resmî bir kıyafet taşıyan şahsa asker denilir” (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502771.pdf er.tar.14.12.2020).

Kanun, orduyu cumhuriyet ordusu olarak nitelendirmiştir. Kanunun 4. Maddesi bu noktayı şöyle ifade etmektedir:

“Cumhuriyet ordusu: Kara, deniz, hava kuvvetleri ve jandarma ve askerî teşkilâta uygun gümrük ve inhisarlar ve orman muhafaza kıtaları subaylar ile eratından ve askerî memurlarla askerî mektepler talebesinden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen ve kadro ve kuruluşlarla teşkilâtı gösterilen Devlet kuvvetidir” (a.g.m).

Görüleceği üzere, ordu, Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan zorunlu askerlik hizmeti ile bağlantılı olarak Cumhuriyet ordusu olarak adlandırılmıştır. Ordunun ideolojik angajmanını aynı kanunun 34. Ve 35. Maddelerinden okumak mümkündür:

“OTUZ DÖRDÜNCÜ MADDE — Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve teşkilâtı esasiye kanunile tayin edilmi olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin No. 2771 — 547 - 18 - VI - 1935 ifası için lâzımgelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır. OTUZ BEŞİNCİ MADDE — Orduya giren her asker and içecektir. And sureti aşağıdadır: [Hazarda, seferde, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve âmirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk sancağının şanını canımdan aziz bilib icabında vatan, cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine and içerim.”

Kurulan yeni ordunun ideolojik yöneliminin Fransız devrimi, dolayısıyla cumhuriyet idealleriyle uyumlu olduğu açıktır. Ordu, Cumhuriyet devriminin fikrîsel altyapısını benimsemiş, bu fikirlerin yaygınlaşmasında taşıyıcı bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede cumhuriyet ve ideolojik angajmanı, kitlelerle ilişkisine değinmemiz gerekmektedir. Bu bölümde bir sonraki başlıkta öncelikle bu konuya değineceğiz. Daha sonra ise temelde bir ortak gelecek tasavvuru olan cumhuriyet projeleri ve askerlik hizmeti ile bağlantısına değinmemiz gerekmektedir. Bu noktada öncelikle cumhuriyetin askerlik hizmetinin düzenlenme sürecindeki etkileri bölümüne geçmemiz gerekmektedir.

2.2.1. Bir Biçim Olarak Cumhuriyetin Hizmetin Düzenlenme Süreci Üzerindeki Etkileri

Her kavramın dış gerçekliğin soyutlaması olarak ortaya çıktığı belirtilmişti. Bu bağlamda, gerçeklikten kopuk bir kavram da düşünülemez. Cumhuriyet kavramı da bundan azade değildir. Tarihin çeşitli dönemlerinde kullanılsa da kurumsallaştığı esas yapı, modern devlettir. Nihayetinde, bir biçim olarak Cumhuriyetin hizmetin düzenlenme süreci üzerindeki etkileri derken, kastettiğimiz dönem, günümüze kadar ulaşan bir Türkiye Cumhuriyeti tarihi değil, erken cumhuriyet dönemidir. Erken Cumhuriyet dönemi, devimin gerçekleştiği ve kurumsallaştığı 1923-1938 arası dönemdir.. Bu bağlamda erken cumhuriyet döneminin içinde yer aldığı tarihsel koşulları ve ekonomi politiğini de irdelemek gerekmektedir. Bu bölüme başlarken yurttaşlığı içermeyen ayrı bir Cumhuriyet biçiminin ve daha sonra bahsedeceğimiz üzere projesinin olamayacağı (Özdemir, 2020) belirtilecektir.. Cumhuriyet formu kamu yararını öne çıkarır. Kamu yararı ve yurttaşlık arasında bir bağlantı olduğu aşikardır. Yurttaş hem kendisi hem toplum için kamusal sorumluluk hisseden, bu sorumluluk çerçevesinde aktif olarak hareket eden bireydir. Bu bağlamda bu bölümde cumhuriyet

biçiminin askerlik hizmetinin, hizmetin düzenlenmesi süreçlerine nasıl etki ettiğini, doğduğu ve geliştiği iklimi irdelenmeye çalışılacaktır.

Biçim olarak Cumhuriyetin hizmetin düzenlenme süreci üzerindeki etkilerinin anlaşılması açısından öncelikle Türkiye Cumhuriyetinin benimsediği ekonomi politik hedeflerine değinilecektir.

Kurucu kadroların ekonomi politik hedefi 1923 İzmir İktisat Kongresi ile ortaya çıkmıştır. Bu kongre ekonomide temel olarak liberalizmi benimsemiştir. Bu bağlamda Osmanlı'daki gibi kapitülasyonlara dönüşmemek ve Türk kanunlarına uymak şartıyla yabancı sermayenin ülkeye girişi istenen bir süreç olarak karşılanmıştır (Boratav, 2009, s. 142) .Bu bakış açısı büyük oranda bir tercih olmakla birlikte, kapitalist üretim ilişkilerinin ve burjuvazinin var olması ancak cıvıllığı bilinçlerde yansımaları anlatılan şekilde bulmuştur. Bunların anlatılmasının sebebi, var olan ilişkilerin ve kurulan devletin ideolojik aygıtlarının, dönemin tarihselliği de göz önüne alınırsa, yeterince gelişmemesidir. Ordu, bu sebeplerden yeni insan yaratılmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Tarihte gerçekleşen her devrim eskiden bir kopuş olmakla beraber ve bu kopuştan dolayı yeni insan yaratma hedefi gütmüştür. Yapılan yeniliklere, devrime sahip çıkacak insan malzemesi ancak yenisi yaratılarak kalıcı hale getirilir. Bu anlamda ordu ideolojik boşluğu doldurmuştur. Örneğin, erken Cumhuriyet döneminde ordu sadece bir baskı aygıtı olarak görülmemiştir,²³ halkın eğitilmesinde, yurttaşlık bilincinin oluşturulmasında önemli bir rolü olmuştur (Şen, 2010).

Zorunlu askerlik sistemi de temelde köylerde yaşayan, dağınık, örgütsüz milyonlarca insanın eğitilmesi ve Cumhuriyet'i kabullenmesi doğrultusunda bir işlev görmüştür. Ordu bir ulusun devlet kapsamında yurttaşlık yükümlülükleri hakkında belirli bir söylemin geliştirilmesinde işlev edinmiştir. Yurttaşlık bilinci ideolojik ve siyasal alanda, orduya katılım pratikleri oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Yurttaşlık bilinci ve halkın eğitimi konularına değinilmesi gerekmektedir.

²³ Althusser'e göre devletin, var olan sistemin işleyişin sürdürmek için kullandığı araçları ideolojik ve baskı aygıtları diye ikiye ayrılır. Ancak, Althusser, bunları ağırlıklı olarak baskı aygıtları ve ağırlık olarak ideolojik aygıtlar şeklinde sınıflandırır (Althusser, 2010). Konumuz çerçevesinde de ordu baskı aygıtı olsa da, ideolojik endoktrinasyon işlevi olmakla beraber, Türkiye siyasi tarihinin özgül olarak getirdikleri sebebiyle söz konusu ideolojik işlevinin dozu diğer ülkelere göre daha yüksektir.

Cumhuriyet döneminde, cumhuriyet kavramının gerekliliğine uygun olarak yurttaşlık bilinci ile zorunlu askerlik arasında bağ kurulmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadroları da doğaldır ki Fransız Devrimi ideallerinden fikri ilhamlarını almışlardır. Askerlik hizmeti, vatan hizmeti, yurttaşlık bilinci ile özdeşleştirilmiştir. Tarihsel olarak Türkiye’de üretim ilişkilerinin kapitalist dönüşümü, cılız da olsa Cumhuriyet öncesi burjuvazinin varoluşu, her ne kadar çeşitli eğilimlerin çatışması mevcut olsa da, ulus devlet modelini gerekli kılmıştır. Ancak Boratav, ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişin karşısında en çetin nesnel engelin Türk burjuvazisinin cılızlığı olduğunu ifade etmektedir..(Boratav,2009,s.23) Ona göre Türk ve Müslüman burjuvazisi zayıf, dağınık ve örgütsüz olmakla birlikte ticarete aktif olan gayrimüslim sermayesine bağımlıydı. Dolayısıyla, devrimin gerçekleşmesi bu koşullarda küçük burjuva aydınlar tarafından üstlenilmiştir. (2009, s. 23-24). Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmemiş olması ve çeşitli eğilimlerin var olması radikal siyasal adımların atılmasında bir engel oluşturmuştur. Her ne kadar kurucu kadroların siyasal dönüşümü, bir başka deyişle devrimi zorlaması büyük etken olsa da kapitalist üretim ilişkilerin var olmadan bu dönüşümün gerçekleşmesi neredeyse imkansız olurdu.

Zorunlu askerlik hizmetinin vatandaşlık bağıyla ilgisine gelirse Afet İnan şunları söylemektedir:

“Herhalde harbe giden vatandaşlardan başka memleket içinde de vatandaşlar kalmalıdır ki, Devletin umumi hayatını tutmak, orduyu yaşatmak ve idame etmek mümkün olsun. Fakat icabında, bütün milletin vatan ve istiklal uğrunda silaha sarılması esas olarak kabul olunmak lazımdır. Bunun için, bütün vatandaşların, askerlik vazifesini yaparak askerlik talim ve terbiyesini öğrenmesi lazımdır” (İnan, 1930, s. 24).

Görüleceği gibi askerlik, yurt savunması bağlamında her vatandaş için bir görev olarak addedilmiştir. Yine İnan şunları ifade etmektedir:

“Muharebe zamanı ve bilhassa hazarda, bütün milleti silah altına almak, milletin umumi ve iktisadi faaliyetlerini sekteye uğratar; bu sebeple millet efradından, muayyen bir yaşta olanlar, hazarda daimi orduyu vücuda getirir; ve askerlik talimleri ve terbiyesile meşgul olur..” (İnan, 1930, s. 23-24).

Dönemin ordu yapılanması topyekun harp anlayışına uygun olarak milli ordudur. Profesyonel askerlik yurttaşlık ruhuna uygun olmadığı için reddedilmektedir:

“Bizim bahsettiğimiz ordu, halis milli ordudur. Memleket ve milli gaye ile alakası olmayacak olan ücretli askerlerden mürekkep ordu, hatta gönüllü askerlerden mürekkep ordu bizce muteber değildir ve mevzu bahis değildir” (İnan, 1930,s.35).

Kitle ordusunun, milli amaçlarla yani ulus devlet modeli ile bağı bu şekilde kurulmuştur. Burada aynı zamanda Osmanlı Devletinden kopuş da dile getirilmektedir. Zira Osmanlı Devletinde daha önce anlatıldığı gibi bir döneme kadar esas olan ordu biçimi İmparatorluk ordusu ve profesyonel ordu olmuştur.

Bu dönemde ordu, her ulus devlet örneğinde olduğu gibi dini referanslarından arındırılmış, milliyetçilikle donanmış bir ulus yaratmakta araç olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde, tebaa olan köylü kitle Cumhuriyet ile yurttaş olmuştur. Osmanlı Devletinde köylülerin bilinci dini ideoloji ile şekillenmiştir. Cumhuriyet ve ordu dini ideolojiden arınmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, geçmişten kopuş bu noktada önem taşımıştır. Örneğin, Büyük Erkanı Harbiye'nin hazırladığı Askerin Ders Kitabı adlı kitapta şöyle söylenmektedir:

“Anadolu Selçuklu devletini teşkil eden Türkler, akıllı reislerinin etrafında birlik içerisinde ve yılmaz bir yürekle komşularını ve bilhassa Hıristiyan imparatorluklarını titrettiler, ne vakit ki serser reislerin elinde ve yabancı komşu ve devletlerin elinde oyuncak olmuşlarsa o zamanda yıkılmaya başlayarak memleket içerisinde birbirlerine düştüler. Bugün Türkiye Cumhuriyetinde olduğu veçhile (Gazi Mustafa Kemal) gibi büyük bir reis Türk milletinin başında buldukça ve bütün Türk milleti de onun etrafında ve onun ışıklı yolunda toplanıp yürüdükçe Türkün belini bükecek başını yere süreceğ başka bir millet çıkmayacaktır. Çok şükür Cumhuriyetimiz artık Selçuk ve Osmanlı İmparatorluklarında olduğu gibi devleti babadan oğula kalacak miskin ve nefesine düşkün padişahların elinde kalmayacak, Türk milleti Cumhuriyet sayesinde kendi içinden en akıllı ve en yüksek başları seçebilecek daima yükselcek ve daima yaşayacaktır” (1934, s. 285).

Aynı kitabın bir başka pasajında askerin görevi şöyle ifade ediliyor :

“ Cumhuriyeti, ulusu, yurdu sevmek ve korumak,

Her Türk askerinin en büyük görevi; Cumhuriyetini içten sevmek, ulusunu yükseltmek ve yurdunu korumaktır. Bunlardan herhangi birisine içten ve dıştan gelecek her tehlikeyi yok etmektir. İcabında bu uğurda malını, mülkünü vermek canını esirgememektir. Yüreği Cumhuriyet sevgisi, ulus saygısı ve yurt bağlılığıyla çarpan bir Türk dünyaya bedeldir” (akt, Şen, 2010, s. 41).

Görüleceği üzere, Cumhuriyetle beraber Osmanlı ve Selçuklu'daki gibi padişahların olmadığı söylenerek geçmişle bir hesaplaşma söz konusu olmuştur. Bu çerçevede zorunlu askerlik, askere alınan köylü kitlelerde ulus bilincinin geliştirilmesinde önemli bir yer kaplamıştır. Nihayetinde, padişaha sadık olması gereken bir tebaa anlayışından

yurdun ve Cumhuriyetin sahibi olan yurttaş anlayışına geçilmiştir. Bu noktada, her ne kadar kendisi bir baskı aygıtı olsa da, bir dizi ideolojik aygıt gibi ordu da yeni devletin yeni insanının oluşturulmasında oldukça önemli bir yer kaplamıştır. Zorunlu askerlik de bu çerçevede işlevli olmuştur. Oldukça dağınık ve eğitimsiz olan köylü kitlelerini bir araya getirerek, onların bilinçlendirilmesini kolaylaştırmıştır.

Cumhuriyetle beraber ulusal birlik ve bilinç doktrinleri aşılansarak bu kitle ortak amaçlar doğrultusunda bir araya getirildi. Bu bağlamda, ordu ve askerlik halkın eğitilmesinde de önemli bir yerde duruyordu.²⁴ Örneğin, 1930'larda CHP'nin hazırladığı bir poster şunlar ifade ediyordu:

“Acemi bir asker orduya toy bir genç olarak girer, dinç bir erkek olarak çıkar; orduda kendisine okuma yazma öğretilir, spor ve sağlık hizmetlerinden yararlanır ve yurt sevgisi artar” (Hale, 2014, s. 120).

Keza Atatürk'ün “Ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir.” (https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=434&dil=1) sözü de ordunun vatanseverlik bilinci aşulamakta çok önemli bir araç olduğunu ifade etmektedir. Yine Özdamarın aktardığına göre 1940'lı yılların önemli yazarı Kadir Yaman tezimizi destekler bir örnek olarak şunları söylüyor:

“Türk ordusu kadını ve erkeği ile bütün Türk milleti demektir. Daima kuvvetli olmak için bu millet her sene yüz binlerce evladını kısaca ordu dediğimiz ve yalnız adının bile hududsuz bir gurur ve heyecan kaynağı olduğunu bildiğimiz bu büyük okula milli emniyet, milli müdafaayı, milli disiplini öğrenmek için gönderiyor... Türk ordusu Türkiye'nin yalnız emniyet vasıtası değildir. Türk milli, içtimai benlik duygusunu daima en yüksek derecelerde daima uyanık tutan en büyük milli kültür ocağıdır. Bu büyük disiplin ve güven okulunu en müterakki, en bol, en mütakamil vasıtalarla teçhiz etmek birinci milli vazifemizdir.” (akt. Özdamar, 2007, s. 26).

Sonuç olarak cumhuriyet ile ulusu biçimlendime ve ulus bilincini geliştirme politikalarını geçilmiş, bu bağlamda da zorunlu askerlik, askere alma yöntemi olarak benimsenmiş, vatandaşlık hizmeti, yurttaşlık bilinci ile bağlantılandırılmış, askerlik yurttaşın görevi olarak görülmüştür. Daha önce de denildiği gibi, zorunlu askerlik ulus devletlerle beraber ortaya çıkmış, Türkiye'deki yansımaları da ilhamlarını Fransız

²⁴Hale, ordunun temel işlevinin özellikle er ve erbaşlar arasında modernleşme ve laikliğin empoze edilmesinde en önemli araçlardan biri olduğunu ifade etmektedir (Hale, 2014, s. 120).

devrimi ideallerinden alan kadroların kurduğu Cumhuriyet'te bulmuştur. Cumhuriyet ise gelişmemiş de olsa mevcut olan kapitalist üretim ilişkilerinin üzerine kurulmuştur. Ancak daha sonra bu gelişmemişlik giderilmesi gereken bir sorun olacağı için devletçilik politikaları yoluyla Türk burjuvazinin güçlendirilmesi yoluna gidilecektir.

2.2.2. Cumhuriyet Projeleri ve Askerlik Hizmetinin Kapsamı

Hakim söylem, Cumhuriyet'in, devlet başkanlığının seçim yoluyla belirlendiği siyasi rejim olduğunu söylemektedir. Oysa, bu tanım devlet başkanlarının soya dayalı olarak belirlendiği İskandinav ülkelerinden bazıları, Hollanda, Japonya gibi ülkeler göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır. Bu söylem içerisinden söz konusu ülkelerin cumhuriyet olarak sayılmayacağı tezi çıkmaktadır. Çelişkiyi aşmak için hakim literatürde, temelde Fransız okulu, geniş anlamda cumhuriyet kavramı ile aşmaya çalışmıştır. Kavram cumhuriyet terimini demokrasiyle özdeşleştirmekte ve bu yolla İngiltere, Danimarka, İsveç, Hollanda gibi parlamenter monarşi olarak adlandırılan devletler de cumhuriyet olarak adlandırılmaktadırlar (Özdemir, 2020, s. 57).

Özdemir, hakim anlatıdaki gibi, cumhuriyeti en tepedeki kişinin sultan, kral ya da imparator sıfatlarına haiz olmadığı bir devlet biçimi olarak ele almanın mümkün, ancak, bunun statik ve eksik bir tanım olduğunu ifade etmektedir (Özdemir, 2020, s. 57). Bu bağlamda cumhuriyet kavramının statik tanımının, iktidarı, eşit haklara haiz olan yurttaşlar topluluğundan kaynaklanan cumhuriyet, ona yöneltilen talepleri, biçim belirlenimli olarak, kendisinde temsili aygıtların kararlarının bulunduğu siyasal iktidara tahvil ettiren ya da reddeden bir ilişkiler alanına ati biçimin, yani kapitalist iktidar yapılanmasının en genel ifadesi olarak tanımlanmaktadır (2014, s. 57). Özdemir, kavramın, yüksek soyutlama düzeyinde iş göreceğini ancak somut durumları açıklamada yetersiz kalacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda, bu tanım toplumsal bütünlüğün yeniden üretimini açıklamada yetersiz kalmaktadır (2020, s. 58).

Cumhuriyet kavramının statik tanımının sınırlı bakış açısı, biçimi değil ama eylemi baz alan, anlatan terim olarak cumhuriyetin dinamik tanımıyla aşılabilir. Bu bağlamda, cumhuriyet, bir projedir. Bir başka deyişle meşruiyetini ve gücünü onlardan aldığı insanlara, vatandaşlara, verili sosyal hayatın neden lüzumlu ve istenilir olması gerektiğini anlatan bir tasarımdır. Cumhuriyet kavramının statik tanımı, temsili

meclislerce çıkarılan normların vatandaşların, kolektif mevcudiyetlerini koruyup geliştirdiği inancını oluşturan temel mekanizmalardan biridir. Bu çerçevede, devletin toplumsal bütünlüğün yeniden oluşturulması işlevini oluşturur. Söz konusu projenin, toplumu oluşturan bireylere dışarıdan zerk edilmediği, onların toplumsal konumlarını belirleyen ilişkilerle, yani üretim ilişkileriyle, kurdukları ilişkinin türevi olduğu ifade edilmektedir (Özdemir 2020, s. 58). Proje boyutuyla cumhuriyet, yurttaşlarını bir arada tutan temel ilkelerin, temel ve yurttaşlara içkin niteliklerinin, yurttaşlar tarafından meydana getirilen toplumsal grupların devlet içindeki temsilinin, söz konusu temsilin biçiminin, temsil edilenin ne olduğu konusunun, kendisini nasıl, hangi haklar çerçevesinde örgütleyeceğinin ve ifade edebileceğinin, hangi unsurları hak olarak görüp hangilerini hak olarak göremeyeceğinin, her gün yeniden üretileceği toplumsallık oluşturur (Özdemir, 2020, s. 58). Kavramın dinamik niteliği, yurttaşlığın genişliğini, yurttaşlar topluluğunun temelini oluşturan müşterek aidiyetini, toplumdaki yurttaşların temel haklarını meydana getiren hakların meşruiyetini ve içeriğini belirlemektedir. Bu bağlamda, değerden bağımsız bir yurttaşlık tanımı yoktur. Dolayısıyla, yurttaşlık yükümlülüğünün özgül ifadelerinden birisi olan askerlik hizmeti de mevcut cumhuriyet projelerinden ayrı düşünülemez. Toplumsal ilişkilerde birbirleriyle rekabet halinde olan projeler mevcuttur. Genelde bunlardan biri hakim hale gelir Bu projelerin temeli farklı birikim rejimleri anlayışında yatar. Hakim bir proje söz konusu olmadığı zamanlarda projeler birbirleriyle yarışabileceği gibi belirli konular kapsamında birbirlerinin bileşkesini de oluşturabilirler. Üretilen cumhuriyet projeleri, sadece, toplumun önemli bir kısmını ikna ederken, diğer kesimlerini de projeye tam olarak ikna etmese bile asgari ölçekte rızalarını almak zorundadırlar (Özdemir, s. 58-59). Bahsedilen çerçeve bize, toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesinde önemli bir araç olan askerlik hizmetinin kapsamı konusunda bir temel sağlayacaktır çünkü, projeler, kendilerini normatif ifadelerde de gösterirler.

İlk bölümde bahsedildiği gibi zorunlu askerlik hizmeti modernleşme ve yurttaşlık bilincinin gelişimi sürecinde bir işlev edinmiş, uluslaşma aşamasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bahsedilen yollarla da toplumsal bütünlüğün yeniden üretimi, ideoloji dolayısıyla sağlanmıştır. Bir başka deyişle yurttaşlık, ulus bilinci gibi kavramların dönemin hakim ideolojik söylemine içkin kavramlardır. Bu bağlamda Türkiye’de de askerlik hizmeti anılan çerçevede anlam kazanmıştır. Bir önceki bölümde bahsettiğimiz

gibi, ulus biçimlendirme, yurttaşlık bilinci gelişimi konularında işlev edinen toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesinde, yurttaş topluluğunun ortak gelecek tasavvurunda rol oynamıştır. Söz konusu unsurların normatif ifadelerini TSK İç Hizmet Yönetmeliğinin kimi maddelerinde görebiliriz. Geline nokta söz konusu maddelerden örnekler verilmesi gerekmektedir. İlk olarak yönetmeliğin 1. Maddesi cumhuriyet projesi ve askerlik hizmetinin kapsamı arasındaki ilişkiye önemli bir temel sağlamaktadır: “1 - Yurt ve Millet saadet ve selâmetini ve istiklâlini temin etmek ve Cumhuriyeti korumak, ancak disiplini mükemmel olan Silâhlı Kuvvetlerle kabildir. Silâhlı Kuvvetlerde disiplinin yerleşmesi için, Silâhlı Kuvvetlerin bütün mensuplarını mutlak bir itaate ve vicdan mesuliyeti duyarak doğrulukla vazife görmeğe, her hizmeti en küçük teferruatına kadar, büyük bir dikkatle ve istekle yapmağa alıştırmak; kalplerine yurt, Cumhuriyet, Milliyet meslek ve vazife sevgisini sokmak lâzımdır. Bunlar her âmirin baş vazifelerindedir” Madde, silahlı kuvvetlerin yurt ve milletin mutluluğunu, geleceğini, cumhuriyet korumak gibi görevlerinin olduğunu, silahlı kuvvetlerin bütün mensuplarının söz konusu görevleri yerine getirmekle mükellef olduğunu ifade etmektedir. Bu, sadece, cumhuriyet projesinin yazılı ifadelerini oluşturan çeşitli normlardan bir örnektir. Bir başka örnek ise aynı yönetmeliğin Umumi Vazifeler başlığı altındaki 86. Maddeden verilebilir: “Her askerde bulunması lâzım gelen ahlakî ve mânevi vasıflar şunlardır :a. Cumhuriyete, Yurda ve Millete karşı sevgi ve bağlılık, Cumhuriyet, Yurt, Millet; askerin mukaddesatındandır. Bunlara içerden ve dışardan vaki olacak her türlü tecavüzü karşılamak, def etmek ve lüzumunda bu uğurda hayatını fedadan çekinmemek her askerin borcudur.” Görüleceği üzere maddenin ihtiva ettiği anlam, her askerin cumhuriyete, yurduna, millete karşı sevgili ve bağlılık duyması gerektiği ve bunun askerliğin özünde olduğudur. Bir başka örnek ise Erbaş ve Erlerle ait Vazifeler başlığı altındaki 102. Madde ile verilebilir: “Erbaş ve erler mesleğine ait bilgileri öğrenmeye mecbur olduğu gibi, bir yurttaş olmak sıfatı ile de milletini, memleketini ve dünyasını tanımak ve yurttaşlık hak ve vazifelerini bilmek yolunda umumi bilgilere de sahip olmalıdır. Okuyup yazmak, hesap öğrenmek, tarih ve coğrafyadan basit ve kâfi bilgi edinmek, yeni ziraat usul ve kaidelerini bilmek, vergi kanunlarını, seçim ve adliye usüllerini, idare teşkilleri öğrenmek, umumi bilgilerin kısımlarıdır.” Anlaşılacağı üzere erbaş ve erler yurttaş olarak içinde buldukları topluma karşı sorumludurlar. Bu bağlamda, kendisini çeşitli açılardan eğiten bir yurttaş

olmalı ve topluma katkı sağlamalıdır. Erbaş ve erlerin bir diğer vazifesi ise 103. Madde ile belirlenmiştir: “- Erbaş ve erler, askerlik hizmetine gelinceye kadar okuma ve yazmayı öğrenmemiş ise Silâhlı Kuvvetlerde bulunurken bunları öğrenmeğe mecburdur. Silâhlı Kuvvetlerdeki vazife ve hizmetlerden hakkı ile istifade ederek memlekete daha yükselmiş bir yurttaş olarak dönmek, erbaş ve erlerin başlıca emeli olmalıdır.” Bu bağlamda, okuma yazma bilen askerlerin başkalarına da öğretmeye zorunlu olduğu, bilmeyenlerin de öğrenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bir başka deyişle askerler, toplumsal sorumluluğa sahip yurttaşlar olarak hem kendilerini hem de toplumun diğer üyelerini geliştirmekle mükelleftirler. Bu yönetmelik, 6/9/1961 tarihinde ve 10899 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasası, Avrupa’da sosyal devletin, kamuculuğun ve bunlara bağlı olarak gelişen bir yurttaşlık anlayışının biçimlendiği yıllarda yapılmıştır. Bahsedilen maddeler bu dönemin yurttaşlık anlayışının normatif ifadeleridir. Başka bir deyişle

2.2.2.1 Neoliberalizm ve Askerlik Hizmeti

Neoliberalizm temelde 1980’li yıllarda dünyada hakim eğilim haline gelmiştir. Neoliberalizm bir ideoloji olmakla birlikte dayandığı temel post fordist birikim rejimidir. Çevre ülkelerde ihracata yönelik sermaye birikimi modeline geçilmiştir. Böylece, ücretlerin baskılandığı ve buna bağlı olarak çalışma rejimlerinde kuralsızlaşmanın gerçekleştiği bir tarihsel kesit oluşmuştur. Ücretlerin baskılanması toplumsal hareketliliğin yükselmesi tehlikesini de ortaya çıkarmıştır. Bu durum hızlı kararlar alınmasını ve devletin baskı aygıtlarının giderek güçlenmesine yol açmıştır. Başkanlık sistemi bu sürecin sonunda gelinen bir nokta olmuştur. Başkanlık sisteminin temel olarak işçi sınıfı aleyhine, sermaye lehine olan kararların hızlı alınması işlevi olmuştur.

Küresel belirleyenler bölümünde de bahsedileceği üzere Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları sonrası neoliberal dönüşüm yaşanmış, bu dönüşüm üstyapı düzeyinde yürütmenin güçlenmesi ile sonuçlanmıştır (Özdemir, 2014; s. 52). Bu dönüşüm, Türkiye’ye has değildir. Dünyada, neoliberal dönemle birlikte yürütmenin güçlenmesi yoluna gidilmiştir (Paye). 1982 Anayasası ile güçlenen yürütme, nihai olarak Başkanlık sistemine varmıştır (Özdemir, 2014, s. 52). Başkanlık sistemi temel olarak sert kuvvetle

ayrılığına dayanır. Bir başka deyişle başkan meşruiyetini ve iktidarını yeniden üretmek ve süreklileştirmek için meclisi kontrol etmek veya kendisini ona kanıtlamak zorunda değildir (2014, s. 52). Dolayısıyla, başkan mecliste temsil edilen farklı taleplerin rekabet halinde olduğu zamanlarda parlamenter sisteme göre daha bağımsız olur. (2014, s. 53).

Başkanlık sisteminde, önemi kaybolan meclisin denetlenmesi için yapılan tasarruf, emeğin denetimi ve sermaye sınıfa maliyetinin düşürülmesine yönlendirilebilir. Başkanlık sisteminden sağlanan kazanç sadece bu değildir, aynı zamanda, meclis üzerindeki hakimiyetin yeniden üretilmesi çabası da tasarrufa gidilmektedir (2014, s. 53). Konumuz açısından önemli olan nokta ise, başkanlık sisteminin askeri pratiklere etkisidir. Bu bağlamda, parlamenter sistemde, farklı talepler temsil bulabildiği, zaman zaman birbirleriyle çatışabildiği için, askeri tasarrufların yapılması, örneğin, ordunun savaşa gönderilmesi daha zordur (2014, s. 53). Örneğin, Irak işgali sırasında gündeme gelen 1 Mart 2003 “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için Hükûmet'e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi” mecliste reddedilmiştir. Bu bağlamda, başkanlık sisteminde, askerlerin dış ülkelere gönderilmesi daha kolaydır. Savaş açma yetkisinin mecliste kalması durumunda bile, savaşa varabilecek tasarrufların başkanın yetkisinde kalacağı ifade edilmektedir (2014, s. 54). Ancak söz konusu durum biçimsel bir saptama olup somut iktidar pratiklerinin çözümlenmediği durumlarda analitik bir çözüme ulaşmak için yeterli olmayacaktır. Bu çerçevede, ileriki bölümlerde bahsedeceğimiz üzere, ordunun siyasetteki konumunun zayıflaması, başkanın askeri tasarruflardaki yetkisinin artmasıyla paralel gitmiştir. Bununla beraber profesyonel orduya geçiş eğilimi güçlenmiştir (Akın, 2008, s. 124). Sonuç olarak, Cumhurbaşkanının askeri pratiklerde söz söyleme yetkisi TSK'dan daha fazla hale gelmiştir.

2.3. Cumhuriyet Projelerinin Normatif İfadeleri (Askerlik Mevzuatı)

Bu bölümde, TSK İç Hizmet Kanunu ve İç Hizmet Yönetmeliği üzerinden cumhuriyet projelerini kısaca incelenmeye çalışılacaktır.

Ortak gelecek tasavvuru, ortak aidiyet ve toplumda rıza üretimi bağlamında anlam kazanan cumhuriyet projeleri, aynı zamanda normatif ifadelerde de kendisini bulmaktadır. Bu, hukukun, temelde, ağırlıklı olarak ideolojik aygıt olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, TSK İç Hizmet Kanunu ve İç Hizmet Yönetmeliği, ulusçuluğa dayanan bununla beraber profesyonel olmayan yurttaşlara dayalı ordunun görevleri ve kendisini oluşturan unsurların yükümlülüklerini içeren cumhuriyet projesinin normatif ifadelerini içermektedir. Örneğin; İç Hizmet Kanununun 39. Maddesi şöyledir;

“Silahlı Kuvvetlerde askeri eğitim ile beraber ahlak ve maneviyatın yükseltilmesine ve milli duyguların kuvvetlendirilmesine bilhassa itina olunur. Cumhuriyete sadakat, vatanını sevmek, iyi ahlaklı olmak, üste itaat, hizmetin yapılmasında sebat ve gayret, cesaret ve atılganlık, icabında hayatını hiçe saymak, bütün silah arkadaşları ile iyi geçinmek, birbirlerine yardım, intizam severlik, yapılması men edilen şeylerden kaçınmak, sıhhatini korumak, sır saklamak her askerin esas vazifesidir.”

Yine, erbaş ve erlere öğretilcek hususları belirleyen 40. Maddesi ise şöyledir:

“Erbaş ve erlere askerliğe ait bilgilerden başka okuyup yazmak, yurt ve hayata ait genel kültür bilgileri de öğretilir.”

Görüleceği üzere, bireylerin toplumsallaşması, bir başka deyişle topluma faydalı olması, yurda ve hayata dair genel kültür düzeyinin arttırılması bağlamında askerliğin önemli bir işlevi vardır. İç Hizmet Yönetmeliğinin bel kemiğini oluşturan 1. Maddesi ise şöyledir:

“Yurt ve Milletin saadet ve selâmetini ve istiklâlini temin etmek ve Cumhuriyeti korumak, ancak disiplini mükemmel olan Silâhlı Kuvvetlerle kabildir. Silâhlı Kuvvetlerde disiplinin yerleşmesi için, Silâhlı Kuvvetlerin bütün mensuplarını mutlak bir itaate ve vicdan mesuliyeti duyarak doğrulukla vazife görmeğe, her hizmeti en küçük teferruatına kadar, büyük bir dikkatle ve istekle yapmağa alıştırmak; kalplerine yurt, Cumhuriyet, Milliyet meslek ve vazife sevgisini sokmak lâzımdır. Bunlar her âmirin baş vazifelerindedir”

Mesleğe karşı vazifeleri belirleyen 86.maddesi ise şöyle düzenlenmiştir:

“Asker, kendisinden beklenen vazifeleri hakkıyla yapabilmek için yüksek ahlâk ve kuvvetli maneviyata sahip olmalıdır. Her askerde bulunması lâzım gelen ahlakî ve mânevi vasıflar şunlardır: a. Cumhuriyete, Yurda ve Millete karşı sevgi ve bağlılık, Cumhuriyet, Yurt, Millet; askerin mukaddesatıdır. Bunlara içerden ve dışardan vaki olacak her türlü tecavüzü karşılamak, def etmek ve lüzumunda bu uğurda hayatını fedadan çekinmemek her askerin borcudur”

Erbaş ve erlere ait vazifeleri belirleyen maddeler ise şöyledir:

“Madde 102 - Erbaş ve erler mesleğine ait bilgileri öğrenmeye mecbur olduğu gibi, bir yurttaş olmak sıfatı ile de milletini, memleketini ve dünyasını tanımak ve yurttaşlık hak ve vazifelerini bilmek yolunda umumi bilgilere de sahip olmalıdır. Okuyup yazmak, hesap öğrenmek, tarih ve coğrafyadan basit ve kâfi bilgi edinmek, yeni ziraat usul ve kaidelerini bilmek, vergi kanunlarını, seçim ve adliye usüllerini, idare teşkilleri öğrenmek, umumi bilgilerin kısımlarıdır. Madde 103 - Erbaş ve erler, askerlik hizmetine gelinceye kadar okuma ve yazmayı öğrenmemiş ise Silâhlı Kuvvetlerde bulunurken bunları öğrenmeğe mecburdur. Silâhlı Kuvvetlerdeki vazife ve hizmetlerden hakkı ile istifade ederek memlekete daha yükselmiş bir yurttaş olarak dönmek, erbaş ve erlerin başlıca emeli olmalıdır. Madde 104 - Yukarıda yazılı bilgiler,erbaş ve erlerin kendisi ve memleketi için faydalı olduğu gibi terfi ve terakkide de mühim âmillerdir. Bilgili, emniyetli ve ciddi erbaş ve erler her işte yardımcı ve öğretmen olarak kullanılacaklarını bilmeli ve bunu kendileri için mükâfat sayarak bilmiyen arkadaşlarına bildiklerini sabırla ve usanmaksızın öğretmeğe çalışmalıdır. Erbaş ve erler aldığı tâyin ile veya bedeli muayyen zamana kadar kendini idare etmelidir”

Esirlere karşı ve esirlikte hareket tarzı başlığını düzenleyen maddeler ise yurt sevgisini içermektedir. Şöyle ki;

“Madde 120 - Düşman eline esir düşmek çok acı ve büyük bir felâkettir. Yurt uğrunda ölmek ise büyük bir şereftir. Bundan dolayı esir olmamağa son dereceye kadar çabalamalıdır. Bir asker,ancak yaralanıp da tamamen dermandan kesilerek veya bütün kuvvetini sarfettiği ve vazifesini tamamen yaptığı halde kurtulmak çaresini bulamıyarak esir olursa mazur sayılır. Son kuvvetini ve kurşununu sarfetmeden evvel ve hele korkaklık yüzünden esir olan asker cumhuriyete ve yurda hıyanet etmiş sayılarak ağır surette cezalandırılır. Esaretten dönüşte her asker esir düşmekte kendisinin bir kusuru olmadığını ispata mecburdur.”

Görüleceği üzere, erbaş ve erlerin kendilerini her anlamda geliştirmeleri, yurttaşlık bilincine sahip olmak ve cumhuriyeti korumak bağlamında önem kazanmıştır. Bu, aynı zamanda onların topluma karşı sorumluluğudur. Bu bağlamda, askerlik aynı zamanda toplumsallaşmayı sağlamaktadır. Bu maddelerde bulunan cumhuriyeti ve yurdu korumak görevleri, ulusçuluğa dayanan cumhuriyet projesinin izlerini yansıtmaktadır. Bununla beraber, yine söz konusu izleri ihtiva eden ve aynı zamanda askeri müdahalelere gerekçe oluşturan İç Hizmet Kanununun 35.maddesindeki “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” ifadesi, ileride detaylı olarak değineceğimiz şekilde ordunun siyasetten uzaklaştırılması bağlamında, 2018 yılında “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır” olarak değiştirilmiştir. Sonuç olarak, söz konusu düzenlemeler, bir cumhuriyet projesinin izlerini taşımaktadır.

Bununla beraber İç Hizmet Kanunu yurttaş ordunun yükümlülüklerini düzenlemektedir. Sözleşmeli Er ve Erbaş Kanununda, bu kesimin yükümlülükleri ayrı olarak düzenlenmemiştir. Dolayısıyla, buradan çıkarılacak sonuç, ordunun henüz tam olarak profesyonelleşmediğidir

2.3.1. Anayasal İlkeler ve Askerlik Kanunlarına Yönelik Genel Bir Bakış

Silahlı kuvvetler bir anayasal kurumdur. Dolayısıyla anayasal ilkeler kurum için geçerli olduğu gibi, konumuz çerçevesinde, özellikle de vicdani ret bağlamında önem kazanmaktadır. Tez kapsamında vicdani ret iddialarının normatif değerlendirmesi yapılmayacak, sadece vicdani ret iddiaları askerlik hizmetlerinin metalaşması arasındaki bağlantı incelenecektir.

Ulus devletlerin hukuki tanımı Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşlarından sonra imzalanan 1648 Westfalya Anlaşmasından sonra anlam kazanmıştır. Anlaşmayla beraber, ülkeler kendi aralarında ulusal sınırlar oluşturmuş ve egemenliklerini kendi toprakları üzerinde kurmuştur. Bununla beraber, feodal beylikler güçlerini yitirmiş, merkezi devletler ortaya çıkmış, ulusal pazarlar ve yurt kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuyla beraber kendisini ulus devlet olarak ifade etmiştir. (Ayman Güler, 2018, s. 118)

Vicdani Ret ve Avrupa Birliği Reformları

Vicdani ret, kişinin, dini, politik, ahlaki sebeplerle askere gitmeyi reddetmesidir. Bir başka deyişle yurttaşlık yükümlülüğünü yurttaşlık haklarından vazgeçmeksizin inkar etmesidir. AB reform dayatmaları ve vicdani ret ile ilişkisi askerlik hizmetinin metalaşması açısından önemli olduğu için kısaca anlatılacaktır.

Askeri alan, uzun süredir AB tarafından dönüşüme tabi tutulmak istenmektedir.(2018) Bu dönüşüm, “alanın siyasal iktidarla ilişkilerinin yeniden tanımlanmasından silahlı kuvvetler örgütlenmesine dek sistemin hemen tüm yönlerini” değiştirmek anlamına gelmektedir. (2018) Bu reformlar temelde askeri alanın siyasal iktidara tabı olması başlığı altında toplanmaktadır. Ordunun neoliberal çerçevede dönüştürülmesi bağlamında aşağıdaki istekler gündeme gelmiştir:

“Ordunun siyasi konulara müdahale etmemesi sağlanmalı, sivil idarenin (ordu üzerindeki) denetim işlevlerinin tam olarak sağlanması gerçekleştirilmelidir. (Bunun için TSK İç Hizmet Kanunu; MGK Genel Sekreterliği Kanunu değişikliği; Genelkurmay-İçişleri Bakanlığı arasında hizmet protokolü uygulamasını sınırlandırmak; Jandarmanın sivil otoritece denetim altına alınması)

Güvenlik yönetiminde daha geniş mali sorumluluk ve şeffaflık getirilmelidir. (5018 uygulaması; Sayıştay yasasında değişiklik; vb.)

Askeri ve savunma politikaları ve ilgili tüm harcamalar için dış denetim de dahil olmak üzere, tam parlamenter gözetim kurulmalıdır. (Sayıştay yasası değişikliği; 5018 uygulaması; TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunun program ve projeleri de incelemesi)

Askeri mahkemelerin yargı yetkisi yalnız askeri personelin askeri görevleriyle sınırlanmalıdır. (Askeri yargılama yasası değişikliği)

Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri Hakkındaki Yönetmelik askeri personeli de kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

Vicdani ve dini sebeplerle askerlik hizmetini yapmayı reddedenlerin yinelenen şekilde yargılanmalarını ve mahkumiyetlerini önleyecek mevzuat kabul edilmelidir” (Güler, 2018, s. 227-228).

Bu çerçevede, ordunun toplumla ilişkisinin neoliberal dönüşümle bağlantılı olarak dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber, kamu hizmetlerinin piyasalaşması sürecine uygun olarak ordudaki mali sorumluluk ve şeffaflık kavramlarının devreye sokulması istenmektedir. Bu bağlamda ordunun da ticarileşmesi söz konusu olmaktadır (Güler, 2018, s. 229).

Vicdani ret ise bu çerçevede içinde, neoliberalizmle uyumlu olarak bir anlam kazanmaktadır. “Vatandaşlık ödevi olarak zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması” ordu yapılanmasındaki değişikliği gerektirmektedir. Bir başka deyişle alternatif bir sistem göstermeyi gerektirir. Bu bağlamda, “vicdani ret” söylemi, askeri alanın metalaştırılması yönünde bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır (Güler, 2018, s. 230).

Söylemin, anayasal ilkelerle bağlantısına gelirse AYM kararları çerçevesinde kısaca bir açıklama yapılabilir. AYM, bir uyuşmazlığın eşitlik ilkesine aykırı olup olmadığını “haklı neden” üzerinden incelerken bu kritere şu unsurları sokmaktadır; gereklilik”, “zorunluluk”, “işin özelliklerine ve ereklerine uygunluk”. “Haklı neden” ise, kamu yararına yönelikliği, “anlaşılabilirliği”, “gerekliliği” ve “adil olmayı” içerir (Işıklar, 2008, s. 108-109). Işıklar, bu konuda şöyle bir örnek vermektedir; 1961 Anayasasının geçerli olduğu dönemde, 1630 Sayılı Dernekler Kanununun “Bakanlar Kurulunun uygun

gördüğü derneklere askerlik, savunma ve sivil savunma hizmetlerine hazırlayıcı öğretim ve eğitim faaliyetlerinde bulunma iznini verebilme yetkisini tanıyan 36/2'nci maddesi" nin eşitlik ilkesine aykırı olduğu ileri sürülerek iptali istenmiştir. Mahkeme, bu hükmü hukuk devleti ve eşitlik ilkelerine, bir başka deyişle ayrıcalık tanıma yasağına aykırı bulmuştur (Işıklar, 2008, s. 108-109). Işıklar, bu kapsam çerçevesinde, kamusal yükümlülüklerden dini, politik, ahlaki gerekçelerle muaf tutulması talebinin, " bir inanç ve kanaatten dolayı kanunun genel ve soyut niteliği sonucu vatandaşların askerlik yükümlüsü olanlar ve olmayanlar şeklinde farklı muamelelere tâbi olması ayrımcılık yasağının ihlali" olacağını söylemektedir (Işıklar, 2008, s. 110). Anayasanın Vatan Hizmeti başlığını düzenleyen 72'nci maddesi şöyledir: "Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir." Bunun yanında, vicdani ret hakkını isteyenlerin, askerlik yerine başka bir kamu hizmetini yerine getirmelerinin eşitlik ilkesini ihlal etmeyeceğini ifade etmektedir (Işıklar, 2008, s. 112). Ancak, askerlik hizmeti diğer kamusal hizmetlerin ifasından radikal olarak farklıdır. Askerlik hizmeti bir yurttaşlık yükümlülüğüdür. Bunların yanında, dinsel sebeplerle bu hakkın tanınmasının laiklik ilkesine aykırı olacağı da açıktır.

2.3.2. Mevcut Düzenlemeler Üzerine Bir Değerlendirme

Profesyonelleşme tartışmaları gittikçe daha çok yapılmaktadır. Bu bağlamda, bu bölümde Türkiye'de zorunlu askerlikte profesyonel orduya geçiş eğiliminin olup olmadığı incelenecektir. Dönüşümün birçok sebebi vardır. Daha önce ifade edildiği gibi dışımızdaki gerçeklik; yani, toplumsal, siyasal ilişkiler hukuki ifadelerini normatif belgelerde bulur. Askerlik ile ilgili düzenlemeler de ekonomik ve siyasal dönüşümlerin kendisinden etkilenmiştir. Bu dönüşümler ve onların normatif ifadeleriyle bağlantısı incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, önce küresel belirleyenler daha sonra da özgül belirleyenler incelenecektir. Son olarak ise, askerlik mevzuatının ekonomi politikası kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

2.3.2.1. Küresel Ölçekte Yapısal Belirleyenlerin Etkileri

Bir ülkenin tarihi, içinde bulunduğu dünyanın tarihsel koşullarından, doğasında dünyada gerçekleşen dönüşümlerin etkisinden bağımsız düşünülemez. Kendinde ve

dünyadan kopuk bir ülke tarihi yoktur. Diğer ülkelerle bir karşılıklı bir etkileşim mevcuttur. Tarihin belirli dönemlerinde çeşitli sebeplere bağlı olarak ekonomik, politik, ideolojik etkiler içeren makro düzeyde dönüşümler gerçekleşir. Bu dönüşümler çeşitli ülkelerde, içinde buldukları tarihsel koşullara, sınıf mücadelelerin yoğunluğuna göre değişen düzeylerde yansımalar gerçekleştirir. Söz konusu dönüşümler, gerçekleştiği ülkelerin, tarihlerinden getirdikleri ideolojik, politik birikimlerin değişen düzeyde yoğunluğuna göre kırılmalar gerçekleştirir. Anlaşılacağı üzere doğrudan bir yansıma yoktur. Ancak, makro düzeydeki dönüşümler temel belirleyen olarak olduğu yerde durur. Tarihin belirli kesitlerinde dönüşümleri belirleyen makro düzeydeki belirleyenlerdir.

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren gerçekleşen dönüşümlerde makro düzeyde etkide bulunan etken neoliberalizmdir. 1980’li yıllar neoliberal politikaların uygulamaya geçildiği yıllardır. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisi ve konumuz bağlamında gerçekleşen askeri hizmetlerde yaşanan gelişmeler neoliberal politikalar incelenmeden anlaşılabilir. Çalışmanın ilk kısmında, konunun kapsamı ve sınırı elverdiğince neoliberal politikalara değinilmiştir. Bu başlıkta ise sürecin Türkiye ekonomisindeki ve askeri hizmetlerin dönüşümündeki etkisine değinmeye çalışacağız.

Türkiye’de 1980 öncesi dünyadaki 1945 sonrasındaki dengelerin bir sonucu olarak oluşan refah devleti modelinin bir örneği uygulanmıştır. Dünyadaki eğilim fordist birikim modeline uygun olarak refah devleti yapısı olsa da her ülkedeki uygulaması aynı olmamıştır. Daha önce değinildiği gibi yansımalar doğrudan olmamış, ülkelerin verili koşullarına göre kırılmalar gerçekleşmiştir. Türkiye’deki örnek de merkez ülkelerdeki modellere göre daha farklı, nispeten zayıf olsa da yine de bir refah devleti modeli mevcut olmuştur. Dolayısıyla fordist birikim modeli ülkemizde de bir anlamda uygulanmıştır. Lakin dünyadaki fordist birikim rejiminin tıkanmasıyla beraber, 1960’lı yıllarda başlayan, 1970’li yıllarda yoğunluğu gittikçe artan toplumsal hareketlerin de etkisiyle Türkiye’de de ciddi tıkanmalar gerçekleşmiştir. Fordist birikim modeli bir eğilim olarak dünya genelinde talebi arttırırken, Türkiye’de yoğunlaşan toplumsal hareketler, talebin daha da artmasına yol açmıştır (Küçük,1990). Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı kerteriz noktası olarak ünlü 24 Ocak kararları ele

alınır. 12 Eylül askeri darbesinin de yeni bir birikim rejimine geçerek neoliberal politikaları hayata geçirmek için gerçekleştirildiği söylenir (Köktürk, 2020).

Türkiye, dönemindeki diğer yarı çevre ülkeler gibi 1960-1980 arasında ara malların ithaline ve montaj sanayine dayalı “sanayi burjuvazisi yaratma ve iç pazara yönelik üretim anlamına gelen ithal ikameci sermaye birikim rejiminden, kavramsal olarak ekonomimi dış piyasalar ekseninde yeniden yapılanması (Sönmez, 2011, s. 3) anlamına gelen ihracata yönelik sermaye birikim modeline geçilmiştir. Bu bağlamda, daha önce belirtildiği gibi 24 Ocak Kararları gerçekleşen dönüşümde bir milat olmuştur. Türkiye gibi yarı çevre ülkelerde, örneğin Güney Amerika ülkelerinde, hemen aynı tarihsel kesitte neoliberal politikaların hayata geçirilmesi için askeri darbeler gerçekleştirilmiştir. (Galeano,2006; Zepezauer,Bu ülkelerin sermaye sınıfları yükselen toplumsal hareketlerden ve onların etkide buldukları ücret artışlarından tedirgin olmuşlardır. Bur çerçevede Türkiye`de de sermaye sınıfı 1970li yıllarda gerçekleşen eylemlilikten rahatsız olmuştur. Ardından,1979 yılından itibaren emek gücünün ve sendikaların baskılanması gerektiğini dillendirmeye başlamışlardır. (Boratav, 2009, s. 146). Bu bağlamda, emek gücünün üzerinde denetim sağlanmıştır (Orhangazi, 2020, s. 77) Yeni birikim modeli talebin kısılmasını, başka bir deyişle ücretlerin baskılanmasını gerektirmiştir. Dönemin liderlerinden Turgut Özal kararları destekleyen bir rapor yazmıştır. Bu raporda yazılanlar hakkında, Boratav şunları söylemektedir: “Bu raporun en ilginç savlarından biri, Türkiye’nin bu derecede yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı, dolayısıyla ayakta duramayıp batacağı görüşüydü ve bu nedenle ücretleri disiplin altına alacak yöntemler muhakkak bulunmalıydı” (Boratav, 2009, s. 147). Bu dönemde, her ne kadar 1990’lı yıllarda yaygınlaşmaya başlasa da özelleştirmeler gerçekleştirilmiş; finansal serbestleşme yoluna gidilmiştir. Dönemin ruhunu Köymen şöyle anlatmaktadır:

“Artık sermayedarlar devlete vergi yerine borç verecek, devlet işletmeleri özelleşecek, işçiler sendikasızlaştırılacak; sermaye ücretlerin en düşük, faizlerin en yüksek olduğu ülkelere hiçbir kural engel olmada girip çıkabilecekti. Yani sermaye ve malların sınırsız dolaşım hakkı olacak ama emekçiler ulusal sınırlar içinde kalacaktı (köymen, s. 126-127).

24 Ocak Kararlarında bahsedilen tarihsel süreç bağlamında “istikrarın sağlanması için devalüasyona gidilmesi, fiyat kontrollerinin kaldırılması, KİT ürünlerinin fiyatlarının arttırılması ve genel olarak hem iç piyasanın hem de dış ticaret rejiminin

serbestleştirilmesi yer alıyordu” (Orhangazi, 2020, s. 76). Bu program İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan, Federal Almanya’da Helmut Kohl tarafından değişen hız ve düzeylerde hayata geçirilmiştir. Böylece 1980 sonrası, Türkiye’de kamu hizmetleri metalaşmaya başlamıştır. Bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere askerlik hizmeti de bu süreçten etkilenmiştir.

İhracata yönelik sermaye birikim modelinde kabaca yabancı sermaye ülkede fabrika kurmakta ürettiği ürünleri dışa satmakta, bu ülke bütçesine ihracat kalemi olarak yazılmaktadır Ancak yabancı sermayenin, ülkeye girişi kârlılık amacıyla olmaktadır. Onu belirleyen temel faktörlerden biri de emek gücü maliyetidir. Bu bağlamda işçi ücretleridir. Dolayısıyla, bu modelde işçi ücretleri ne kadar kısılırsa kârlılık o kadar artma yoluna gidilmiştir Bu nedenle talep de kısılmıştır. Ancak, bu durumun toplumsal hareketliliklere yansıtacağı düşünülmüş, bu bağlamda dünya çapında yürütmenin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu yola gidilmesinin sebebi sadece toplumsal hareketliliklerden korkulması değildir, aynı zamanda sermaye sınıfının hızlı kararlar almasını sağlayan bir model olmasıdır (Özdemir, 2020; Paye, 2009). 1980’lerden itibaren korumacı, iç talebi yükseltmeye dayalı ithal ikameci ekonomi politikalarından, ekonomide serbestleşme politikalarına geçilmiştir. Bu bağlamda, gelir dağılımındaki adaletsizlikler artmış; bu adaletsizliklerin yol açabileceği toplumsal hareketlerin önüne set çekmek için devletin baskı aygıtlarının dünya çapında güçlendirilme eğilimine girilmiştir. Bununla beraber, devletin egemen sınıflar lehine hızlı karar almasını sağlayabilmesi amacıyla yürütmenin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Kuşkusuz, bu dönüşümler komplocu bir yaklaşımla ele alınmamaktadır. Gerçekleşen dönüşümler büyük oranda verili üretim ilişkilerinin tıkanması üzerine gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle bunlar öznesiz süreçlerdir. Bu çerçevede, devletin görelî özerkliğinin de silikleştiği, ona etki eden çeşitli dolaylıların da kalktığı gözlemlenmektedir (Çulhaoğlu, 2006; Özdemir, 2020, s. 343.)²⁵Bu bağlamda egemen sınıfların karar alma mekanizmalarına doğrudan katılımların da önü açılmıştır.

²⁵ Özdemir bunu şöyle ifade etmektedir: “Localar, lobiler, işadamları dernekleri, işveren örgütleri (Örneğin, The European Round Table of Industrials); küresel kapitalizmin düzenleyici kuruluşları (banka birlikleri, Amerikan ve Avrupa ve Japonya merkez bankaları arasındaki kurumsallaşmış iletişim; DB; IMF; WTO; gayri resmi toplantılar (Davos vs.); sektörel kuruluşları; BM’ye bağlı düzenleyici sivil toplum örgütleri (International Chamber of Commerce); yönetim ilkesi gereğince siyasi iktidarla sermaye işbirliğini sağlayacak şekilde düzenlenen ve kararları

Askerlik hizmetleri de anlatılan dönüşümler çerçevesinde etkiye maruz kalmıştır. Türkiye’de profesyonel orduya geçiş eğilimi, neoliberal argümanların da etkisiyle 1980’li yıllardan itibaren başlamıştır. Ancak, bundan önce hiçbir çalışma yapılmadığı söylenemez. Zira, Haziran 1949’da yürürlüğe giren 5430 sayılı Uzman Çavuş Yetiştirilmesi Hakkında Kanun, bu çalışmalardan ilkidir. İleri düzey silah tertibatlarını kullanmak üzere makinistler ve işletmecilerin alınması amacıyla çıkartılmıştır²⁶(Özgen, 2009, s. 43-44).

Profesyonel orduya geçiş adımlarından bir diğeri ise 1954 yılında yürürlüğe girmiş 6320 sayılı Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu’dur. Kanunun sebepleri ve amaçları hakkında Özgen şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Haziran 1927’de yürürlüğe giren 1059 sayılı Piyade Küçük Zabıt Kanunu ile biraz önce anlatılan 5430 sayılı Uzman Çavuş Yetiştirilmesi Hakkındaki Kanun’un mahzurlarının giderilmesidir. Nitekim, yeni kanunla uzman çavuş adaylarının belirlenmesi için yetersiz bulunan süre uzatıldığı gibi, mesleğin daha cazip olması için ek maddi düzenlemelerde yapılmıştır” (Özgen, 2009, s. 44).

Daha sonraki adımlardan biri ise 1971 yılında gerçekleşmiştir. 961 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanununa Temmuz 1971 tarihinde 1424 sayılı kanunla eklenen 12. Madde ile beraber profesyonelleşme konusunda bir adım daha atılmıştır. Bu yasalaşmayla beraber ordunun ihtiyacı olan kadrolar için “sözleşmeli subay alımının önü açılmıştır (Özgen, 2009, s. 44). Ancak, atılan bu adımlar bir eğilim olarak gözükmemektedir. Bir başka deyişle, dönemsel olarak kalmışlar, profesyonelleşme yönünde dört başı mamur, sistemli bir amaç güdülmemiştir. Zira soğuk savaş döneminin tehdit algısı ve topyekûn harp anlayışı buna izin vermemektedir. Bununla beraber iki düzenlemenin maksadı ve içinde yer aldığı koşullar farklıdır.

doğrudan siyasi iktidar kararlarına dönüşen bir dolu gayrı-resmi ya da yarı resmi danışma organını (toplantısını); AB gibi oluşumlar dolayısıyla yapılan bakanlar ya da devlet başkanları arası toplantıları; küresel konferanslar ve benzeri örgütsel dolayimlarla binlerce farklı yoldan devlet içerisinde temsil edilen –küresel sermaye- taleplerinin karşılanması ve ilgili devletlerin politikalarını ve yukarıda sayılan taleplere binaen yapılan yasal değişikliklerin sonucu olarak dönüşen biçimlerini kapitalist merkezle uyumlu hale getirecektir” (Özdemir, 2020, s. 343).

²⁶ Özgen, bahsedilen dönemde atılan profesyonelleşme adımlarının sebebi için şunları söylemektedir: “TSK’da profesyonelleşme yönünde atılan adımların İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ile kurulan yakın ilişkilerle de bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Soğuk Savaş yıllarında ABD ile başlayan askeri işbirliğinin başlangıcını oluşturan Mayıs 1949 tarihli Truman Doktrini ile Haziran 1949 tarihli uzman çavuş istihdamına yönelik kanunun aynı dönem içerisinde yürürlüğe girmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemde gelişmiş silah sistemleri yardımlar kapsamında envantere girmeye başlamış ve orduda bunları kullanacak uzman personelin istihdam edilmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır” (Özgen, 2009, s. 44).

Profesyonelleşme yönünde eğilim olarak adlandırılabilir bir döneme girilmesi 1980’li yılların ekonomik ve politik iklimiyle mümkün olmuştur. Birikim rejimindeki dönüşümler, normatif ifadelerde değişiklik yaratmıştır. Bu dönüşümler her zaman, anında ve doğrudan ifadelerini hukuki metinlerde bulmazlar. Kimi zaman belirli sürelerin geçmesi kimi zaman da ifadelerini bulurken kırımlara uğraması mümkündür. Bu bağlamda Türkiye’de askeri hizmetlerin dönüşümünde de 1986 yılında yapılan düzenlemeyle mümkün olmuştur. “yedek subay, erbaş ve erlerin” hayat boyu askerliği meslek olarak benimsemesi anlamında, 1986 yılında yürürlüğe giren Uzman Erbaş Kanunu ile profesyonelleşme yönünde, eğilimler içinde hakim olan bir eğilim başlamıştır. Kuşkusuz, tarihin neoliberalleşme döneminin birkaç yıl sonrasına denk gelmesi tesadüf değildir. Çalışmanın ilk bölümünde bahsedilen yapısal dönüşümler ve dönemin argümanlarıyla uyumlu bir tarihtir.

Uzman Erbaş Kanunu’nda amacın belirtildiği 1. Maddede şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Madde 1 – Bu Kanunun amacı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin erbaş kadrolarında devamlılık arz eden teknik ve kritik görevlerde, yetişmiş personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla istihdam edilecek uzman onbaşı ve uzman çavuşların temini, hizmet şartları görev ve hakları, yükümlülükleri, astsubay sınıfına geçirilmeleri ile ilgili esas ve usulleri düzenlemektir”

Bu bağlamda, profesyonel ordunun temel unsurlarından sözleşmeli er ve erbaşlık kurumu devreye girmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi bu durum, Türkiye’ye özgü değildir. 1970’li yıllardan bu yana dünya çapında gerçekleşen bir eğilimdir.²⁷ Ancak, bunu etkileyen sadece birikim rejimindeki ve ideolojik düzeydeki dönüşümler değildir. Küresel çapta belirleyenler kategorisine teknolojideki, konumuz kapsamında özellikle silah teknolojisindeki dönüşümler de girmektedir. Nitekim, kanunun gerekçesinde de şu ifadeler kullanılmaktadır:

“...Günümüz teknolojisinin sürekli ve süratli bir gelişim göstermesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin pahalı silah, araç ve gereçlerle donatılmasını zaruri kılmakta ve Türk Silahlı Kuvvetleri daha fazla teknoloji kullanma durumuna gelmektedir. Bu kadar pahalı teçhizatın teknik özelliklerinin 3 ay gibi kısa bir dönemde öğretilmesinin zorluğu yanında, hatalı kullanmanın getireceği maddi zararlar da oldukça büyük olmaktadır. Bugüne kadar ki uygulama içerisinde, subay ve astsubay kadrolarındaki eksiklikler nedeniyle özellikle teknik görev yerlerinin önemli bir bölümünde, erbaş rütbesindeki personel bu kadrolarda kullanılmış; ancak gerekli bilgi ve ehliyete sahip olmayan bu personel halihazır uygulama

²⁷ Örneğin, 2010 itibarıyla 28 NATO ülkesinin 23’ü, 27 AB ülkesinin 21’i profesyonel orduya geçmiştir (DW, 2010).

içinde, bu üstün silah ve teçhizatın kullanılmasında ve sahra bakım hizmetlerinde yeterli olmamıştır. Diğer taraftan ülkede özellikle sanayi kesiminde teknik personele duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmakta ve Silahlı Kuvvetler, yetiştirdiği ve istihdam ettiği ehil, güvenilir ve tecrübeli elamanları ile bir kaynak olmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak teknik personele yöneltilen cazip teklifler, bu personelin Silahlı Kuvvetlerden genellikle istifa ve emeklilik yoluyla, bazen de uygun olmayan diğer yollarla ayrılmasına neden olmakta, dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin teknik personel açığının daha da artmasına sebep olmaktadır...Ülkemizin jeopolitik durumu kuvvetli ve tecrübeli personel istihdam etmeyi zorunlu kılmaktadır...Bu tasarı esaslarına göre istihdam edilecek ehil personelin savunma bütçesine getireceği ek külfetin genel yapısal durumu değerlendirirken, silah ve teçhizatla ehil personel istihdamı ile elde edilecek tasarruf dikkate alınmalıdır. Konuya bu açıdan yaklaşırsa, ehil bir personelin pahalı bir teçhizatın kullanımı ve bakımında sağlayacağı fayda, bu personelin maliyetinin üstünde olacağı gibi bu silah ve teçhizatın harbe hazırlanmasında, personelin eğitiminde süreklilik ve verimlilik temin edilmiş olacaktır...” (akt. Özgen, 2009, s. 46).

Profesyonelleşme yolundaki bir sonraki adım ise 2001 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte yürürlüğe giren 4678 sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerinde İstihdam Edilecek Sözleşmeli Subay ve Astsubaylar Hakkında Kanun ile profesyonelleşme eğilimi güçlenmiştir. Kanunun amacını belirten 1. Maddesinde şu ifadeler kullanılmıştır:

“Bu Kanunun amacı; Türk Silahlı Kuvvetlerinde ihtiyaç duyulan sınıflarda istihdam edilmek üzere sözleşmeli olarak alınacak subay ve astsubayların teminini, yetiştirilmelerini, sınıflandırılmalarını, hizmet şartlarını, yükselmelerini, atama ve yer değiştirmelerini, görev ve yükümlülüklerini, özlük ve sosyal haklarını, muvazzaf subaylık veya muvazzaf astsubaylık statüsüne geçmelerini, ayırma ve ayrılma esaslarını düzenlemektir.”

Kanunun gerekçesinde TSK'nın küçük rütbeli subay ve astsubay ihtiyacı olduğunu sözleşmeli personel alımıyla bu ihtiyacın olabildiğince giderileceği belirtilmiştir:

“...Türk Silahlı Kuvvetlerinin yapısı itibarıyla küçük rütbelerdeki subay ve astsubay ihtiyacı, üst rütbelere oranla daha fazladır. Bu nedenle, küçük rütbelerdeki subay ve astsubay ihtiyacını karşılamak için bir temin ve yetiştirme modeli uygulandığında, üst rütbelerde ihtiyaçtan fazla subay ve astsubay birikmektedir. Üst rütbelerdeki bu birikim kadrosuzluktan emekli etme, gibi tedbirlere rağmen arzu edilen şekilde düzenlenememektedir...İnsan gücü planlarında temin ve yetiştirme; teğmen-üsteğmen ihtiyacını karşılayacak miktarın altında tutulmakta, üst rütbe birikimlerinin makul seviyede oluşturulmasına çalışılmaktadır. Ancak bu durumda da teğmen-üsteğmen miktarı az olduğundan bu rütbelerde sıkıntı meydana gelmektedir...Dolayısıyla küçük rütbeli subay ihtiyacı Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığında %30, Deniz Kuvvetleri Komutanlığında %10 oranında yedek subaylarla karşılanabilmektedir. Yedek subaylar ise kısa bir eğitimi müteakip kıt'alara gönderilmekte, görevlerini tam olarak öğrendikleri ve verimli olmaya başladıkları anda terhis olmaktadır. Öte yandan çeşitli mesleklere mensup bu gençler, meslekleriyle genellikle ilgisiz bir alanda mükellefiyete tabi tutulmaktan hoşlanmamaktadırlar. Askerliğin kısaltılması da her zaman gündemde olan bir konu olduğundan yedek subaylığın zaman içerisinde tedricen kaldırılması, yerine gönüllülük esasına dayalı profesyonellik esasına dayalı sözleşmeli subay statüsünün getirilmiş, bu bakımdan da bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır...” (https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss579m.htm)

Söz konusu tasarı T.B.M.M. başkanlığına sunulurken hazırlanan metinde bu yolla farklı hizmetlerin profesyonel personel tarafından sunulabileceği ifade edilmiştir:

“kulu kaynaklı subay ve astsubaylara nazaran daha ekonomik olarak karşılanması, Yedek subaylara nispetle daha uzun süre istihdam edileceklerinden birçok hizmetin kısmen profesyonel personel ile yürütülmesine imkan verilmesi, Harp okulu mezunu subayların daha etkin ve kritik görevler yerlerinde kullanılması, Yedek subay istihdamının zamanla azaltılmasına ve hatta kaldırılmasına imkan verilmesi, İleride, dış kaynaktan subay alımı uygulamasının durdurularak denenmiş çalışkan, istikbal vadeden sözleşmeli subayların muvazzaf subay kaynağına aktarılması, dış kaynağın getirdiği olumsuz personel problemlerinin asgari seviyeye indirilmesi, Üst kademelerde arzu edilen subay ve astsubay mahrutunun teşekkülünde idareye elastikiyet sağlanması, Kısmen profesyonel ordunun teşkiline bir adım daha yaklaşılması, Diğer subay ve astsubay kaynaklarında meydana gelebilecek değişikliklerin telafisinde elastikiyet sağlanması, İstihdam alanında, ülke çapında yeni bir iş sahası açılması, Sözleşmeli astsubayın sırasıyla önce muvazzaf astsubay daha sonra da muvazzaf subay olabilmesi”
(<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss579m.htm>)

Metinde, “kısmen profesyonel ordunun teşkiline bir adım daha yaklaşılacağı”nın belirtilmesi, askerlik sisteminin dönüştüğü yönü göstermesi açısından önemlidir çünkü metalaşma bağlamında profesyonel orduya geçiş eğilimi 1980’li yıllardan itibaren hakim bir eğilim olarak başlamış, daha sonra ise çeşitli düzenlemelerle eğilim güçlenmiştir.²⁸

²⁸ Bu yönde, söylem düzeyinde bir örnek de Cumhurbaşkanının ifadelerinden çıkartılabilir. Örneğin; 17 Şubat 2019 tarihindeki bir konuşmasında şöyle söylemiştir: “ Bugüne kadar belirli bir periyodu ve sistemi olmayan bedelli askerlik uygulamasını ordumuzun personel ihtiyacına göre belirlenen bir rakamla sınırlı olmak üzere kalıcı hâle getiriyoruz. İki de bir çıkacak mı, çıkmayacak mı? Böyle bir şey olmayacak. İsteyen herkes bedelli askerliğe başvurabilecek.

* Bedelliler 1 aylık eğitimin ardından terhis edilecek. İlk etapta her yıl 145 bin kişi bedelli askerlikten yararlanabilecek.

* Bedelli askerlik ücreti de sabit bir formüle göre hesaplanacak.

* Gençlerimiz için askerlik yük olmaktan çıkıyor. Askere giden gencimiz bedelini ödeyip kısa sürede işinin başına geri dönecek veya maaşlı olarak görevini sürdürecektir. Bu çalışma henüz taslak aşamasında.” (<https://bianet.org/bianet/militarizm/205566-erdogan-yeni-askerlik-sistemi-taslagini-acikladi>) Söylem düzeyinde askerlik bir maliyet ve yük olarak görülmektedir. Bu iki kavram da temelde neoliberal ideolojiye içkindirler. Yine,20.06.2018 tarihli bir haber ordunun büyük oranda profesyonelleştiğini söylemektedir: “TSK’da bu kapsamda yalnızca konvansiyonel savunma ve harp teknikleri değil teknoloji, bilişim ve caydırıcılığı esas alan savunma konseptine geçişe de hız verildi.Öncelikli olarak komando birlikleri olmak üzere muharip birliklerin profesyonel yapıya kavuşmasını amaçlayan çalışmaların ardından, operasyon bölgelerinde veya doğrudan çatışmaya iştirak edecek bölgelerde yükümlü asker kalmadı.

Terörle aktif mücadele eden birliklerin tamamında profesyonel personel istihdam edildi. İhtiyaç duyulan bölgelerde ilave profesyonel birlik ve komutanlıklar oluşturuldu. Profesyonelleşmeye yönelik çalışmalar sonrasında yükümlü olarak görevini yerine getiren askerler geri hizmetlerde değerlendirilmeye başlandı. TSK, bu yönüyle büyük oranda profesyonel orduya geçti. Söz konusu süreçte profesyonel orduya geçişle uyumlu olarak zorunlu askerlik süresi 18 aydan 12 aya, yedek subay askerlik süresi 15 aydan 12 aya, kısa dönem askerlik süresi 8 aydan 6 aya indirildi. Uzman erbaş, uzman onbaşı ve sözleşmeli er alımlarında da büyük artış sağlandı.

Çalışmanın konusu kanunun teknik düzenlemelerini içermemektedir. Bir başka deyişle sözleşme süreleri, sözleşmeli subay ve astsubayların özlük hakları vs değildir.²⁹ Dolayısıyla bu hususlara değinilmeyecektir. Kanunların genel olarak amaçlarını belirten 1. Maddeleri geçiş dönemlerinin fikirsel altyapısının ve ruhunun cisimleştiği normatif ifadelerdir. Çalışmanın konusu kapsamında bu madde sözleşmeli olarak subay ve astsubayların alımı askerliğin metalaşması yönündeki bir eğilimi göstermektedir.

Bu bağlamda, profesyonel orduya geçiş yolunda eğilimler temelde 1986'dan itibaren küresel belirleyenler çerçevesinde neoliberal modelin hayata geçtiği dönemde ve silah teknolojilerinin gelişmesi hasebiyle profesyonel kadrolara ihtiyaç duyulmasından dolayı başlamıştır.

2.3.2. Askerlik Mevzuatımızın Ekonomi Politikası

Askere alma yöntemindeki dönüşümler küresel ölçekte yaşanan neoliberal politikalarından etkilenmiştir. Küresel belirleyenlerden önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Bu bölümde askeri mevzuatın tüm maddeleri incelemeye tabi tutulamayacaktır. Çalışma kapsamında, askerlik hizmetlerinin metalaşma eğilimini gösteren normatif ifadeler daha fazla ağırlık verilecektir. Bunun sebebi askerlik hizmetinin metalaşma

Milli Savunma Bakanlığı son 2 yılda 45 bin 273 uzman erbaş ve sözleşmeli er aldı. Bunlardan eğitimlerini tamamlayan 7 bin 567 uzman erbaşın atamaları yapıldı, 8 bin 382 uzman erbaşın ise eğitim faaliyetleri sürüyor. Bunların da iki ay içinde eğitimleri tamamlanıp atamalarının yapılması planlanıyor. 16 bin 690 kişinin ise uzman erbaş olabilmesine yönelik mülakat, sağlık taraması, güvenlik soruşturması gibi işlemleri sürüyor. Sözleşmeli er temininde, 9 bin 116 kişi eğitimlerini bitirdi. Atamaları yapılan sözleşmeli erler birliklerine giderken, 964 sözleşmeli er adayının eğitimleri sürüyor. 2 bin 554 sözleşmeli er adayının temin süreçleri devam ediyor. Özel Kuvvetler Komutanlığı'na (ÖKK) 243 uzman erbaş alındı. Bunların 47'si eğitimini tamamlarken kalanların eğitim süreçleri sürüyor. Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na ise 30 bin 161 uzman erbaş, 9 bin 585 sözleşmeli er alındı. Uzman erbaşlardan 6 bin 246'sı eğitimlerini tamamlarken, sözleşmeli erlerde bu sayı 7 bin 236 oldu.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda 741 uzman erbaş, bin 896 sözleşmeli er göreve başladı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda 629 uzman erbaş ile bin 338 sözleşmeli erin eğitimleri tamamlandı. Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda da bin 494 uzman erbaş ile bin 153 sözleşmeli er silah altına girdi. Kuvvette eğitimi tamamlayan uzman erbaş sayısı 645, sözleşmeli er sayısı 542 oldu." (<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kahta-uzumunun-yapragi-meyvesinden-10-kat-degerli-370859.html>) Görüleceği üzere, zorunlu askerlik hizmetini yerine getirenler geri hizmetlerde görevlendirilirken, sözleşmeli er ve erbaş sayısı giderek artmaktadır.

²⁹ Teknik kısımlar için kanunun kendisine ve Özgen'in çalışmasına bakılabilir

eğiliminin ifadesini normatif ifadelerde bulmalarıdır. Bununla beraber profesyonel ordunun ne anlam geldiği ve Uzman Er ve Erbaş Kanununun profesyonel ordu modelinde nasıl bir rolü olduğu incelenmeye çalışılacaktır. Genel bir çerçeve sağlanması açısından öncelikle askerliğe alım yönteminin biçimsel özellikleri anlatılacaktır. Daha sonra bedelli askerlik sisteminin, askerlik hizmetinin metalaşması ile bağlantısı kurulmaya çalışılacaktır.

Profesyonel ordu literatürde “erinden en yüksek rütbeli komutanına kadar tüm personelin belli anlaşmalarla ordu saflarına katılması ve kendi isteği ile ayrılana veya ihtiyaç kalmayana kadar askeri görevini yürütmesi” olarak tanımlanabilir. (Bütün,2001,s.18) Ancak bu bakış açısı yeterli değildir çünkü bu işi meslek olarak yapan askerler her zaman vardır. Profesyonel ordunun bir unsuru teknik anlamda uzmanlaşma olduğu gibi en temel ögesi sözleşmedir. Başka bir deyişle profesyonel ordu, askerlik hizmetinde piyasanın koordinasyonunun hakim hale gelmesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, 1986`da çıkartılan 3269 sayılı uzman erbaş kanunu ile orduda uzman çavuş ve uzman onbaşlıların görev almaya başlamışlardır. Profesyonelleşmenin temel göstergesi sözleşmeli askerlik özelliği, uzman erbaşlığın hizmet süresini belirleyen 5. Maddesinde kendisini göstermektedir:

“Uzman erbaşlar; iki yıldan az, beş yıldan fazla olmamak şartıyla sözleşme yaparak göreve başlar ve Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı ile ilgilendirilirler. (Değişik ikinci cümle: 19/6/2010-6000/26 md.) Bunlardan; a) İstihdam edildikleri kadronun görev özelliklerine göre sınıf ve branşları ile ilgili sağlık nitelikleri uygun olanların, b) 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu kapsamında malul olanlardan istekleri, bilgi ve tecrübelerinin sınıfı için faydalı olması ve fiziki noksanlıklarını kapatabilmesi şartıyla mensup olduğu kuvvet komutanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı veya Sahil Güvenlik Komutanlığınca uygun görülenlerden, istihdam edilecekleri kadronun sağlık niteliklerini taşıyanların, müteakip sözleşmeleri, bir yıldan az, beş yıldan fazla olmamak şartıyla azami 8/6/1949 tarihli ve 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun 40 ıncı maddesinde düzenlenen yaş haddine kadar uzatılabilir. (Ek cümleler: 19/6/2010-6000/26 md.) (Değişik üçüncü cümle:18/2/2021-7281/27 md.) Uzman erbaşlar yaş haddini doldurdıkları yılın ağustos ayı içinde emekliye sevk edilirler. (Mülga cümleler:18/2/2021-7281/27 md.)(3)

Uzman Erbaş Yönetmeliği de sözleşme unsurunu içermektedir:

“Bu Yönetmeliğin amacı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin devamlılık arz eden teknik ve kritik uzmanlık görev yerlerine ait erbaş kadrolarında uzman onbaşı ve uzman çavuş olarak istihdam edilecek personelde aranacak nitelikleri, müracaat şeklini ve zamanını, müracaatın kabul edilmesini, sözleşmenin yapılması ve feshedilmesi sebeplerini, atama, verilecek sicil şekli ve usullerini ve bunlara yapılacak işlem şeklini, derece yükselmesi ve kademe ilerlemesi ile terfi esaslarını, sözleşmenin feshi ve uzatılmasında uygulanacak esasları,

ayırma ve ayrılma esaslarını, astlık-üstlük münasebetlerini, tâbi oldukları statü ve haklarını, astsubay sınıfına geçirilecekler için uygulanacak esaslar ile bu hususlardaki işlem şeklini ve ilgili diğer hususları düzenlemektir.”

Sözleşme unsurunun varlığı askerlik hizmetinin metalaştığını ifade etmektedir. Sözleşmeli asker olmak isteyenlerin çoğu piyasada iş bulamadıkları için bu mesleğe başvurumaktadırlar. (<https://vicdaniret.org/issiz-gencler-caresizlikten-sozlesmeli-asker-oluyor/>) 26.06.2019 tarihinde resmi gazete yayımlanarak yürürlüğe giren 7179 sayılı Askerlik Kanununa göre askerlik çağına gelen her erkek askerlik yapmaya mecburdur. Kanunun 3. Maddesinin a fıkrası erkek yurttaşların hangi yaştan itibaren askere alınacağını şöyle ifade etmektedir:

“Askerlik çağı: Nüfus kayıtlarına göre her erkeğin 20 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci gününden başlayan ve 41 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci gününde biten süreyi,”

Maddeye göre 20 yaşına girildiğinden itibaren askerlik çağına gelmiştir Askerlik yükümlülüğü 4. Maddede şu şekilde düzenlenmiştir:

“(1) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkek, askerlik hizmeti yapmaya mecburdur.

(2) Askerlik hizmeti bu Kanun hükümlerine göre yedek subay, yedek astsubay, erbaş ve er olarak yerine getirilir.

(3) Askeralma işlemleri Bakanlıkça yürütülür.

(4) Savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi hâlinde, bu Kanuna tabi yükümlülerin askerlik hizmetini yerine getirmek üzere silahlı kuvvetlerin esasları Cumhurbaşkanınca belirlenir.”

Başka bir örnek olarak askerlik çağı ve hizmet süresinin ilgili maddesinin ilgili fıkralarını da zikretmemiz gerekmektedir:

“MADDE 5 – (1) Askerlik çağı; yoklama, muvazzaflık ve yedeklik olmak üzere üç döneme ayrılır.

(2) Hizmet süresi; erbaş ve erler için altı ay, yedek subay ve yedek astsubaylar için on iki aydır. Hizmet sürelerini, ihtiyaca göre bir katına kadar artırmaya veya yarısına kadar azaltmaya Cumhurbaşkanınca karar verilebilir. Bu şekilde belirlenen hizmet süresi altı aydan az olamaz.

(3) Erbaş ve erlerden istekli olanlar, sıralı disiplin amirlerinin olumlu değerlendirmesi ile terhise hak kazandığı tarihten itibaren Bakanlıkça uygun görülecek sayıda ve altı ay süre ile sınırlı olmak üzere bu Kanun hükümlerine göre askerlik hizmetlerine devam eder ve bu sürenin sonunda terhis edilir. Bu şekilde askerlik hizmetine devam edenlerin vazgeçme talepleri kabul edilmez. Bunlar hakkında muvazzaflık dönemi için askerlik hizmetinden

sayılmayan sürelerle ilişkin hükümler uygulanmaz. Bu yükümlüler hakkında ilk altı aylık hizmet süresi için ayrı, diğer altı aylık hizmet süresi için ayrı terhis belgesi tanzim edilir”

Maddede Başkanlık sisteminin de izlerini görülmektedir.. Hizmet sürelerinin erbaş ve erler için 6 ay, yedek subay ve yedek astsubaylar için on iki ay olduğu ifade edilse de Cumhurbaşkanının ihtiyaca göre bir katına kadar arttırmaya veya yarısına kadar azaltmaya karar verebileceği ifade edilmiştir. Söz konusu ifade cumhuriyet projeleri ve askeri hizmetlerin kapsamında belirttiğimiz üzere, yürütmenin ve dolayısıyla cumhurbaşkanının güçlendirilmesinin normatif ifadelerinden biri olarak görülmelidir. İstek üzerine askerliğe 6 ay daha devam eden erbaş ve erler ise, Er ve Erbaş Harçlıkları Kanununun 2. Maddesine göre belirlenen harçlık miktarının net asgari ücretin altında olması hâlinde ödenecek harçlık tutarı net asgari ücret tutarına tamamlanan ücret alırlar. Bu husus, bedel karşılığı askerlik yapma bağlamında, profesyonel orduya geçiş eğiliminin güçlendiğinin göstergesi olarak okunmalıdır.

Bedelli askerlik bahsettiğimiz yasa değişikliği ile birlikte kalıcı hale gelmiştir. Kanununun 9. Maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

“(1) İstekli olanlardan Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı dikkate alınarak Bakanlıkça belirlenecek sayıda yükümlü, 240.000 gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak bedel tutarını silahaltına alınmadan önce Bakanlıkça belirlenecek sürede peşin ödemeleri ve bir aylık temel askerlik eğitimini tamamlamaları hâlinde askerlik hizmetini yerine getirmiş sayılırlar.

(2) İstekli sayısının bedelli askerlik için belirlenen sayıdan fazla olması hâlinde, bedelli askerlikten yararlanabilecek olanlar kura ile seçilir. İstekli sayısının yararlandırılacak sayısından az olması durumunda kura çekimi yapılmadan tüm istekliler bedelli askerlik hizmeti için seçilir. Yararlanma şartlarını haiz olanlar yasal erteleme hakları devam ettiği sürece seçime tabi tutulur. Bedelli askerlikten yararlanma hakkı elde edip de vazgeçenlere yeni bir hak verilmez.

(3) Bu uygulama kapsamında tahsil edilen tutarlar genel bütçeye gelir kaydedilmek üzere Bakanlık merkez muhasebe birimi hesabına yatırılır.

(4) Bedel ödenmesi ve uygulamaya ilişkin esaslar Bakanlıkça belirlenir.

(5) Bu madde kapsamında sevke tabi olanlardan katılmayarak bakaya kalanlar ile aynı celpde sevke tabi tutulan emsallerinin terhise hak kazanacağı tarihe kadar katılmayanlar kapsam dışına çıkarılarak bu kişilere erbaş ve er statüsünde askerlik hizmetleri tamamlattırılır. Kapsam dışına çıkartılanlara talepleri hâlinde geri ödeme yapılır.

(6) Bedelli askerlik hizmetinden; fiili askerlik hizmetine başlayanlar, bakaya durumunda bulunanlar ve yoklamasının yapıldığı tarihte yoklama kaçacağı veya saklı olanlar yararlanamazlar.

(7) Seferberlik ve savaş hâlinde bu madde hükümleri uygulanmaz.”

Kanunun 39. Maddesi dövizle askerliği düzenlemektedir. Şöyle ki;

“1) Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmış yabancı ülkelerde; iltica başvurusu dışında elde ettikleri çalışma iznini de ihtiva eden oturma izni veya doğrudan çalışma iznine sahip olarak işçi, işveren veya bir meslek ya da sanat mensubu sıfatını haiz olanlar ile bir iş sözleşmesine bağlı olarak yabancı bandıralı gemilerde gemi adamı sertifikasında yazılı mesleğini icra edenlerden;

a) Yurt içinde geçirilen süreler hariç olmak üzere, en az üç yıl süre ile fiilen çalışanlar,

b) Bakanlıkça verilecek uzaktan eğitimi alanlar,

durumlarını ispata yarayan belgelerle birlikte bağlı buldukları Türk konsoloslukları aracılığı ile askerlik şubelerine başvurmaları, 9 uncu maddedeki gösterge rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak tutarın Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasıncı her yılın ilk mesai günü tespit edilen döviz alış kuruna göre avro veya karşılığı kadar konvertibl yabancı ülke parasını başvuru tarihinde peşin ödemeleri hâlinde askerlik hizmetini yerine getirmiş sayılırlar. Uzaktan eğitime ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça belirlenir.

(2) Yurt dışında ikamet eden ve çok vatandaşlık hakkına sahip olanlar en az üç yıl süre ile fiilen yabancı ülkelerde bulunmaları hâlinde çalışma şartı aranmadan birinci fıkrada belirtilen esaslara göre bu madde hükümlerinden yararlandırılır.”

Bu madde ile birlikte belirli bir bedel karşılığında yurttaşlık hizmeti olarak görülen askerlikten kaçınmanın önü açılmış ve böylelikle bu bedeli ödeyenler diğer yurttaşlar arasında, ayrıcalıklı bir konuma yerleşme imkanı bulmuştur. Bu maddelerin, bu şekilde sıralanmasının sebebi bedelli askerliğin kanunen düzenlenmesi ve metalaşma eğiliminin normatif ifadeleri olmasıdır. Bir başka deyişle erkek yurttaşlar bir bedel karşılığı askere gitmemeyi satın almaktadırlar. Bedelli askerliğin kalıcılaşması ise metalaşma eğiliminin güçlendiğinin bir ifadesidir. Yukarıda bahsedilen sözleşmeli askerlerin çoğunun iş sahibi olmak için profesyonel askerliğe başvurma olgusu da bedelli askerlik hususuyla bir çatışma oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, meslek sahibi olmak için askere gidenler ile bedel karşılığı askere gitmeyenler arasında yurttaşlık bağlamında bir farklılık oluşmaktadır. Bu nedenle, söz konusu durum, yurttaşlık bilincinin zayıflaması eğilimine yol açmaktadır. Bununla beraber hizmetin metalaşması ve askerlik müessesinin toplumsal bütünlüğün sağlanması işlevi arayışında bir gerilim mevcuttur. Cumhurbaşkanınının 29.07.2018 tarihinde yaptığı şu açıklama profesyonel bu şekilde okunabilir:

““Askerlik meselesini yeni ve köklü bir anlayışla ele almamız gerekiyor. Gerekli düzenlemelerin ve çalışmaların yapılmasının ardından Türkiye’de bir daha bedelli kanununa ihtiyaç olmayacak şekilde düzenleme yapacağız. Bu millet asker bir millettir. Onun ruhundaki o hassasiyeti ve inceliği de kaybetmek istemiyoruz. Hem tüm vatandaşlarımıza temel askerlik eğitimini vereceğimiz, hem de TSK’nın gücünü uzman hale getireceğimiz bir sistem üzerinde çalışacağız” (Sputnik, 2018).

Sonuç olarak, Türkiye’de askerlik tam anlamıyla metalaşmasa da, metalaşma eğilimine girmiştir. Böylece, askerlik çağındaki erkeklerin maddi açıdan güçlü kesimi bedel karşılığı askerlik yapmamayı satın almakta; maddi açıdan dezavantajlı kesimi ise askerlik yükümlülüğünü yerine getirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda bireylerin toplumsal sorumluluk bağlamında yurttaş olma eğilimi zayıflamakta, atomize birey kurgusunun başka bir ifadesi olmaktadır. Mevcut düzenlemeler üzerine kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Bu düzenlemeler kerameti kendinden menkul ifadeler olmayıp, yapısal ve siyasal dönüşümlerin ifadesidir.

SONUÇ

Bu çalışmada askere alma yöntemlerinin dönüşümü yapısal dönüşüm çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı. Althusser’in yaklaşımıyla tarih öznesiz bir süreçtir ve insan bir özne değildir. Tarih kendi yasaları doğrultusunda devinir. Bu altyapı ve üstyapı ile bütün

olan yapının dönüşümü anlamına gelir. Yaklaşık 300 senelik bir süreç sonrasında meta üretimi genelleşmiş, kapitalist üretim ilişkileri hale gelmiş, yapısal dönüşüm sonucu 18 yüzyılda burjuvazi merkezileşmiş arisoktasiya karşı mücadelesi akabinde siyasal iktidara yerleşmiştir. Sömürgeci devletler arasındaki rekabet ve silah teknolojilerindeki gelişmeler sonucu savaş ihtimallerine karşı toplumsal enerjinin harekete geçirilmesi ve toplumun mobilizasyonu zorunlu askerliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Dünya çapında zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkışı bu dönüşüm çerçevesinde ulus devletlerin yükselişiyle beraber ortaya çıkmıştır. Bu aşamaya geçen hemen her ülke zorunlu askerlik sistemini hayata geçirmiştir. Zorunlu askerlik sisteminin işlevlerinden biri cumhuriyetçiliğin ve aydınlanma değerlerinin toplumsallaşması olmuştur. Bir diğer işlevi ise ulusun modern anlamda biçimlendirilmesidir. Ordu sadece baskı aygıtı olarak tanımlanamaz. Ağırlıklı işlevi toplumu baskılama olsa da ideolojik aygıt işlevi de vardır. Bu bağlamda, zorunlu askerlik hizmeti ulus bilincinin toplumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Başka bir anlatımla zorunlu askerlik hizmeti tarihin belirli bir aşamasında ortaya çıkan burjuva ideolojisinin toplumsallaşmasında aktarıcı bir mekanizma olmuştur.

Kurumlar ve normlar yapısal belirleyenlerin etkisiyle dönüşür. Bu belirleyenler birikim rejimleri ve onlara uygun düzenleme biçimleridir. Düzenleme okulu yaklaşımın baz alarak askerlik hizmetinin dönüşümünü inceledik. Bu yaklaşıma göre Sanayi Devrimi'nden 19. yüzyılın sonuna kadar süren dönem yaygın birikim ve rekabetçi düzenlemenin bileşimidir. Mutlak artı değer üretimi temel amaç olduğundan çalışma saatleri olabildiğince uzatılır ve çalışma şartları oldukça acımasızdır. Ücretler rekabetçi düzenleme biçimine uygun olarak piyasanın insafına bırakılmıştır. Başka bir anlatımla ücretler emek piyasası tarafından belirlenmiştir. 1900'lerden başlayarak 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren dönemin temel özelliği ise oldukça istikrarsız bir dönemdir. Göreli artı değer üretimini teknolojinin gelişmesiyle mümkün kılınmış ancak üretimin realizasyonunu sağlayacak kitlesel tüketim, ücretlerin düşük kalması sebebiyle mümkün olmamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar süren dönem ise fordist birikim rejimi olarak adlandırılır. Bu, göreli artı değer üretimi ve kitlesel tüketime dayalı bir birikim rejimidir. Buna uygun düzenleme biçimi oluşmuştur. Bir başka deyişle ücretler toplu sözleşme ve devletin kurumsal müdahalesi ile belirlenmiştir. Bununla beraber toplumsal çatışmaların yumuşatılması işlevi olan ve

emek-sermaye arasındaki geçici uzlaşmaya dayanan bir devlet modeli oluşmuştur. Bu devlet modeli refah devleti modelidir. 2. Dünya Savaşı sonrası sermayenin uluslararasılaşması süreciyle beraber bu model de kapitalist ülkelerde hakim bir devlet biçimi haline gelmiştir. Bununla beraber, söz konusu modelin oluşmasında dünya çapındaki sınıf mücadelelerinin ve özellikle Sovyetler Birliği'nin başını çektiği sosyalist blokun etkisi olmuştur. Bu modelin, kapitalizm içinde görece bir refah yaratarak sosyalist alternatifin önüne set çekme işlevi olmuştur. 25 senelik bir altın çağın ardından fordist birikim rejiminde, ücretler üretkenlik artışının üzerine çıkmış, temel olarak bu sebepten 1970'lerde krize girmiştir. Sayılan sebepler, kâr oranlarının düşme eğilimine yol açmıştır. Yapısal dönüşümle beraber yeni bir birikim rejimi olan post fordizme geçilmiştir. Bu birikim rejiminin temel özellikleri, teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının esnekleşmesidir ve özelleştirme gibi devletin küçültülmesi politikalarıyla paralel gitmiştir. Post fordist birikim rejimine uygun olarak neoliberal düzenleme biçimi oluşmuştur ve bu ideoloji hemen her hizmetin özelleştirilmesi sürecinde maliyet, verimlilik hesabı yaparak tüm sürecin meşrulaştırıcısı olmuştur. Başka bir anlatımla bu hesaplarla beraber gelişen sürecin toplumun yararına olacağını ileri sürerek rıza üretme işlevlerini yerine getirmişlerdir. Bununla beraber söz konusu ideolojik yaklaşımın, toplumsallıktan soyut, herkesin adeta bir Robinson Crusoe olduğu bir birey varsayımı vardır. Bu düzenleme biçimi hedonist, toplumsal sorumluluk duygusu azalmış, sadece kendisini düşünen bencil bir birey yaratmıştır. Yurttaşlık, erdem gibi kavramların toplumsal ağırlığı giderek azalmıştır. Böylece, askerlik hizmeti gibi hizmetler bir maliyet kalemi olarak görülmeye başlanmıştır. 1970'lerde Vietnam Savaşı sonrası ABD ilk olarak profesyonel orduya geçen ülke olmuştur. Maliyet ve verimlilik hesabı yapılmıştır. Neoliberal ideologlar zorunlu askerliğin fırsat maliyetinin profesyonel orduya göre daha yüksek olduğunu söyleyerek söz konusu sürecin meşrulaştırıcısı olmuştur. Bununla beraber ABD'de profesyonel orduya geçişte, yükselen savaş karşıtı hareketlerin ve toplumsal muhalefetin de etkisi olmuştur. Zorunlu askerlik hizmetinde toplumda, yurttaşları zorunlu olarak savaşa gittiğinde, infial yaratabiliyor ve devletlerin siyasal sorumlulukları gündeme gelebiliyor. Oysa, profesyonel askerlik sistemi ile beraber hem maliyetten hem de siyasal sorumluluktan kurtuluş söz konusu oluyor. Dünya çapındaki profesyonel orduya geçiş eğilimi talep yönelimli fordizmin kronik krizinin başladığı 1970'lerden

başlayarak, arz yönelimli post fordist birikim rejiminin olduğu ve buna bağlı olarak neoliberal düzenleme biçiminin hakim olduğu 1980'lerden itibaren güçlenmiştir. Soğuk savaş sonrası orduların küçülmesi, silah teknolojilerinin gelişmesi de orduların profesyonelleşmesi sürecinde etkili unsurlar olmuştur. Tüm bu sebeplere bağlı olarak çeşitli ülkeler çeşitli tarihlerde profesyonel orduya geçmiştir.

Meta, piyasada kâr amacıyla satılmak için üretilen her türlü mal ve hizmete denir. Altın çağ olarak adlandırılan refah devleti döneminde birçok mal ve hizmet, kamu kesimi tarafından kamu yararı için üretildiğinden kamunun uhdesine alınmıştır. Bu nedenle söz konusu dönem gayrimetalaşma dönemi olarak adlandırılır. Ancak fordizmin krizi ile beraber yapısal dönüşümle beraber yeni bir birikim rejimine geçilmiş, böylece yeniden bir metalaşma dönemi başlamıştır. Güvenlik hizmetleri de diğer hizmetler gibi kamu hizmeti niteliğine sahiptir. Yapısal dönüşümler çerçevesinde hizmet üretiminde de metalaşma gerçekleşmiştir. Kamu hizmetleri birer birer meta biçimi almıştır. 1980 sonrası daha önce refah devleti çerçevesinde kamu hizmeti olarak adlandırılan, elektrik, su gibi temel hakların dahi piyasalaştırılmasına yoluna gidilmeye başlanmıştır. Sürecin ifadesini bulduğu normatif belge GATS olmuştur. Bu belge sadece sürecin ifadesini bulduğu bir unsur olmamış aynı zamanda hizmetlerin meta biçimi almasında hızlandırıcı bir işleve sahip olmuştur. GATS anlaşmasına kadar olan süreçte piyasa aleyhine genişleyen hizmetler tekrar piyasa kapsamına alınmıştır. Resmi makamların dışında kalan faaliyetler de hizmet kapsamına alınmıştır. Böylece hizmetlerin piyasalaşmasının önü açılmıştır. Refah devleti döneminde piyasa hizmetlerinden kamu gücü, kamu finansmanı ile gerçekleştirilmeleri sebebiyle kamu hizmeti olarak adlandırılan hizmetler bu anlaşmayla beraber tamamen piyasalaştırılmış ve herhangi bir kamusal yanları kalmamıştır. Böylece piyasadaki öznelerle eşitlenmiştir.

19. Yüzyılda burjuvazinin siyasal iktidara yerleşmesiyle beraber klasik liberalizm ideolojik ve siyasal alanda baskın olmuştur. Locke, Hobbes gibi Burjuva filozofları güvenlik hizmetinin devletin yetkisinde olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Neoliberal hegemonya stratejisi ve ideolojisi bu hizmetlerin de piyasaya bırakılabileceğini belirtmiştir. 1970'lerde başlayan hizmet üretiminde metalaşma süreci güvenlik hizmetlerini de etkilemiştir. Orduların profesyonelleşmesi ile başlayan süreç, özel

askeri ve güvenlik şirketlerinin doğmasına yol açmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren güvenlik hizmetlerinin metalaşması ve güvenlik sektörünün oluşması hız kazanmıştır. Soğuk savaşın bitmesi ve orduların küçülmesi ile birlikte işsiz kalan ve piyasaya çıkan eski ordu mensupları özel güvenlik şirketlerin omurgasını oluşturmuştur. Bu şirketler temel olarak lojistik, istihbarat sağlama gibi görevleri yerine getirirken mensupları aynı zamanda sıcak çatışmaya girmişlerdir. İlk görev yaptıkları bölge merkez kapitalist ülkelerin kaynaklarını yağmaladıkları Afrika ülkeleri olmuştur. Merkez kapitalist ülkeler sömürü ilişkilerini bu minvalde kurarken toplumsal infiale yol açacak asker ölümlerinden, dolayısıyla siyasal sorumluluktan kurtulmaktadırlar Aynı zamanda gerçekleşen insan hakları ihlalleri bu devletleri bağlamamaktadır. Güvenlik hizmetlerindeki metalaşma yoksul çevre ülkelerin sömürülmesinde gösterirken aynı ülkeler içerisinde ise maddi durumu daha iyi olanlara güvenlik sağlamanın yolu olmaktadır. Bir başka deyişle, alışveriş merkezleri, siteler kendilerini özel güvenliklerle güvende hissederken yoksul kesimin bu hizmetlerden faydalanması giderek azalmaktadır. Böylece, güvenlik, yurttaşlık sebebiyle sağlanması gereken bir hak değil, satın alınması gereken bir meta haline gelmiştir.

Güvenlik hizmetlerindeki dönüşümün yapısal belirleyeni birikim rejimlerinin dönüşümü ve bu rejimlere bağlı olarak oluşan düzenleme biçimleridir. Bunun yanı sıra dönüşümde özgül belirleyenler de söz konusudur. Bunlar temelde siyasal unsurlardır. Kendi kaderini tayin hakkı ve vekalet savaşları kavramları bu unsurlar arasına girer. Kendi kaderini tayin hakkı temelde Lenin üzerinden siyasal literatüre girmiştir. Onun oluşturduğu politik hatta bu hak bir parçadır ve işçi sınıfının çıkarlarını temsil eden bütünle uyumlu olarak kullanılmalıdır. Başka bir deyişle kendi kaderini tayin hakkı, onun siyasal ajandasında temel hedef doğrultusunda kullanılması gereken bir unsurdur. Halklar Hapishanesi olarak bilinen Çarlık Rusya'sındaki halkların ulusal taleplerini sosyalizm hedefine kanalize etmeleri için kullanmıştır. Wilson, bu kavramı devralarak bağlamını değiştirmiş ve emperyalist çıkarlara uygun olarak kullanmıştır. Kendi kaderini tayin hakkı merkez kapitalist ülkelerin, az gelişmiş ülkeleri etnik ve dini temelli olarak parçalara ayırıp daha kolay yönetme arzusu çerçevesinde Wilson İlkelerine konu olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan ulusal kurtuluş hareketleri, dünyada sosyalizm cephesinin güçlülüğünün de etkisiyle anti emperyalist ve sosyalizan bir hüviyete sahip olmuş ve kendi kaderini tayin hakkını bu bağlamda

gündemlerine almışlardır. Bununla birlikte SSCB'nin dağılması akabinde ulusal kurtuluş hareketleri giderek merkez kapitalist ülkelerin ideolojik ve politik etkisine girmiştir. Kosova bağımsızlığını ABD bayraklarıyla ilan edebilmiştir. Özel askeri şirketler ise Yugoslavya İç Savaşı'ndaki gibi kolektif emperyalizme direnç gösteren ülkelerin etnik ve dini temelli parçalanması sürecinde, o ülkelerdeki etnik grupların bağımsızlığını ilan etmelerinde destekleyici unsur olarak kullanılmıştır. Ancak, bir BM raportörünün açıkça belirttiği gibi “Paralı askerlerin faaliyetleri, son kırk yıldır halkların kendi kaderlerini belirleme haklarını kullanmalarını engellemek ve insan haklarını ihlal etmek için devreye sokulan bir şiddet biçimidir”

Özgül siyasal belirleyenlerden bir diğeri vekalet savaşlarıdır. Vekalet savaşları tarihin hemen her döneminde gerçekleşmiş de 20. yüzyılda kullanımı artmıştır. 90'lı yıllarda ve günümüzde ise yeniden gündeme gelmiştir. Merkez kapitalist ülkeler müdahale etmek istedikleri kolektif emperyalizme direnç gösteren ülkelerde etnik ve dini temelli silahlı örgütleri kullanmaktadır. ABD ve Rusya gibi devletler de paylaşmaya çalıştıkları iktisadi ve siyasi çıkarları olan bölgelerde bu unsurları kullanarak vekalet savaşları yürütmüş; Ukrayna ve Suriye örneğinde olduğu gibi hala yürütmektedirler. Vekalet savaşlarının uygulanmasının temel sebebi ise ekonomik ve siyasi açıdan güçlü kapitalist ülkelerin doğrudan çatışmaya girmek istememesi veya kendi çıkarlarına uymayan rejimleri yıkmaya isteğidir. Böylece, hem ekonomik olarak maliyet azaltılmış olmaktadır hem de siyasi maliyetten kaçınılmış. Sonuç olarak, zorunlu askerlik hizmetinde kaynaklı asker ölümleri gerçekleşmediğinden yurttaşlara yani kamuoyuna siyasi hesap verme sorumluluğu giderek azalmaktadır. Bu da yönetenleri politik açıdan rahatlatmaktadır.

Hukuk bir üstyapı kurumudur. Ağırlıklı olarak ideolojik aygıt işlevi vardır. Kapitalist üretim ilişkilerinde birikim rejimindeki dönüşümler hukukun dönüşümünde belirleyici etkiye sahiptir. Bununla birlikte sınıf mücadeleleri de hukukun şekillenmesinde rol oynar. Kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşüm hukuku bir yansıma şeklinde etkilemez ve bu etkileme anında gerçekleşmez. Paralı askerlik kurumu uluslararası hukukta düzenlenir. Cenevre Sözleşmesinin 47.maddesinde tanımı yapılarak hukuktaki ifadesini bulmuştur. Özel askeri şirketlere dair ise henüz uluslararası hukukta herhangi bir düzenlemesi yoktur. Bunun sebebi bu kurumların oldukça yeni ve meşruiyete dair

zeminlerinin oldukça tartışmalı olmasıdır. Ancak, üstyapı kurumları doğalında hukuk gelişen eğilimlerden nispeten geride gittiğinden henüz hakkında bir düzenlemenin olmaması şaşırıcı değildir. Güvenlik sektöründeki metalaşma eğilimi güçlendikçe özel askeri şirketler, ileride hukuki düzenlemelere konu olabilir.

Osmanlı Devletinde 16. yüzyılda iltizam sisteminde malikane sistemine geçilmiştir. Bu durum merkezi feodalitenin çözülmesine yol açmıştır. Malikane sistemi ile beraber taşra görevlileri, ayanlar güçlenmeye başlamıştır. Başka bir deyişle adem-i merkezileşme gerçekleşmiştir. Merkeziliği tekrar sağlamak amacıyla 18. yüzyılda 3. Selim döneminde çeşitli reformlar yapılmıştır. Bunlardan biri Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması olmuştur. 19. yüzyılda 2. Mahmut döneminde merkezileştirme çabaları devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna kapitalist üretim ilişkileri 19. Yüzyılda girmeye başlamıştır. Merkezileştirme arayışlarıyla beraber kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı Devletine girmesi de ordunun dönüşümünü etkilemiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin belirişi temelde ulus devlete ve zorunlu askerlik sistemine giden yolun önünü açmıştır. Türkiye geç kapitalistleşmiş ve burjuva devrimini geç tamamlamış bir ülkedir. Bu nedenle modernleşme süreci merkez kapitalist ülkelere göre gecikmiştir. Geç kapitalistleşen ülkelerde siyasal krizlerin siyasal zorla çözülmesi bir eğilimdir. Türkiye`de de böyle olmuştur. Cumhuriyet devrimi, gelişen kapitalist üretim ilişkileri temeli üzerinde kurulmuştur. Siyasi zor ise devrimin gelişiminde belirleyici olmuştur. Zorunlu askerlik hizmetinin nüveleri Osmanlı`da kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi üzerine oluştuysa da tam anlamıyla Cumhuriyet ve ulus devletin oluşmasıyla beraber ortaya çıkmıştır. Zorunlu askerlik hizmetinin dağınık halde yaşayan köylüleri bir araya getirip ulus ve yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi gibi bir işlevi olmuştur. Bununla beraber bir diğer işlevi ise ordunun yurttaşlarını eğitmesi olmuştur. Zorunlu askerlik sistemi Cumhuriyet döneminde ulusun biçimlendirilmesinde rol oynamıştır. Ortak geçmiş, ortak gelecek tasavvuru bağlamında rıza üretimini ifade eden cumhuriyet projeleri ifadelerini normatif belgelerde bulmuşlardır. Cumhuriyet döneminde çeşitli yayınlarda da cumhuriyet projeleri içerilmiştir.

Neoliberal dönemle beraber post fordist birikim rejimine geçilmiştir. Türkiye gibi yarı çevre ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izlenmiştir. Ücretler baskılanmış, talep kısılmıştır. Bu durumun yaratacağı toplumsal hareketlilikten tedirgin olduğu ve

sermaye sınıfının lehine kararların hızlı alınmasını sağladığı için dünyada eğilim olarak yürütmenin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Türkiye`de de böyle olmuştur. Başkanlık sistemi neoliberal dönemin sonucunda gelinen bir noktadır. Başkanlık sisteminde başkan kendisini meclise kanıtlamak zorunda değildir. Başkanlık sisteminde, başkan savaş pratiklerinde, askerlerin yurt dışına gönderilmesinde söz sahibidir. Bu durum mecliste çarpışan taleplerin oluşturacağı, savaş gibi kimi konular üzerinde doğabilecek krizlerin önüne geçmektedir.

1980 sonrası Türkiye`de dönemin ruhuna uygun olarak kamu hizmetleri metalaşmaya başlamıştır. Askerlik hizmetinin metalaşması da hakim bir eğilim olarak, Uzman Erbaş Kanunun yürürlüğe girdiği tarih olan 1986`da itibaren başlamıştır. 2001 yılında yürürlüğe giren Türk Silahlı Kuvvetlerinde İstihdam Edilecek Sözleşmeli Subay ve Astsubaylar Hakkında Kanun ile bu eğilim güçlenmiştir. TSK`daki profesyonel asker sayısı giderek artmaktadır. Böylece neoliberal dönüşümle uyumlu olarak ordunun toplum ile bağlantısı koparılmaktadır. Bedelli askerlik ise askerlik hizmetinin metalaşmasının bir başka ifadesidir. Bedel karşılığında, yurttaşlık hizmeti olan askerlik hizmetinden kaçınma imkanı aynı zamanda yurttaşlık eğilimini zayıflatmaktadır çünkü söz konusu imkan yurttaşlar arasında farklılık yaratmaktadır. Bu bağlamda askerlik hizmetinin metalaşmasıyla beraber yurttaşlık bilinci de giderek zayıflamaktadır. Çalışmanın eksik bıraktığı birçok nokta vardır. Bu durum yazarın bilimin uzun soluklu yoluna yeni girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, yazarın bu yolda acemi olmasına verilmelidir.

KAYNAKÇA

Aglietta M. (2015). *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience With A New Postface*. (David Fernbach, Çev.) Verso Book.

Ağaoğulları, M.A (2016). *Ulus Devlet Ya Da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M.A, Zabcı, F, Ergün, R. (2017). *Kral Devletten Ulus Devlete* (3. b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Akad, M. T. (2005). *Savaş Tarihinin Dönüm Noktaları*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Akay, H. (2009). Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal ve Askeri Boyut içinde, *Almanak Türkiye-2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*. (ed, Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel). İstanbul: TESEV Yayınları.

Akçay, Ü., & Güngen, A. R. (2016). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş Küresel Kapitalizmin Geleceği*. Ankara: Notabene Yayınları.

Akdağ, M. (1945). Tımar Rejiminin Bozuluşu, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F Dergisi* (3:4).

Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt 1*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Akın, M. Ş. (2008). *Profesyonel Ordu ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. İstanbul: Kitapdostu Yayınları.

Aksan, V.H. (2017). Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği 1750-1830 içinde, Askerlik "İŞİ" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000 (a

Allison, B.V. (2018). *Proxy War as Strategic Avoidance: A Quantitative Study of Great Power Intervention in Intrastate Wars, 1816-2010*. Conference Paper.

Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (2. b.). (Alp Tümertekin : Çev). İstanbul: İthaki Yayınları.

Arends, J. F. M. (2009). *Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 22 (Yaz 2009), s. 3- 33.

Arı, K. (2014). *İstiklal Harbinde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş içinde, Türk İstiklal Harb`inde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheleer*, Genelkurmay Basımevi:2014/67

Askerin Ders Kitabı, Her Sınıf İçin(1934), Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası

Aslan, Y.(2007), *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920- Bakü)*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Ataay, Faruk(2009), *Enerji Sektöründe Özelleştirme: Rekabetçi Bir Piyasada Yönetiflim mi?, Praksis*(9)

Avcioğlu, D.(1973), *Türkiye'nin Düzeni (Dün- Bugün- Yarın)*, Ankara: Bilgi Yayınevi

Ayman Güler, B.(2015) *Türkiye'nin Yönetimi Yapı*, Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı Ocak

Ayman Güler, B.(2016) *Yeni Sağ ve Devletin Dönüşümü Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*, Ankara:İmge Kitabevi, 3. Baskı Mayıs

Balta, P.E.(2012), *Küresel Güvenlik Kompleksi: Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İstanbul: İletişim Yayınları

,Bailey, B.(2017), *Askerlik İşi- Amerika Birleşik Devletleri Tam Gönüllü Kuvvetleri, içinde Askerlik "İŞİ" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.)* İstanbul: İletişim Yayınları, çev. Dilek Şendil

Belek, İ.(1999),*Post Kapitalist Paradigmalar*, İstanbul: Sorun Yayınları

Belge, M.(2012) *Militarist Modernleşme,Almanya Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı

Berkes, N.(2012), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları

Berktaş,H.(1983), *Kabilelerden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Beşikçi, M.(2017), *Topyekun Savaş Çağında Askeri İşgücünü Seferber Etmek- Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti*, (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.) İstanbul: İletişim Yayınları, çev. Dilek Şendil

Bloch,M.(2015) *Feodal Toplum*, (M. A. Kılıçbay,Çev), Ankara: Doğubatı Yayınları 5. Baskı Haziran

Bodmer, J.P.(2004), *Selçuklular Anadolu'da*, Cogito, Güz 2021 Sayı 29, YKY,2. Baskı, İstanbul

Boratav,K.(2009) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara: İmge Kitabevi, 13. Baskı Eylül

Canpolat, H.(1999) *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Özelleştirme Kavramı*, Yerel Yönetim ve Denetim (Ocak Cilt-4, Sayı-1)

Carr,E.H(2006), *Bolşevik Devrimi 1. Cilt*, İstanbul: Metis Yayınları, (O. Suda,Çev), 3. Baskı Eylül 2006,İstanbul

Castellan, G.(1995) *Balkanların Tarihi*, , (A. Y. Başbuğu, Çev.), İstanbul :Milliyet Yayınları

Çal, S.(2002), *Anayasa Değişikliği Sonrasında Kamu Hizmeti Kavramının İrdelenmesi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 51 Sayı 2

Çulhaoğlu,M.(2002), *Bir Mirasın Güncelliği Tarih Türkiye Sosyalizm*, Ankara: YGS Yayınları Eylül

Çulhaoğlu,M.(2006)<https://gelenek.org/kapitalist-devlet-tartismalari-ileri-adimlar-icin-gerekli-zemin/> er. Tar.17.12.2020

Davis, H.(1991), *Sosyalizm ve Ulusallık* (K. Emiroğlu, Çev.) 1991, İstanbul: Belge Yayınları,

Duguit, L.(1954), *Kamu Hukuku Dersler*, (S. Derbil, çev.) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara

Durkheim, E.(2006),*Toplumsal İşbölümü*, (Ö. Ozankaya, Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi

Duygulu, Ş.(2019), *Dönüşen Savaşların Değişen Araçları*, İstanbul: SETA KİTAPLARI

Earl, E. M.(2003) *Modern Stratejinin Yaraticıları*, (Ç. Erdem, D.Erdem, G. Ülgezen, Çev), İstanbul: ASAM, Mayıs

Editör Ağaoğulları, M.A(2015)*Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim, 6. Baskı

Engels, F. ve Marx,K.(2008) *Alman İdeolojisi(Feuerbach)*, (S.Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları, Haziran

Friedman, M.(1981), *New Individualist Review*, editor-in-chief Ralph Raico, introduction by Milton Friedman (Indianapolis: Liberty Fund

Galeano, E.(2006), *Latin Amerikanın Kesik Damarları*, (R.Hakmen, A. Tokatlı, Çev.), İstanbul:Sel Yayıncılık

Gerger, H. (2012), *ABD- Ortadoğu- Türkiye*, İstanbul: Yordam Kitap

Graham, S.(2013) *Kuşatılan Şehirler Yeni Askeri Kentçilik* (L. Aydeniz, Çev.), İstanbul: NotaBene Yayınları,

Gramsci, A.(1997) *Hapishane Defterleri*, (A. Cemgil, Çev.), İstanbul: Belge Yayınları 3. Baskı Eylül

Güller,M.A.(2020),<https://www.calismatoplum.org/makale/sosyal-devletin-donusumu-ve-duzenleme-teorisi-karsilastirmalibir-calisma-adresinden-alinmistir>, erişim 12.02.2021

Hale, W.(2014) *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (A. Fethi, Çev.), İstanbul:Alfa Yayınları

Harvey, D.(2015) *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (A. Onacak, Çev.), İstanbul: Sel Yayınları, Eylül

Harvey,D.(2012) *Postmodernliğin Durumu*, (S. Savran, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 6. Basım Aralık 2012

Haspolat,E.(2012) *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü: Türkiye'de Özel Güvenliğin Gelişimi*, İstanbul: Notabene Yayınları, Haziran

Hayek, 2014, *Kölelik Yolu*, (T. Feyzioğlu, Y. Arsan, A. Yayla, Çev.), Ankara:Liberte Yayınları

- Heater, D.(2007), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (M. D. Üst, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi,
- Hippler, T.(2017), *Fransız Ordusu, 1789-1914: Gönüllüler, Zorla Alınanlar ve Zorunlu Askerlik*, içinde Askerlik “İŞİ” Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.) İstanbul: İletişim Yayınları,
- Hobsbawm, Eric. 1990. “Goodbye To All That.” *Marxism Today* (October): 18-23.
- Huberman,L.(2013) *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*,(M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, 13. Baskı
- Işıklar, Celal(2008), *Kamu Hizmeti ve İdari İşlem Alanı Olarak Zorunlu Askerlik*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara
- İnan, A.(1930), *Askerlik Vazifesi*, İstanbul: Devlet Matbaası
- Jessop,B. (2016), *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, (A. S. Özcan, Çev.), Ankara:Epos Yayınları,Kasım 2016,
- Jessop, B. (1991), *The Welfare State in Transition From Fordism to Post-Fordism, (The Politics of Flexibility, Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia*, Ed. by Jessop, B., et. al, Billing and Sons Ltd., Great Britain içinde)
- Jessop, B.(2002), *Liberalism, neoliberalism and urban governance: A state-theoretical perspective*, *Antipode*, 34 (3), 458-78,
- Karahanogulları, O.2018), *Marksizm ve Hukuk Diyalektik Hukuk Bilimi*, İstanbul:Yordam Kitap
- Karahanogulları, O.(2002) *Kamu Hizmeti(Kavram ve Hukuksal Rejim)*, Şubat, Ankara:Turhan Kitabevi
- Karahanogulları,O.(2002), *Panel “GATS ve Kamu Hizmetleri”*, *Mülkiye Dergisi*, Sayı 235, Cilt. xxvi, Ankara
- Kars Kaynar, A.I(2016), *Devlet Kuramları: Düzenleme Okulu*. Academia: https://www.academia.edu/2294421/Devlet_Kuramlar%C4%B1_D%C3%BCzenleme_Okulu?auto=download adresinden alınmıştır

Kavram Sözlüğü 1, Özgür Üniversite Yayınları

Kaya, Y.(2017), *1990`lardan Günümüze Savaşta Özel Taşeronlar Bir İnceleme Denemesi*, içinde Askerlik “İŞİ” Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, , (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.), İstanbul: İletişim Yayınları

Kellner,K.(2006) *Panu Poutvaara, Andreas Wagener Military Draft and Economic Growth in OECD Countries*, ,Discussion Paper No. 2022

Keser, A.(2020) *Özel Askeri Şirketlerin Küresel Yayılımı ve Geleceği*, Ankara: Seta Kitap

Keskin, N.E.(2009), *Türkiye`de Devletin Toprak Üzerindeki Örgütlenmesi*, Ankara:Tan Yayınları

Govern, K. ve Bales, E.(2008), *Taking Shots At Private Military Firms: İnternational Law Misses İts Mark(Again)*

Kıray, E(1993), *Osmanlı`da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları

Knorr, K. (1951). The European welfare state in the Atlantic system. *World Politics*, 3, 417–449

Koçak, M.(2018), *Self Determinasyon Hakkı ve Determinasyon Hakkı Teorileri*, DÜHFD, Cilt: 23, Sayı: 38, Yıl: 2018, s. 85-148

Koray, M.(2018), *Sosyal Politika*, Ankara:İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ocak,

Köktürk, A.(2020) *Türkiye`de Ordu ve Sermaye İlişkisi*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2. Baskı Mart

Köymen, O.(2007), *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*, İstanbul: Yordam Kitap

Kurt, V.(2019),*Arap İsyamları Sonrasında Ortadoğu`da Vekalet Savaşları: Yemen Örneği*,International Journal of Political Science & Urban Studies • Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi Cilt 7, Sayı 1, Mart 2019

Küçük, Y.(2012), *Atamanoğlu Fatih*, İstanbul: Mızrak Yayınları

Küçük,Y.(1990), *Türkiye Üzerine Tezler Cilt 1*, Ankara:Tekin Yayınları

Küçük,Y.(2010), *Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul:Mızrak Yayınları

Kütükçü, M.A.(2004), *Uluslararası Hukukta Self Determinasyon Hakkı ve Türk Cumhuriyetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü Dergisi, Yıl 2004 Sayı 12, s.259-276)

Lea,J.(2002) *Crime and Modernity, Continuties in Left Realist Crimonology*, SAGE Publications,

Lipietz, A.(1987), *Mirages and Miracles The Crisis Of Global Fordism*, Verso Book

Lipietz,A.(1987), 1987n-en] "*Rebel sons: the Regulation school*", *Jane Jenson ile Röportaj, French Politics and Society*, vol.5 n°4, Septembre, Harvard Univ.

Locke,J.(2012), *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (F.Bakırcı, Çev.) İstanbul:Ebabil Yayınları, 2. Baskı

Machiaevelli,N.(2009) *Hükümdar*, (N. Adabağ, Çev.), İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları,Haziran

Marshall, A. (2016) *From civil war to proxy war: past history and current dilemmas*, *Small Wars & Insurgencies*, 27:2, 183-195

Marx, K.(2011)*Kapital 1. Cilt*, (M. Selik, N. Satlıgan, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap, Nisan 2011,

Moore B.Jr.(2016), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, (A. Şenel, Ş. Tekeli Çev.), Ankara: İmge Kitabevi,

Mumford, A.(2013) *Proxy Warfare*, Polity Press,

Neocleous,M.(2013) *Toplumsal Düzenin İnşası Polis Erkinin Eleştirel Teorisi* (A. Bekmen, Çev.), İstanbul:h2o Kitap, Nisan

Oğuz, Ş. ve Ünalmiş, A.N.(2019), *2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Vekalet Savaşı Teorisi Açısından İncelenmesi*, *Karadeniz Araştırmaları Karadeniz Araştırmaları*, XVI/61: 31-41

Orhangazi, Ö.(2020),*Türkiye Ekonomisinin Yapısı; Sorunlar Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri*, Ankara:İmge Kitabevi, Ocak

Oyan,O.(2016) *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, İstanbul: Yordam Kitap,2016

Özdamar, H.(2007), *1930-1945 Arası Dönemde Türkiye’de Militer Anlayış ve Yansıması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Özdemir A.M.(2020),*Genel Kamu Hukuku*, Ankara:İmge Kitabevi, 2. Baskı

Özdemir, A.M.(2008a), *Sözün Mülkiyeti*, Ankara:İmge Kitabevi

Özdemir, A.M ve G.Y.(2008b), *Sermayenin Adaleti*, Ankara:İmge Kitabevi

Özdemir, A.M. (2014), *Piyasa Dostu Bir Hukukun Geliştirilmesi ve Yeniden Üretimi*, içinde İktidarın Şiddeti AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar, hazırlayanlar Simten Coşar-Gamze Yücesan Özdemir, İstanbul:Metis Yayınları

Özdemir, A.M.(2014) *Kolektif Emperyalizm*, Ankara:İmge Yayınları

Özdemir, A.M.(2017), *Egemenlikteki Dönüşüm Kendi Kaderini Tayin Meselesi ve Sovyet İhtilali*, Monthly Review yıl 2017 sayı 4

Parlar, S.(1997), *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikği*, İstanbul: Bibliotek Yayınları,

Özgen, C.(2009) *Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Paye, J.C.(2009) *Hukuk Devletin Sonu: Olağanüstü Halden Diktatörlüğe Terörle Mücadele*, (D. Lüküslü, Çev.) çev., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Eylül

Pazarcı, H. (2013), *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi

Poulantzas, N.(1992) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, (Ş. Süer, L. F. Topaçoğlu, Çev.), İstanbul: Belge Yayınları, Mart,

Rousseau, J.J.(2015),*Ekonomi Politik*, (İ. Birkan, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım Aralık

Rousseau, J.J.(2012) *Toplum Sözleşmesi*, (V. Günyol, Çev.), İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, , 2. Basım Nisan

Rovinello, M.(2017), *İtalya`da Askere Çağırma ve Çağrılanlar (1861-1914)*, içinde Askerlik "İşi" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, , (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.), İstanbul, İletişim Yayınları

Sander,O(2017), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918`e*, Ankara: İmge Kitabevi, 32. Baskı

Sandıklı, A.(2016), "*Vekalet Savaşları: Ortadoğu ve Türkiye*", İstanbul:Bilgesam Stratejik Araştırmalar Merkezi, sy.16.(2016):4-6

Sarıca, M.(1983), *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Ankara: Gerçek Yayınevi, Dördüncü Baskı

Sezer, Ö.(2008) ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 8

Shorter, E., & Tilly, C. (1971). *The Shape of Strikes in France, 1830-1960. Comparative Studies in Society and History*, 13(1), 60-86. Retrieved March 12, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/178198>

Simon Clarke ve Ronaldo Munck,Der. Alfredo Saad-Filho- Deborah Johnston, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, (Ş. Başlı, T. Öncel, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2.Basım Şubat 2014,

Singer, P.W.(2008),*Corporate Warriors The Rise of the Privatized Military Industry* UPDATED EDITION P. W. Singer,Cornell University Press, First printing, updated paperback edition,

Şen, S.(2010), *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Su Yayınları, 3. Baskı Kasım

Şenel, Alaeddin(1998), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları,7.Basım

Tangör, B. ve Yalçınkaya, H.(2010) "*Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel Askeri Şirketler*", Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 25, Baha , s. 127-154

Tanyılmaz, K.(2008), *Düzenleme Okulu*, Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü Eleştirel Bir Giriş, İstanbul:Özgür Üniversite

Troçki,L.(1998) *Rus Devriminin Tarihi*, çev. Bülent Tanatar, Baskı, İstanbul:Yazın Yayıncılık, Ekim,

Türk Silâhli Kuvvetlerinde İstihdam Edilecek Sözleşmeli Subay ve Astsubaylar Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe ve Millî Savunma Komisyonları Raporları (1/698) (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss579m.htm>)

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı(2016), *Osmanlı Tarihi - 1. Cilt Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Baskı,

Ünlütürk Ulutaş, Ç.(2011), *Türkiye’de Sağlık Hizmeti Üretiminin Dönüşümü*, 2011 Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı,

Üste, N.(2014), *Wilson Prensipleri'nin Osmanlı İmparatorluğu Sonrası Anadolu'da Ulus-Devlet İnşaa Çabalarının Etkisi Bağlamında Lozan Mübadelesi*, TSA/Yıl:18 Özel Sayı, Ocak/January 2014

Veinstein, G.(2017), *Osmanlı Yeniçerileri Üstüne (15-19.Yüzyıllar)*, içinde Askerlik “İşi” Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, , (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.), İstanbul: İletişim Yayınları

Wagner, R.(2005),*Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*, (M. Küçük, Çev.), İstanbul Ayrıntı Yayınları,

Wood, E. M.(2014), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, (Ş. Artan, Çev.), İstanbul Yordam Kitap, 2. Basım,

Yücel, T.(2006), *Gökdelen*, İstanbul. Can Yayınları

Yükselbaba, Ü.(2017), *Emile Durkheim`a Göre Toplum Düzen ve Hukuk; Hukukun ve Cezanın Evrimi*,İÜHFM C. LXXV, S. 1, s. 191-226

Zabcı, F.(2004) *Yeni Savaşların Gizli Yüzü:Özel Askeri Şirketler*, Ankara: Tasam Yayınları, Stratejik Rapor No:56

Zürcher, E.J.(2017), *Giriş: Askere Alımlarda ve Askeri İstihdamda Dünyadaki Değişiklikleri Anlamak*, içinde Askerlik “İşi” Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000, (D.Şendil, Çev), (E. J.Zürcher, Der.), İstanbul:İletişim Yayınları,

AYM, E.1967/41, K.1969/57, T.23,24,25.10.1969

Bütün, O.(2001), Profesyonel Ordu ve Tsk, içinde Ulusal Strateji, sayı 19 Eylül Ekim,

<https://gelenek.org/kemalizm-var-mi-yok-mu/> erişim tarihi. 20.03.2021

<https://islamansiklopedisi.org.tr/molke-helmuth-von>) erişim tarihi 20.03.2021

<https://islamansiklopedisi.org.tr/redif--ordu> erişim tarihi 21..03.2021

(<https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi> er.tar. 31.07.2020.

<http://www.inovasyon.org/pdf/Sinan.S%C3%B6nmez.2011.B%C3%B6l%C3%BCm.I.pdf>

Sönmez, S.(2011)Sermaye Birikimi ve İhracata Yönelik Sanayileşme)Er. Tar. 13.09.2019

<https://gelenek.org/turkiyede-guvenligin-ozellestirilmesi-politikalari-uzerine-notlar/#easy-footnote-bottom-23-17035> Funda Hülagü, Mayıs 2009 Er. Tar.12.01.2020

<https://gelenek.org/turkiyede-polisin-toplumsal-ve-siyasal-misyonu/>, Funda Hülagü, Ocak 2011, Er. Tar. 12.01.2020

<https://teoriveeylem.net/tr/2017/09/friedrich-engelsten-konigsbergdeki-joseph-blocha-mektup/>, erişim 12.02.2021

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201807291034505323-erdogan-profesyonel-askerlik-aciklama/> Er. Tar. 02.02.2021

<https://www.adnantanriverdi.com/index.php/askeri-konular/milli-guvenlik-konulari/milli-guvenlik-siyaset-belgesi/266-profesyonel-ordu-24-mays-2010.html>

<https://www.dw.com/en/eu-nations-continue-to-phase-out-military-conscription/a-5749541>, 01.07.2010, Er. Tar.04.02.2021

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mgk-tasarisi-komisyon-dan-gecti-38343032>, 2002, Er. Tar. 09.02.2021

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tsk-35-madde-degistirildi-23718265>, 2013 Er. Tar. 09.02.2021

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kahta-uzumunun-yapragi-meyvesinden-10-kat-degerli-370859>.<https://bianet.org/bianet/militarizm/205566-erdogan-yeni-askerlik-sistemi-taslagini-acikladitml>, erişim 12.02.2021

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201807291034505323-erdogan-profesyonel-askerlik-aciklama/>

<https://vicdaniret.org/issiz-gencler-caresizlikten-sozlesmeli-asker-oluyor/>

Uzman Erbaş Kanunu”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 19058, 25 Mart 1986

Uzman Erbaş Yönetmeliği, T.C. Resmi Gazete, Sayı:25942, 20 Eylül 2005

“Türk Silahlı Kuvvetlerinde İstihdam Edilecek Sözleşmeli Subay ve Astsubaylar Hakkında Kanun”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 24439, 21 Haziran 2001.

